

Жариси

З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ
НАПРЯМИ

Олександр Удод
Ярослава Верменич
Ольга Ковалевська
Олексій Ясь

Олександр Удод
Ярослава Верменич
Ольга Ковалевська
Олексій Ясь

Нариси

З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО
ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ
НАПРЯМИ

КИЇВ 2018

УДК 930.1(477)(091)
Н28

*Затверджено до друку
Вченою радою Інституту історії України НАН України
(протокол № 12 від 20 грудня 2018 р.)*

Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями : колект. монографія / Удод Олександр, Верменич Ярослава, Ковалевська Ольга, Ясь Олексій ; упоряд. текстів й наук. апарату С. Блащук, Н. Пазюра ; за загал. ред. В. Смолія ; НАН України ; Ін-т історії України. — Київ : Генеза, 2018. — 288 с.

ISBN 978-966-110-952-9

Розглядається становлення, конституювання й інституціоналізація субдисциплінарних напрямів у розрізі інтердисциплінарних трансферів і міждисциплінарних впливів. Висвітлюються субдисциплінарні перетворення та конфігурації інтелектуальної історії, регіональної історії та візуальних студій. Аналізується багатоманітна взаємодія історичної науки з медійною та публічною сферами сучасного суспільства як потенційними площинами субдисциплінарних метаморфоз. Подаються огляди історії субдисциплін, зокрема провідних тенденцій, концептуальних пропозицій, міждисциплінарних сполучень й інтердисциплінарних обмінів, основних пізнавальних ситуацій, дослідницьких практик і стратегій учених-фундаторів напрямів та ін.

Для науковців, викладачів, усіх, хто цікавиться історією українського історієписання.

УДК 930.1(477)(091)

- © Інститут історії України
НАН України, 2018
- © О. Удод, Я. Верменич,
О. Ковалевська, О. Ясь, тексти, 2018
- © упорядкування, покажчики
С. Блащук, Н. Пазюра, 2018
- © Видавництво «Генеза», оригінал-
макет, 2018

ISBN 978-966-110-952-9

Олексій ЯСЬ

Інтелектуальна історія

Ідея субдисциплінарності як концепт продукує множинність, версійність, полівимірність і, водночас, мозаїчність смислів, пов'язаних із різними академічними світами. Тим паче коли йдеться про багатоманітні інтердисциплінарні трансфери, котрі відігравали та відіграють важливу роль у конституюванні тієї чи іншої субдисципліни на теренах національної соціогуманітаристики.

Загалом субдисциплінарність постала як вислів модерністського синкретизму, міждисциплінарного обміну й тотального інструменталізму ХХ ст., зокрема як вияв нових концептуальних пропозицій, пізнавальних зразків і супутніх дослідницьких стратегій. Адже субдисциплінарність відображає актуалізовану палітру інституціоналізації науки, зокрема суспільних і гуманістичних дисциплін. У світлі сучасних темпоритмів, які нав'язують просторову глобальність, своєрідну часову модальність та масову постмодерністську стилізацію культурного й наукового буття, недавній синкретизм чимдалі більше трансформується у строкаті, динамічні, багаточарові конфігурації соціогуманітарного знання.

З одного боку, ці метаморфози відображають метадисциплінарні перетворення, передусім інтердисциплінарні зрощування, міждисциплінарні запозичення, масштабні гносеологічні мутації, когнітивні проєкції й міграції. З другого боку, самотність академічних світів із розмаїтими науковими традиціями, неповторними соціокультурними середовищами, специфічним перебігом пізнавальних ситуацій неодмінно генерує унікальність контекстуальної палітри для кожної фахової сфери / галузі, котра позиціонується / репрезентується дослідниками як субдисципліна.

Таким чином, субдисциплінарний напрям на обширах національної соціогуманітаристики, як правило, набуває особливих і навіть ексклюзивних прикмет. Власне, саме оригінальна контекстуальність й обраний під неї інструментарій спричиняють певний спосіб конституювання субдисципліни, передусім її входження й утвердження в тому чи іншому академічному світі.

З такої перспективи інтелектуальна історія як субдисциплінарний напрям в українській науці, який постав внаслідок розмаїтої взаємодії західного академічного світу з пострадянським культурним простором, безперечно відображає вестернізовані пізнавальні тренди. Утім канали / способи запозичення чи перетікання інтелектуальної історії на пострадянський культурний простір були доволі розмаїтими й вирізнялися неоднаковою інтенсивністю. До того ж кожен з академічних світів має власні соціокультурні обриси, неповторний дисциплінарний ландшафт, розмаїту наукову спадщину, котра по-своєму актуалізована й задіяна у культурному просторі.

Конституювання інтелектуальної історії у пострадянських академічних світах розгорталося з різною часовою тривалістю, охоплювало відмінні предметні області, фахові площини, а також спиралося на варіативність обраних епістемологічних взірців і власні традиції студіювання історії історіографії та способів її репрезентації.

Отож питання про конструювання предтеч субдисципліни у розрізі українського історієписання генерує як пошук відповідних аналогій, так і означення можливих предметних контекстів.

1. 1. Предтечі історії ідей в українській і російській історіографії другої половини XIX ст. Від ідеалістично-романтичної «палітри суб'єктивності» до позитивістської «схриньки думок»

Рецепція ідей як своєрідних культурних і пізнавальних маркерів або універсальних мірил вартості в історії науки простежується ще на полі класичного чи традиційного історієписання XIX ст. Більше того, початки такого сприйняття споглядаємо в наукових і культурних практиках навіть доакадемічної історіографії. Проте тільки впродовж XIX ст., метафорично прозваного «віком історії» і «століттям націй», дослідницькі устремління намічають, а згодом окреслюють відповідні контексти предметного знання.

Парадигматичні взірці класичного історизму XIX ст. спиралися на пізньопросвітницькі, романтичні та позитивістські засади, котрі здебільшого визначали той або інший формат рецепції ідей у річищі природно-правового мислення, ідеалістичного повороту інтелектуалів-романтиків чи натуралістичної програми пізнання, властивої для «першого» позитивізму. Кожна з цих парадигм соціогуманітарного знання формувала як власний горизонт концептуальних пропозицій й інструментальних новацій, так і вибіркочну варіативність рецепції, котра набувала різноманітних рис, форм й ознак.

Скажімо, один із засновників позитивізму Огюст Конт висунув нову програму секуляризації знання, котра розділила теологію, метафізику та науку й виділила кожному із цих «станів знання» окрему культурно-історичну добу. Таке масштабування культурної історії людства за версією О. Конта нині сприймають як суцільну деконструкцію інтелектуальної історії, що склалася на середину XIX ст. Завдяки цій концептуалізації народилися історична соціологія та культ раціонального, логічного, об'єктивного й емпіричного знання¹.

Натомість інший фундатор «першого» позитивізму Герберт Спенсер, якого вважають адептом соціал-органіцизму, уподібнював суспільство до «соціального

¹ Бачинин В. А. Социология интеллектуальной истории: конструкция и деконструкция Огюста Конта // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2010. Вып. 30. С. 277–279.

тіла», схожого за будовою та функціями на живий організм. Відтак пізнавальні інтенції Г. Спенсера стали тим культурним підсонням, на якому рясно розквітли численні расово-антропологічні та соціально-еволюційні теорії другої половини XIX ст., що спиралися на натуралістичну підоснову.

Первісні візії істориків, які тою чи іншою мірою пропонували розглядати історіографію як «історію думок», «історію поглядів», «історію пізнання» або навіть «історію свідомості» («історію самосвідомості») на полі історичної науки, здебільшого тяжіли до окреслених парадигм соціогуманітарного знання XIX ст. Загалом вони постали на зорі конституювання історіографії як дисципліни історичної науки, себто репрезентували пізнавальні взірці пізньопросвітницького раціоналізму, старого романтизму та «першого» позитивізму.

Становлення історіографії як дисципліни відбилося у численних метаморфозах її самоназви протягом XIX – на початку XX ст. Приміром, на теренах імперії Романових, зокрема підросійської України, вживалося близько двадцяти назв, які тою чи іншою мірою співвідносилися з терміном «історіографія», як-от «історія науки», «історія історії», «історія історичної науки», «історія історіографії», «історія науки російської історії», «історія російської історії», «історія російської історичної літератури», «література російської історії», «література науки російської історії», «історія історичної літератури», «огляд літературних думок», «історичне дієписання», «історія російського самопізнання», «історія російської самосвідомості», «течії історичної думки», «розробка російської історії», «історія роботи російської думки з російської історії», «історична критика», «критична історія» та ряд ін.¹

За великим рахунком, така версійність відображала зародковий стан дисциплінарного оформлення історичної науки, зокрема початкові рефлексивні спроби осягнути історієписання, його науковий статус і культурне призначення. Багатоманітність і строкатість пізнавальних запитів неминуче продукувала багатство окреслених ракурсів або означених контекстів у розрізі історіографії.

Один із таких контекстів був пов'язаний із виокремленням «історії думок» або «історії поглядів» як особливої предметної області. Звісно, така націленість на «історію думок» не була пріоритетною, позаяк дослідники здебільшого трактували термін «історіографія» у більш широких контекстах, які продукували генералізовані та цілісні, принаймні сумативні, збірні смисли. Передусім, історіографію сприймали як історію науки («історію історії») у найширшому розумінні або, навпаки, у доволі вузькому утилітарному сенсі як практичний огляд або виклад історії розробки чи студіювання якоїсь теми / проблеми / предмета / явища / процесу і т. п.

Побутували і проміжні тлумачення, котрі уподібнювали призначення історіографії до знаних джерелознавчих процедур, наприклад екстраполювали принципи й засади критики джерел до оглядів наукової літератури тощо. Відтак поставали вступні нариси з «історії критики» чи «критичної історії» наукових праць і супутніх, або дотичних до провідної дослідницької проблематики студій. Але навіть такі утилітарні функції історіографії волею-неволею в якийсь момент нав'язували «критику думок», «виклад поглядів», аналіз і зіставлення різних візій, тобто

¹ Див. докладніше: *Попова Т. Н.* Лики историографии: имена и смыслы // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Ч. 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об'єднаний випуск зб. наук. пр. на пошану акад. В. А. Смолія (3 нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): У 2 ч. К., 2000. Ч. 2: Історіографія. С. 420–423.

формували контексти вирізнення й порівняння. Саме у цьому руслі поступово намічалось виокремлення «історії думок», «історії поглядів», «історії переконань», «історії пізнання» тощо.

Приміром, П. Куліш як письменник і, заразом, приватний дослідник-історик намагався розрізнити «історію подій» та «історію думок». Причому він обстоював тезу, що «для історії подій найважливіше достовірність події. Для історії думок, від яких залежить сам хід та характер подій, важливим є не тільки фактичний бік явища, скільки те, як це явище вплинуло на виникнення відомих переконань (тут і далі курсив наш, якщо не зазначено інакше. – О. Я.). Звідси багато з того, чого не можна спростувати розумово, робиться морально незаперечним, і впливає на суспільство сильніше, ніж достовірне»¹.

Вочевидь, пасаж П. Куліша репрезентує його як інтелектуала, котрий сприймав пізнавальні взірці різних парадигм – пізнього просвітництва, романтизму та позитивізму. З одного боку, він потрактував світ ідей у метафізичному розумінні, властивому для романтиків, себто як своєрідні «моральні сили», точніше етичні вартості. З другого боку, П. Куліш тлумачив ідеї як формуючі чинники, котрі об'єктивно впливають на суспільство.

Така амбівалентність у рецепції П. Куліша була породжена змаганням пізньоромантичних і позитивістських концептів, яке простежується у його текстах і практиках. Вірогідно, що саме це розмаїте стильове сполучення кінець-кінцем і спричинилося до його розумувань і рефлексій стосовно «історії думок», яка зіставлялася з більш широкими суспільними та культурними площинами минувшини.

Власний шлях щодо осягнення «історії думок» торував і М. Драгоманов. На відміну від П. Куліша він сприймав останні не у розрізі культурницьких зацікавлень, морально-етичних ідеалів і світоглядних настанов, а з перспективи політичних мотивів і громадських справ. Не випадково «Чудацькі думки про українську національну справу» репрезентували М. Драгоманова як політичного теоретика, котрий у своїх рефлексіях спирався на історичні та культурні засади, зокрема намагався будь-що-будь відшукати компаративні паралелі.

Ба більше, М. Драгоманов оперував у своїх текстах цілою низкою провідних понять-концептів, як-от *поступ, громадянство, космополітизм, соціалізм, лібералізм*, які подавалися як фронтальні ідеї доби. Звичайно, вони мали неоднорідну змістовну основу, продукували варіативні смисли й вирізнялися мінливістю контекстуального вжитку.

Таким чином, М. Драгоманов, як і П. Куліш, розрізняв «історію подій», явищ і процесів та «історію думки», причому навіть означував останню як «історію суспільних ідей»². Зазвичай у його текстах це розрізнення формулювалося інакше, ніж у працях П. Куліша – «громадські думки» та «громадські порядки»³.

Скажімо, у «Листах на Наддніпрянську Україну» М. Драгоманов висловлював щирий жаль, що минувшина інституцій та ідей залишається невивченою в українській науці. Водночас він наголошував, що «*виводити певні політичні чи соціальні думки з почуття національного*, з душі етнографічної, значить чудним

¹ Кулиш П. А. История воссоединения Руси: В 3 т. М., 1877. Т. 3: Религиозное, социальное и национальное движение в эпоху Иова Борецкого. С. 97.

² Драгоманов М. Очерки историографии в Древней Греции. Глава вторая. Геродот // Университетские известия. К., 1868. № 1. С. 1.

³ Його ж. Шевченко, українофіли і соціалізм// Його ж. Вибране / Упоряд. Р. С. Міщук; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. К., 1991. С. 376.

способом перемішувати круги різних речей. *Політичні й соціальні думки [є] суть послідком* (результатом. – О. Я.) *певної науки, тобто проби* (перевірки. – О. Я.) *краєвої і інтернаціональної*¹.

Отож висвітленню «історії думок» як вияву людської свідомості М. Драгоманов віддав очевидну перевагу в осягненні поняття «поступ», яке розглядав як провідний концепт-інструмент позитивістського історієписання і, заразом, як універсальне мірило вартості культури другої половини XIX ст. «*Спроможність до поступу є властивість переважно людської думки, – відповідно вона буде діяти здебільшого і в сфері, яку породжує ця думка, у так званій внутрішній історії народу, і тут буде діяти безперервно в тому сенсі, в якому ми говоримо: закономірно пробуджуючи нові потреби та вишукуючи засоби задля їхнього задоволення*», – стверджував автор².

Сприйняття та розуміння поступу як ідеї, котре обстоював М. Драгоманов, безперечно, підважувало лінійно-прогресистське й абсолютне потрактування розвою суспільства. Тим більше, що позитивістські візії були переважно зорієнтовані на той чи інший суспільний ідеал, себто на досягнення якоїсь вищої стадії прогресивної еволюції у душі оптимістичного фаталізму – «позитивної», «гармонічної», «індустріальної» і т. п.³

Таким чином, і М. Драгоманов, і П. Куліш вигідно відрізнялися від низки їхніх сучасників тим, що трактували «історію думок» або «історію ідей» на широкій соціальній, політичній і культурній основі, а не пов'язували з домінуючими персональними метаморфозами того чи іншого інтелектуала.

Взірець такого вкрай однобічного підходу до історії історичної думки репрезентував російський історик і речник пізнього слов'янофільства М. Коялович. Останній гадав, що саме студіювання «різноманітних виявів суб'єктивізму» у розробці російської історії становить справжній зміст історії історичної науки⁴. Відтак він хоч і намагався представити історичні візії чи погляди російських і українських («малоросійських») учених на певному культурному ґрунті, проте тлумачив їх переважно на персональному рівні.

Урешті реалізація намірів, задекларованих М. Кояловичем у його студії «История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям», нав'язувала наскрізну суб'єктивну однобічність, у межах якої «історія думок» подавалася як самобутня «палітра суб'єктивності» Скажімо, «федеративна теорія» М. Костомарова тлумачилася автором не як своєрідна проекція ідей європейського романтизму на російське культурне поле, а як банальне змішування «пера історика» й «пера белетриста» у контексті химерних устремлінь окремої особистості⁵.

Більше того, культурні й інтелектуальні трансформації П. Куліша від козакофільства до русофільства й полонофільства М. Коялович не міг пояснити на

¹ Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. К., 1970. Т. 1. С. 440.

² Его же. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит. К., 1869. Ч. 1. С. 325 (прим. 1).

³ Iggers G. The Idea of Progress: A Critical Reassessment // The American Historical Review. 1965. Vol. 71, no. 1. P. 4–5.

⁴ Коялович М. О. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям. Минск, 1997. С. 34–35.

⁵ Там же. С. 502–503.

основі «суб'єктивізму». Тому він безапеляційно та безпідставно стверджував, що публікація «Крашанки русинам і полякам на Великдень 1882 року» (Львів, 1882) продемонструвала психічний розлад і навіть божевілля П. Куліша¹.

Таким чином, перші спроби вписати ідеї й концепти у більш широкі культурні, духовні чи суспільні контексти історичної науки хибували на надмірну спрощеність і показову однобічність. Доволі часто вони походили з царини старого романтизму чи «першого» позитивізму, хоч поставали й у конфігураціях різних стильових сполучень.

Упродовж останніх десятиліть XIX ст. історики, учені-гуманітарії, публіцисти і навіть звичайні дописувачі дедалі частіше апелюють до «історичної думки» (*рос.* «исторической мысли») як до гаданого, абстрактного канону, свого роду універсальних «анналів» і навіть незримой та бездонної позитивістської «скарбниці» досвіду з обсягу минувшини. За позитивістськими уявленнями, така невичерпна «скриня» досвіду повсякчас нагромаджувала й вбирала в себе ідеї. Цей процес начебто відображав кількісні й якісні досягнення тодішнього суспільства, зумовлені постійним і сталим еволюційним розвитком.

Здебільшого такі розумування побутували у вигляді абстрактних риторичних звернень і символічних співвіднесенень, як-от «цікава для історичної думки картина»², або міркувань про призначення «мисленневої праці історика»³ чи характеристики практик окремого вченого. Наприклад, лекції мовознавця, фольклориста й етнографа О. Потебні називали викладами з «історії думки та історії людської культури»⁴. Причому студії О. Потебні з історії мови розглядалися у річці загальної «*еволюції людської думки*»⁵.

Більшість таких означень і міркувань відображала позитивістські аксіологічні настанови й ідеали науковості, за якими історичну думку прагнули включити / вмонтувати у загальне еволюційне річище суспільства та культури. Вочевидь, неповторні сегменти минувшини, як-от історія думки, культурні та духовні явища, інтелектуальне буття, складно вписувалися, ба навіть випадали з таких канонів репрезентації, порівняно з фактографічною канвою, вибудованою в соціальній або економічній площині світу історії. Недаремно соціолог К. Мангайм висловив слушну думку про «позитивістську сліпоту» щодо «живого життя культури»⁶. Ця заувага повною мірою відображала обмеженість і крайню однобічність позитивістського сприйняття «історії думок», «історії поглядів» чи «історії пізнання».

¹ Коялович М. Прежние взгляды г. Кулиша на Россию и Польшу, на православие, унию и латинство // Церковный вестник, издаваемый при С.-Петербургской духовной академии. 1882. 5 июня (№ 23). С. 6.

² Шимонов А. Л. Главнейшие моменты в истории землевладения Харьковской губернии (Материалы к вопросу о старозаимочном землевладении) // Киевская старина. 1882. № 11. С. 196.

³ И. М. [Мальшевский И.] Рец. на кн.: Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории Русского права. Издание 2-е с дополнениями. К., 1888. XXVI, 542 с. // Там же. 1888. № 4. С. 11.

⁴ Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография (посвящается памяти А. А. Потебни) // Там же. 1892. № 1. С. 10.

⁵ Овсянко-Куликовский Д. А. А. Потебня как языковед-мыслитель // Там же. 1893. № 7. С. 46.

⁶ Мангейм К. Социология культуры: Избранное. М.; СПб., 2000. С. 272.

Класичним взірцем цієї концептуалізації на культурному просторі імперії Романових була відома, проте незавершена праця російського історика П. Мілюкова про провідні течії російської історичної думки¹.

Утім згадана історіографічна студія вже представляла вимоги «критичного» чи модернізованого позитивізму, котрий на зламі XIX–XX ст. істотно видозмінювався під тиском новітніх культурних викликів, духовних експериментів і пізнавальних новацій. Зокрема, її автор приділяв чималу увагу культурним і духовним передумовам і чинникам, які впливали на становлення історичної науки. Не випадково М. Грушевський слушно відзначав, що, викладаючи «історію історіографічного розвитку», П. Мілюков приділив занадто багато уваги «російському духовому життю»².

Таким чином, спроби швидкої та широкої концептуалізації минувшини, котрі спиралися на позитивістські засади, часто-густо хибували на схематизм, надмірну однорідність і спрощеність представлення. Приміром, історик-неогегельянець Р. Дж. Коллінгвуд уважав, що позитивістське історієписання вирізнялося сполученням «безпрецедентної майстерності у вирішенні маломасштабних проблем із *безпрецедентною безпорадністю у розв'язанні проблем великого масштабу*»³. Цю позитивістську «недолугість» повною мірою простежуємо й у царині «історії ідей».

Так чи інакше, але за часів позитивістського історієписання предметні області з «історії думок», «історії критики», «історії пізнання» або «історії поглядів», попри рефлексії, тлумачення й спостереження низки українських і російських інтелектуалів другої половини XIX ст., залишалися синкретично неподільними з історією історіографії. Вони містили потенційний зародок «історії ідей», яка так і лишалася як славнозвісна «річ у собі» у позитивістській «скриньці», котра адсорбувала думки, погляди та візії як складові еволюційної палітри чи поступового розвитку навколишнього світу.

1. 2. Ідеї-інструменти на зорі становлення некласичної соціогуманітаристики. Неокантіанська проекція О. Лаппо-Данилевського та неоромантична концептуалізація В. Липинського

Цю пізнавальну ситуацію кардинально змінив неокантіанський поворот, який став одним із первісних рушіїв, що згенерував творення нової, модерністської, точніше некласичної соціогуманітаристики. У певному розумінні неокантіанство було однією з варіацій розмаїтого «бунту» ідеалістично налаштованих інтелектуалів супроти повсюдного засилля натуралістично-позитивістських основ, накиннутих соціогуманітарному знанню впродовж другої половини XIX ст.

Неокантіанство впровадило славнозвісний поділ на науки про природу та науки про культуру / дух, який перевернув звичні уявлення про засади знання й пізнавальний процес у соціогуманітарній сфері. Один із найважливіших вислідів цієї версії трансцендентального ідеалізму асоціюють із думкою про внутрішній зв'язок між об'єктами чи предметами, котрий постає не з емпіричного спостереження, а апіорно конструюється у свідомості завдяки поняттям, що формують той або інший зміст знання.

¹ Мілюков П. Главные течения русской исторической мысли. М., 1897. Т. 1. XI, 306 с.

² Грушевський М. Рец. на кн.: Мілюков П. Главные течения русской исторической мысли. М., 1897. XI, 306 с. // ЗНТШ. Львів, 1898. Т. 25. С. 32.

³ Коллінгвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Пер. и ком. Ю. А. Асеева; авт. ст. М. А. Киссель. М., 1980. С. 127.

Іншим виявом такої реакції стала феноменологія, котра нав'язувала досягнення ідеальної внутрішньої структури об'єкта чи явища як вищого вияву безпосередньої даності навколишнього суспільного чи культурного світу. На думку Б. Крупницького, «феноменалізм проповідував вічні правди, шукав суттєвого, працював методикою універсальної тотожности, оглядав доби як цілість»¹.

Передусім, неокантіанський поділ наук іманентно висував питання про статус наук про культуру / дух і відповідно транслювався до «історії думок» або історії ідей. Скажімо, за візією В. Дільтея минувшину можна і варто розглядати як історію світоглядів, які навіть витворюють певну ідеальну цілісність – дух епохи².

Водночас неокантіанство спричинило веберіанську реакцію на виклики, кинуті неокантіанцями, котра суттєво збагатила дослідницький інструментарій історика та загалом гуманітарія. Ця реакція згенерувала своєрідну концептуальну пропозицію щодо досягнення співбуття колективного й індивідуального на теренах минувшини з перспективи конструювання дослідницьких «утопій» – «ідеальних типів» за версією М. Вебера.

Урешті неокантіанство не тільки суттєво розхитало, а й підважило еволюційні побудови, сперті на позитивістські засади, які досі вважалися надійним прихистком істориків від новітніх методологічних потрясінь. Дуже гостро постало питання про «культурну вартість» історичних фактів³, що кидало ще один виклик класичному розумінню історизму, виплеканому впродовж усього ХІХ ст.

Історики та вчені-гуманітарії сприймали неокантіанські пропозиції доволі своєрідно, вибірково й суперечливо. Дехто гадав, що новації В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта та інших неокантіанців спричинилися до нового філософського обґрунтування історизму⁴. Натомість інші звертали увагу на ту акцентовану пов'язаність пізнання зі свідомістю дослідника, котра проголошувалася у візіях неокантіанців. Тим паче, що неокантіанський поворот уводив поняття культурної чи етичної цінності до царини Ключо. Відтак ще донедавна панівні ідеї природничої каузальності та детермінізму у сфері історії піддавалися поважному сумніву, позаяк розгорталася масштабна ерозія усталених позитивістських образів минувшини.

Визнання ролі культурної вартості чи етичної цінності у світі історії та можливості апріорно конструювати поняття поза безпосереднім фактографічним / емпіричним досвідом породжувало неминучу інструменталізацію дослідницьких практик. У цьому світлі пізнавальний акт розглядався як мінливий калейдоскоп життєвих контекстів, соціокультурних передумов і ціннісних настанов. Більше того, визнавалася фундаментальна значущість особи вченого / інтелектуала, свідомість якого співвідносилася з навколишнім соціальним і культурним світом із його багатоманітною, множинною і вкрай суперечливою взаємодією.

Такі настанови продукували інші вимоги до висвітлення та репрезентації «історії думок», «історії поглядів», «історії пізнання» чи «історії критики», за якими

¹ Крупницький Б. Основні проблеми історії України / На правах рукопису. Мюнхен, 1955. С. 199.

² Дільтей В. Сущность философии. М., 2001. С. 78–89.

³ Кордуба М. Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.: І. Історіософія, помічні науки історії, загальні публікації // ЗНТШ. Львів, 1900. Т. 37. С. 1–2.

⁴ Орнатская Л. А., Лузина Т. И. Историзм и история идей // Философский век. Альманах. СПб., 2001. [Вып.] 17, ч. 1: Материалы международной конференции «История идей как методология гуманитарных исследований» (Санкт-Петербург, 27–30 сентября 2001 г.). С. 191–194.

прагнули розрізнити і віднайти як культурні цінності та етичності цінності, так й епохальні переломлення провідних тенденцій, явищ, процесів, представлених у вигляді певних ідей і концептів. Відтак неокантіанський поворот висунув інші запити до «історії поглядів» й «історії критики», передусім щодо фронтальних ідей та їхньої ролі в історії історичної / суспільної думки й історії культури. Відтоді ідеї сприймалися не у світлі ідеально-романтичної «палітри суб'єктивності» чи абстрактної та невичерпної позитивістської «скриньки думок», де вони були штучно «розкладені» за стадіями чи фазами еволюційного розвою, а як продукти культурного, духовного та суспільного середовища і, заразом, результати індивідуальної та колективної творчості.

Одним із найвідоміших інтелектуалів, зі спадщиною якого у сучасних студіях пов'язують, точніше, конструюють початки оформлення «історії ідей» на російському культурному ґрунті, був історик Олександр Лаппо-Данилевський (1863–1919)¹.

Зазвичай методологічні пропозиції О. Лаппо-Данилевського репрезентують у річці неокантіанства. Проте нині їх здебільшого сприймають у загальній феноменологічній перспективі з огляду на відомі погляди російського вченого про єдність світу та знання про нього, котрі дисонують із філософськими візіями славнозвісних представників Баденської школи². Наприклад, теза О. Лаппо-Данилевського про «чужу одухотвореність» становить наріжну вісь його епістемологічних новацій, які сучасні дослідники щораз частіше тлумачать у коекзистенційному дусі³.

На роль «батька» або принаймні одного з фундаторів російської «історії ідей» О. Лаппо-Данилевського висувають завдяки як його студії про історію політичних ідей у Росії XVIII ст., виданій 1990 р. і перевиданій 2005 р.⁴, так і низці інших текстів з історії історіографії та методології історії.

З одного боку, акцентується увага не тільки на лексиці й термінології О. Лаппо-Данилевського, котрий доволі широко вживав означення «історія ідей», «історія культури», «історія суспільної думки» та ін., а і на його розумінні ідей як виразів культури загалом та певної інтелектуальної діяльності зокрема⁵. З другого боку, дехто з сучасних учених обстоює тезу, що О. Лаппо-Данилевський на початку ХХ ст. конструював альтернативну концепцію інтелектуальної історії, порівняно зі згаданою вище контівською версією позитивізму⁶.

¹ Див., наприклад: Корзун В. П. А. С. Лаппо-Данилевский: первые опыты интеллектуальной истории в российской гуманитаристике // Клио. 2013. № 12. С. 77–82; Булыгина Т. А. А. С. Лаппо-Данилевский об истории идей и интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2014. Вып. 46. С. 54–62; Корзун В. П. А. С. Лаппо-Данилевский: К вопросу о генезисе интеллектуальной истории // Мир историка. Историкографический сборник. Омск, 2014. Вып. 9. С. 17–40.

² Медушевская О. М. Феноменология культуры: концепция А. С. Лаппо-Данилевского в гуманитарном познании новейшего времени // Исторические записки. М., 1999. Вып. 2 (120): Памяти акад. И. Д. Ковальченка. С. 132–134.

³ Румянцева М. Ф. Концепт «признание чужой одушевленности» в русской версии неокантіанства // Cogito: альманах истории идей. Ростов-на-Дону, 2007. Вып. 2. С. 35–54.

⁴ Лаппо-Данилевский А. С. История политических идей в России в XVIII веке в связи с общим ходом развития ее культуры и политики / Предисловие М. Ю. Сорокиной; подготовка текста М. Ю. Сорокиной при участии К. Ю. Лаппо-Данилевского. Köln; Weimar; Wien, 2005. 462 с.

⁵ Булыгина Т. А. Указ. соч. С. 55–56.

⁶ Корзун В. П. А. С. Лаппо-Данилевский: К вопросу о генезисе интеллектуальной истории. С. 19–21.

Загалом методологічні пошуки О. Лаппо-Данилевського кардинально змінили його ставлення до історії ідей, які сприймалися ним як базові конструкти соціо-гуманітарного знання. Згадаємо, приміром, пасаж О. Лаппо-Данилевського про наукові та культурні практики історика, котрі фактично кидають світло на його розуміння інтелектуальної праці і призначення ідей у цьому процесі.

«Історик повинен, наприклад, відтворювати у собі стан чужої свідомості, іноді дуже віддалений від звичних йому станів, і пов'язувати між собою ідеї, котрі сприймаються його сучасниками як чужі; він має володіти багатим і пристрасним темпераментом для того, щоби приглядатися до різноманітних виявів людського життя, яскраво переживати те, що його цікавить, глибоко занурюватися в чужі інтереси, робити їх своїми і т. п.; він повинен бути також здатним уявити собі і більш або менш сміливу гіпотезу, придатну для пояснення фактів або для побудови з них цілих груп або серій і т. п. Без такої творчості історик, звичайно, не зведе якого-небудь великого історичного цілого, а наявність в історика його власної індивідуальної творчості є факт, який не можна випродукувати ніяким історичним методом», – наголошував О. Лаппо-Данилевський¹.

Власне, з перспективи індивідуальної творчості та її провідних ідей О. Лаппо-Данилевський висвітлював й оцінював дослідницькі практики й наукову спадщину відомих науковців. Приміром, він обстоював думку, що «в особі Антоновича, антрополог сполучався з археологом і етнограф з істориком»².

Зауважимо, що О. Лаппо-Данилевський був не єдиним російським інтелектуалом, тексти та практики якого тлумачать у світлі неокантіанства. Наприклад, у межах неокантіанської парадигми, зокрема у руслі впливів Марбурзької школи, насамперед логічного конструювання понять, тлумачать візію російського філософа й літературознавця М. Бахтіна³.

Зрештою, неокантіанство стало не тільки одним із наріжних орієнтирів у царині багатоманітних методологічних пошуків початку ХХ ст.⁴, а й тим підсонням, на якому розквітли перші паростки й експерименти у царині «історії ідей» на обширах російської соціогуманітаристики.

Натомість на теренах українського історієписання неокантіанські новації сприймалися і засвоювалися вельми епізодично та вкрай вибірково. Скажімо, М. Грушевський негативно оцінював неокантіанські ідеї, передусім тезу про апріорність знання, а також доволі скептично сприймав післявоєнну феноменологію⁵.

¹ *Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории: Пособие к лекциям, читаным студентам С.-Петербургского университета в 1909/10 учебном году: [2 вып.]. СПб., 1910. [Вып. 1], ч. 1: Теория исторического знания. С. 7.*

² *Его же. В. Б. Антонович. 1834–1908. Некролог (Читан в заседании историко-филологического отделения 12 марта 1908 года академиком Лаппо-Данилевским) // Известия Императорской АН: Сер. VI. СПб., 1908. Т. 2, № 6. С. 467.*

³ *Брандист К. Необходимость интеллектуальной истории / Пер. с англ. Н. Мовниной // Новое литературное обозрение. 2006. № 79. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/79/bra4.html>*

⁴ *Синицын О. В. Неокантианская методология истории и развитие исторической мысли в России в конце XIX – начале XX вв.: Автореф. дис. ... д. и. н.: 07.00.09 / Казанский государственный университет. Казань, 2000. С. 25, 29–31.*

⁵ *Грушевський М. Рец. на кн.: Lévy-Bruhl L. Das Denken der Naturvölker, in deutscher Übersetzung herausgegeben und eingeleitet von Dr. Wilhelm Jerusalem. Wien und Leipzig: W. Braumüller, 1921. XII, 352 s.; La mentalité primitive par L. Lévy-Bruhl (Bibliothèque de philosophie contemporaine – Travaux de l'Année sociologique). Paris: F. Alcan, 1922. III, 537 p.; Jerusalem W. Soziologie des Erkennens (Kölner Vierteljahrshefte für Sozialwissenschaft*

Ба більше, поміж українських істориків початку ХХ ст. складно віднайти незаперечних adeptів або принаймні палких прихильників неокантіанства. Зазвичай неокантіанство було лише одним із стильових напрямів, який пропонував певні пізнавальні зразки та дослідницькі стратегії. Тому українські вчені здебільшого сприймали неокантіанство як одну з багатьох можливостей для концептуального синтезу чи інструментальних експериментів.

М. Туган-Барановський, який був більше економістом, аніж істориком, намагався синтезувати марксизм із неокантіанством, за рахунок своєрідної «інтервенції» етичних настанов і цінностей на поле матеріалістичної доцільності. Та його найбільше цікавили можливості оновлення чи переформатування марксизму задля кращого пояснення метаморфоз тодішнього світу праці та капіталу, аніж інструментальні трансформації соціогуманітарного знання, зокрема на обширах «історії думок» чи «історії візій і поглядів».

«*Етичний мотив (кантіанство), з погляду Туган-Барановського, був керованим у житті, і в ім'я його й на ньому мали миритись різні інтереси*», – відзначав М. Слабченко¹. Приміром, М. Туган-Барановський обстоював тезу, що наукове пізнання має бути незалежним від класових інтересів, оскільки вони не можуть пояснити «справжню сутність моралі, релігії, мистецтва й науки»².

Подібні спостереження повною мірою стосуються й концептуальних пошуків правника та філософа Б. Кістяківського, котрий від поміркованого марксизму еволюціонував до трансцендентального ідеалізму, зокрема прагнув сполучити неокантіанську філософію з позитивістськими методами студіювання соціального світу³. Тим більше, що Б. Кістяківський був наближений як до російської, так і до німецької академічної спільноти.

Якщо взяти до уваги те, що він зазнав помітних впливів свого приятеля – німецького соціолога Г. Зіммеля⁴, котрий на той час переживав етап розшуків трансцендентальних форм у вивченні суспільства поза природною каузальністю, то загальна спрямованість інтелектуальних метаморфоз Б. Кістяківського видається вповні очевидною. Не випадково М. Шаповал називав його «*типовим інтелігентом-неокантіанцем* і членом рус[ької] партії “конституційних демократів”»⁵. Відтак Б. Кістяківський був схильний сприймати «історію думок» здебільшого у світлі німецької традиції, себто як той чи інший творчий вияв із царини історії духу.

Мабуть, серед українських істориків початку ХХ ст. неокантіанські впливи найпоширеніше простежуються у працях українського вченого-архівіста В. Веретенникова. З низкою застережень цього науковця можемо розглядати як учня російського історика О. Лаппо-Данилевського (за студентських часів)⁶, відомого своїми оригінальними методологічними зацікавленнями та пізнавальними устремліннями.

ten. I Jhrg. 1921. Heft 3); Thurnwald R. Zum gegenwärtigen Stande der Völkerpsychologie (Köln, Vierteljahrshäfte. IV Jhrg. 1924. Heft 1-2) // Україна. 1924. № 4. С. 152.

¹ Слабченко М. Є. Матеріяли до економічно-соціальної історії України ХІХ століття. [Одеса], 1927. Т. 2. С. 220.

² Туган-Барановский М. И. Теоретические основы марксизма. М., 1918. С. 100, 105.

³ Стельмах С. П. Історична думка в Україні ХІХ – початку ХХ століття. К., 1997. С. 136–137.

⁴ Депенчук Л. Богдан Кістяківський. К., 1995. С. 52–57.

⁵ Шаповал М. Українська соціологія. Прага, 1927. С. 6.

⁶ Веретенников В. И. Памяти дорогого учителя // Русский исторический журнал. 1920. Кн. 6. С. 204–205.

Утім В. Веретенников більше цікавився інструментальними проблемами у розрізі проблем джерелознавства, архівної справи і навіть історії мистецтва, зокрема верифікацією фактів і конструктивних проєкцій на їх основі¹, чи розмірковував щодо співвідношення необхідності та випадковості в історії² тощо. Натомість проблеми «історії думки» чи циркуляції ідей у світлі неокантіанських новацій залишалися на маргінесах наукових інтересів В. Веретенникова.

Зрештою, дослідницькі практики більшості українських істориків перших десятиліть ХХ ст. розгорталися не шляхом сполучення різних версій соціологізації знання з неокантіанством або феноменологією, а за рахунок уведення ірраціональних, інтуїтивних компонентів неоромантизму до концептуальних пропозицій і інструментальних проб.

Ця засадна відмінність українського історієписання, порівняно з російським, значною мірою визначала стильову палітру історичного письма та горизонти концептуалізації, котрі тою чи іншою мірою тяжіли до неоромантизму. Відтак первісні проєкції й спроби у царині історії ідей розгорнулися в українській історіографії саме під знаком неоромантизму, вбраного у національно-державницькі шати.

Зазвичай неоромантизм розглядають як модерністську реакцію на позитивізм та натуралізм наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Утім ці строкати відголоски на потужні соціокультурні трансформації світу відображали загальні культурні та інтелектуальні перетворення, котрі М. Грушевський назвав поворотом до ідеалізму і символіки³.

Отож неоромантизм був вислідом тих естетичних настроїв, футуристичних очікувань, витонченої чуттєвості та інтелектуальних реакцій у душі апології ефемерності буття, котрі пов'язують із культурною епохою, відомою в західноєвропейських країнах як *Fin de Siucle* (фр. кінець століття), а у російській варіації – Срібний вік (1890–1920).

Загалом неоромантизм як стильовий напрям народився в умовах гострої кризи сцієнтизму та розповсюдження духовного нігілізму. Цей час доволі часто пов'язують із метафоричною формулою «загибелі богів». Недаремно тодішню пізнавальну ситуацію часом означають як зяюче провалля між почуваннями й розумом⁴.

Із такої мінливої, майже калейдоскопічної зміни контекстів висвітлення неоромантизм постав як самобутня, багатоліка інтелектуальна опозиція, духовний, інколи містичний бунт супроти тотальності космополітичного проєкту Модерну на зламі ХІХ–ХХ ст. і, водночас, як його неодмінна складова. За висловом Б. Крупницького, саме у цей час споглядаємо блукання еліти в «емоціональних лабіринтах модернізму»⁵.

¹ Веретенников В. И. К построению понятия об историческом факте // Наука на Украине. Орган научного комитета Укрглавпрофобра. Харьков, 1922. № 2: (апрель). С. 37–46.

² Его же. Два этюда по технике исторического исследования. I. Еще о понятии случайности в технике исторического исследования; II. К понятию о стиле в технике исторического изучения искусства // Наукові записки. Праці Науково-дослідчої кафедри історії європейської культури. Харків, 1929. Вип. 3: Присвячується почесному голові кафедри акад. В. П. Бузескулу. С. 339–358.

³ Грушевський М. Всесвітня історія. Прилажена до програми вищих початкових шкіл і нижчих клас шкіл середніх. К.; [Wien], 1920. Ч. 2. С. 207.

⁴ Бельй А. Символизм как миропонимание / Сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай. М., 1994. С. 244.

⁵ Крупницький Б. Три культурні доби Європи // Похід. 1946. № 1. С. 13.

Модерністська ревізія нав'язувала перегляд того засадного розуміння класичного історизму, котре вважалося його непорушною основою, ба навіть міцним «ядром»¹. Ідеться про співвідношення / субординацію / співбуття / взаємодію індивідуального та колективного, ідеї й факту, об'єкта і суб'єкта, матеріального й ідеального у конструюванні та репрезентації минувшини. Відтак на часі постають проблеми реконцептуалізації, кардинального переформатування історичного знання, які задаються й актуалізуються модерністськими викликами, що привнесли із собою соціологізм та неокантіанство.

Цю пізнавальну ситуацію означають як кризу класичного історизму початку ХХ ст.,² хоч іноді її локалізують навіть першою половиною ХХ ст., себто продовжують до завершення Другої світової війни³. Так чи інакше, ця ситуація продукувала гостру дилему тодішньої соціогуманітаристики: як не позбутися переваг раціоналізму й аналітизму і, разом, збагатити та розширити дослідницькі стратегії за рахунок ірраціональних, психологічних та інтуїтивних компонентів. Адже введення таких складових на історичну авансцену неминуче повертало децицію, а часом і досить вагому частку метафізичного сенсу у модерністські репрезентації світу історії, передусім на ниві діянь масових і персональних героїв.

Такі настанови кардинально змінювали призначення ідей, які дедалі більше розглядалися не тільки як інструменти пізнання, культурного самовираження й духовного осягнення, а й як нові засоби соціальної комунікації, організації та мобілізації різних спільнот. Відтак модерністські перетворення нав'язували активне й динамічне призначення ідей на теренах минувшини, сучасності й майбуття. Одним із багатоманітних виявів модерністських перетворень і став неоромантизм.

На відміну від російської чи німецької версії неокантіанства неоромантизм був іншим способом осягнення соціокультурних трансформацій й інтелектуальних метаморфоз на зламі століть⁴. Адже саме неоромантичні проєкції та концептуалізації витворили / сконструювали харизматичного героя («велику людину»), котрий виступав на історичній авансені перехідних часів чи кризових епох як репрезентант, або, навпаки, генератор ідеї-ідеалу, рупор колективних устремлінь і почувань, що відображають скороминушість соціального, національного та нескінченність духовного й культурного буття.

Виключні здібності, геніальність чи провіденціальний дар «великої людини» полягали в її месіанському призначенні – осягнути і подолати суперечності між колективними, груповими мріями та похмурою, сірою дійсністю. Та найголовніше те, що цей харизматичний дар «великої людини» передбачав генерування ідей як суспільних ідеалів, національних символів, світоглядних дороговказів, які мають освятити героїчну, трагічну чи жертвенну дію.

«Ідея проводу, ідея вождя, ідея поета як майстра, ідея форми і формальної якості стають основними ідеями часу. Супроти аморфности народництва –

¹ Мейнеке Ф. Возникновение историзма / Пер. с нем. В. А. Брун-Цехового. М., 2004. С. 6.

² Iggers G. The German Conception of History. Middletown, 1968. P. 125–127; Могильницький Б. Г. История исторической мысли XX века: Курс лекций. Томск, 2001. Вып. 1: Кризис историзма. С. 50–53; Стельмах С. Исторична наука в Україні епохи класичного історизму XIX – початок XX століття / Відп. ред. А. Слюсаренко. К., 2005. С. 269–270.

³ Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Наук. ред. М. Г. Крикун. Львів, 2007. С. 32.

⁴ Луков В. А. Французский неоромантизм: Монография. М., 2009. С. 4–5.

антинародництво реабілітує державу й державні форми. Примус форми» – так характеризував устремління неоромантиків-державників В. Петров¹.

Отож харизматичний герой був зорієнтований не на пошук абсолютних цінностей або релятивних мірил вартостей, властивих для прихильників або адептів неокантіанства, а на своєрідну «матеріалізацію» політичної, соціальної чи національної ідеї-мрії, ідеї-образу, ідеї-символу, ідеї-міфу (ідеї-легенди) у відповідно спроектованій будові чи ідеальній конструкції держави, «довершеного» суспільства, релігійного культу, витонченої культури чи високої цивілізації і т. п.

Ба більше, неоромантизм істотно змінив загальну палітру у рецепції ідей на терезах історії. Якщо неокантіанство спонукало сприймати ідеї як своєрідні вияви духу часу / епохи, то неоромантизм генерував активне, динамічне ставлення до світу ідей як потужних і гнучких інструментів мобілізації мас, прищеплення їм волюнтаристських й оптимістичних устремлінь, культу героїзму як жертвовної дії й акту самозречення задля переборення настроїв декадансу на зламі XIX–XX ст. або негативних почувань міжвоєнних 1920–1930-х рр.

Водночас неоромантизм відігравав своє специфічне призначення як додатковий, а в чомусь альтернативний спосіб культурного та суспільного перекроювання проекту Модерну, зокрема своєрідної ревізії культурної спадщини XIX ст. Певна річ, таке переформатування розгорталося у річищі модерністського синкретизму, динамічної, суперечливої фрагментарності, мозаїчності світу культури, політичної доцільності й ідеологічної заангажованості першої третини XX ст.

У широкому сенсі неоромантизм відображав масштабну кризу ідеалів класичного раціоналізму XIX ст., яка нав'язувала важливі зміни у культурній рецепції ідей. Адже одне з ключових означень-маркерів суспільних і гуманітарних наук початку XX ст. – поняття «життя» як вислід філософії віталізму сприймалося як первісна дійсність – цілісний органічний простір у біологічній, космологічній чи історично-антропологічній варіаціях, який передує поділу світу на реальне та ідеальне.

Врешті, творчі експерименти неоромантиків продукували відродження етично-моральних цінностей, як-от віра, воля, гідність, жертва, ідея, ідеал, мораль, обов'язок, посвята, правда, свідомість, сила, слава, честь, та експресивного, піднесеного культу почуттів як ірраціональної мотиваційної основи. Вони виступали як своєрідні, взаємодоповнювальні мірила вартості цієї версії історієписання, котра різко контрастувала з космополітичним світом початку XX ст. з його утилітарними стандартами.

Таким чином, саме суспільний і культурний простір «життя» й став майданчиком для неоромантичних проєкцій у студіях українських істориків, в яких ідеям було відведено поважну роль новітніх інструментів для актуалізації старих викликів і проблем історичної минувшини та їхньої синхронізації з тодішньою сучасністю.

Одним із найяскравіших представників неоромантизму в українській історіографії 1920-х рр. був історик і політичний мислитель В'ячеслав Липинський (1882–1931), який виснув концепцію «класократичної монархії». Його дослідницькі практики та тексти продемонстрували масштабну трансформацію, котра сталася у рецепції ідей та історичних, культурних, соціальних і політичних теренів їхньої циркуляції.

¹Петров В. Антинародництво (З циклу: Засади історії) // Петров В. Розвідки: У 3 т. / Упоряд., авт. передмови та прим. В. Брюховецький. К., 2013. Т. 2. С. 963–964.

Зауважимо, що вже довоєнні тексти В. Липинського досить яскраво ілюструють авторське розуміння ролі та значення ідей в історичному бутті та науковій концептуалізації. «В життю недержавних націй боротьба ідей відобрає величезну ролю. З ідеї вони черпають силу до свого національного відродження тоді, коли народ, здавалося, вже вмер. Ідея се потім одинока їхня зброя, бо звичайно, не фізичною силою розпоряджують отсі горстки піонерів нового життя відродженого по довгім сні неволі народу», – наголошував В. Липинський¹.

Більше того, ідея жертвності й представлення особистості як речника відповідного ідеалу проступає у замітці В. Липинського, присвяченій пам'яті В. Доманицького. «Мірилом його праці і його заслуг – найвища людська жертва: життя – котре поклав покійний на вістар Ідеї», – стверджував автор².

Та найвиразніше й найяскравіше інтенції В. Липинського передвоєнної доби простежуються у польськокомовній монографії «Станіслав Михайло Кричевський», опублікованій В. Липинським у збірці 1912 р.³ У проспекті чотири томного видання «Історичних студій та монографій» 1920 р. В. Липинський планував умістити її український варіант у другому томі під назвою «Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом Богдана Хмельницького». Ці наміри 1980 р. реалізував Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського.

У цій монографії автор повертається до героїзації історії, передусім використовує ідеї-ідеали як базові конструкти свого історичного наративу. Відтак в авторському викладі споглядаємо побутування як персональних (С.-М. Кричевський, Б. Хмельницький та ін.), так і колективних (українська шляхта) героїв у добу Хмельниччини. Причому історик не тільки диференціює суспільні ролі різних прошарків шляхти, а й наголошує на специфічності їхнього призначення, зокрема показаченої шляхти. Автор афористично називає цих шляхтичів «жертвеними героями»⁴ або «жертвеними борцями»⁵.

Ба більше, жертвенне призначення, освячене кров'ю та актом героїчної дії, спричиняється до народження великої ідеї – вільного національного життя, Вільної України⁶. Недаремно провідний персональний герой монографії – С.-М. Кричевський складає «своє життя і свою славу на вістари цієї ідеї»⁷.

Зрештою, монографія нав'язує компаративні паралелі між шляхтичами різних часів – особою В. Липинського та головним персональним героєм його студії. Це порівняння представлено у вигляді самобутньої спроби авторського самопізнання, своєрідної самопроекції особи щодо життєвого та духовного призначення.

¹ *Правобережець В. [Липинський В.] Кілька уваг з приводу книжки д. Васілевського «Україна і справа українська» // Літературно-науковий вістник. 1912. № 9. С. 334.*

² *Липинський В. Пам'яті Василя Доманицького // Рада. 1910. № 203 (7/20 верес.). С. 1.*

³ *Lipiński W. Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańców pod wodzą Bohdana Chmielnickiego // Z dziejów Ukrainy. Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Ryłskiego, wydana staraniem d-ra J. Jurkiewicza, F. Wolskiej, L. Siedleckiego i W. Lipińskiego; pod red. W. Lipińskiego. Kijów, 1912. S. 145–513.*

⁴ *Липинський В. Твори. Архів. Студії / Ред. Л. Білас. Філадельфія, 1980. Т. 2: Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. С. 121.*

⁵ Там само. С. 429.

⁶ Там само. С. 121.

⁷ Там само. С. 425, 427.

Таке зіставлення виказує не тільки одну із засадних рис неоромантизму, але й свідчить про рефлексованість символічного ряду, представленого в монографії. Останній складається зі священних топосів («одвічних символів» за визначенням В. Липинського) Давньої Русі – Свята Софія, Золоті Ворота¹, «жертвених героїв» – покозаченої шляхти та її провідників (С.-М. Кричевський, Б. Хмельницький), символічних, іноді ритуальних актів дії (охрещення в «грецьку віру», доблесні звершення на ратному полі, загибель київського полковника) і великої ідеї – незалежної України, яка пов'яже в одне синкретичне ціле минуле, сучасне та майбуття.

Та повною мірою неоромантична концептуалізація В. Липинського репрезентована в його славнозвісних «Листах до братів-хліборобів» (1920–1926) – політичному та соціологічно-філософському трактаті з численними історичними екскурсами, котрий вирізняється мінливістю жанрових і стильових проєкцій. За великим рахунком, цю студію було присвячено як пошукам ідеального державного ладу у світі історії, так і обґрунтуванню доцільності персоніфікації національної ідеї². Ба більше, ідеї (ідея-образ, ідея-ідеал, ідея-слово, ідея-теорія, ідея-міф) стали наріжними елементами політичної інструменталізації та наукової концептуалізації у тексті В. Липинського.

Авторські рецепти споглядаємо вже у красномовних, афористичних заголовках перших листів третьої частини «Листів до братів-хліборобів»: «Роля письменника-публіциста в процесі національної творчості» (Лист 1), «Слово – слуга стихійного хотіння. Сотворити хотіння словом – неможливо» (Лист 2), «Перше творче завдання слова: усвідомлювати і формулювати несвідоме стихійне хотіння» (Лист 3), «Еволюція сотворених словом образів-ідей в залежності од сили стихійного хотіння, з якого ці образи-ідеї повстали» (Лист 4), «Раціоналізація методів боротьби за ідеї і раціоналізація самих ідей» (Лист 5), «Друге творче завдання слова: дати раціональні, на обсервації (спостереженні. – О. Я.) та історичнім досвіді оперті, методи для здійснення ірраціонального стихійного хотіння» (Лист 6) та ін.

Отож ідея («слово» «теорія», «образ») у репрезентації В. Липинського перетворюється на ірраціональний вираз «несвідомого хотіння» та «сили», хоч і керується розумом, тобто вповні раціональною нормою людського мислення. «Всяка соціальна теорія мусить бути зразу продуктом індивідуальної творчості. Але мірилом її сили і вартости являється не її “оригінальність”, “об’єктивність”, “науковість”, “логічність” – а здатність підіймати живих, реальних людей на творчі громадські діла», – підкреслював В. Липинський³.

Цей пасаж навіть нав’язує порівняння авторського розуміння ролі індивідуальної творчості зі схожими думками О. Лаппо-Данилевського, котрий намагався перевести інструментальний потенціал з обсягу історії ідей у пізнавальне та культурне річище. Натомість В. Липинський розглядав історію ідей як спосіб політичної та соціальної інструменталізації. Більше того, він тримався думки, що уникнути «мертвої теоретичності» або «пустопорожньої літературності» можливо лише тоді, коли відбувається усвідомлення й засвоєння «стихійних ірраціональних хотінь». Причому останні варто закарбувати а ідеї-слові та сформулювати в ідеї-теорії, кінець-кінцем представити у вигляді яскравих ідей-образів!

¹ Липинський В. Твори... Т. 2. С. 331.

² Липинський В. Повн. збір. творів, архів, студії / Ред. Я. Пеленський. Київ; Філадельфія, 1995. Т. 6, кн. 1: Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. С. 88.

³ Там само. С. 117.

Зрештою В. Липинський обстоював тезу, що саме ідеї у вигляді певної «теорії», «образу» чи «слова» спричиняються до творення відповідної політичної, культурної, соціальної практики. «Коли прийде час діла, на теорію буде запізно. А різні теорії дадуть тоді різні практики і знищать, розсадять наше діло», – наголошував В. Липинський у листі О. Назарука від 16 січня 1925 р.¹

У такому контексті ідеї виступають у концепції В. Липинського як творчий, активний чинник, як індивідуальний акт дії письменника чи публіциста у загальному руслі «стихійних прагнень» нації, котрий невіддільний від його особистості. Більше того, ідея («теорія») є способом організації колективної «волі» (нації, соціальної спільноти, релігійної громади і т. п.).

Відзначимо, що наведені рефлексії та саморефлексії В. Липинського викликають певні асоціації з «мовною програмою» старого / традиційного романтизму. Тим паче, що саме романтики ХІХ ст. (М. Максимович, М. Костомаров та ін.) розглядали та тлумачили «слово» (мову) як неодмінну складову духу народу / нації, його культурного й етногенетичного коду, зокрема як відображення первісних народних прагнень і устремлінь.

Та, на відміну від візій інтелектуалів-романтиків, де ідеї («слово», «мова», «мораль», «думка») подавалися як архетипічні вияви розмаїтого, тривалого буття колективного / масового героя – народу / нації, у концепціях неоромантиків, передусім В. Липинського, вони повністю позбувалися аморфної неподільності. Натомість у неоромантичних проєкціях ідеї здобували адресне призначення, політичну та пізнавальну інструментальність, урешті-решт продукували конкретні символічні смисли – жертвну дію, героїзацію, культ героїв, колективну й персональну волю, національну, соціальну, державну творчість тощо.

Одним із таких інструментів у творчості В. Липинського є ідея-міф, зокрема «перяславська легенда». На його думку, Переяславську угоду 1654 р. доцільно розглядати у подвійному сенсі: 1) як спосіб легальної емансипації від Польської Корони; 2) як захід, що мав підважити легітимізм монархічно налаштованих верств українського суспільства стосовно Речі Посполитої.

Проте визначальним, за візією В. Липинського, є утилітарне застосування Переяславської легенди як формуючого чинника суспільної свідомості. Москва сприймала цю ідею-міф (ідею-легенду) як засіб легітимації анексії українських земель. Натомість для української аристократії, стверджував автор, Переяславський міф став порятунком від «положення верстви завойованої, підбитої, рабської в державі чужій»², який запобіг остаточній денационалізації державницької свідомості.

Більше того, «перяславська легенда» у концептуалізації В. Липинського є демонстрацією того, як ідея-міф не тільки трансформує наші уявлення про минувшину, а й перетворює саму дійсність. «Легенда – не брехня. *Легенда – це сильне хотіння, що бере образ укоханої минувшини для творення будучини*», – відзначав В. Липинський³.

Зауважимо, що історичний міф перших десятиліть ХХ ст. був одним з найяскравіших виразів модерністського культурного синкретизму, зокрема чільним

¹ Листи В'ячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930) / Упор. М. Дядюк; наук. ред. Я. Федорук. Львів, 2004. С. 77.

² Липинський В. Твори. Архів. Студії / Ред. Л. Білас, Я. Пеленський. Філадельфія, 1991. Т. 3: Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в ХVІІ-ім столітті. С. 25.

³ Його ж. Хам і Яфет. З приводу роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів, 1928. С. 6.

атрибутом та інструментом неоромантичного мислення. Тим паче, що ідея-міф генерує масове, колективне переживання, котре виступає як спосіб пояснення дійсності, передусім продукує відповідні ідеї-образи.

Показовою є полеміка між В. Липинським¹ і С. Томашівським² наприкінці 1920-х рр., яка спалахнула навколо того, як представляти «ідеї, героїв та політику» у публіцистиці та історичних студіях. Ця дискусія продемонструвала не тільки дальшу інструменталізацію ідей в українській суспільно-політичній та історичній думці міжвоєнної доби, а й суттєве розширення контекстів їхнього вжитку в політичних візіях і концептуальних пропозиціях.

Таким чином, адепти неоромантизму, хоч і керувалися іншими мотивами й устремліннями, порівняно з прибічниками неокантіанства чи феноменології, проте все ж таки «вирвали» історію ідей із «бездонної» позитивістської «скриньки думок». Вони запропонували інші варіанти інструменталізації ідей, оскільки часто-густо прирівнювали та синхронізували історичні, культурні та соціальні терени їхнього побутування з актуальними політичними контекстами й національними потребами. Звісно, такі інструментальні спроби вирізнялися політичною заангажованістю, проте потенційно намічали перспективи для подальшого субдисциплінарного вирізнення історії ідей.

Та на заваді цим метаморфозам стали катастрофічні соціокультурні трансформації в СРСР, які призвели до утвердження тоталітарного режиму. Вони гвалтовно обірвали перші досліди в царині історії ідей у межах «червоної імперії», зокрема радянської України. Натомість поза її межами студії з історії ідей в еміграційній / діаспорній історіографії гальмувалися «травматичною спадщиною», котра посіла поважне місце після поразки Української революції 1917–1921 рр.

1. 3. Дослідницька стратегія А. Лавджоя: ідеї-одиноці, методологічний холізм і міждисциплінарність. Народження історії ідей та її розмаїта рецепція

Родоначальником або засновником інтелектуальної історії, котра первісно конституювалася як історія ідей (інколи її називають історіографією ідей), вважають американського філософа й історика науки німецького походження Артура Лавджоя (1873–1962).

В історії американської філософії він посів місце одного з найвідоміших критиків прагматизму і, водночас, провідних речників антиідеалістичного руху³. Зазвичай його наукові практики та тексти розглядають у світлі філософії критичного реалізму⁴. Крім того, А. Лавджоя сприймають як прихильника темпоралізації історії, котрий акцентував увагу на історичному характері домінуючих уявлень⁵.

¹ *Липинський В.* «Нова Зоря» і ідеологія гетьманців. Лист до редакції «Діла» // *Липинський В.* Повне зібрання творів, архів, студії / Гол. ред. Я. Пеленський. К.; Філадельфія, 2003. Т. 1: Архів. Листування (А–Ж). С. 443–451.

² *Томашівський С.* Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського (3 додатками). Львів, 1929. 132 с.

³ *Хьюшер А.* Мыслители нашего времени (62 портрета) / Пер. с нем. И. А. Саца; под общ. ред. А. Ф. Лосева. М., 1994. С. 278–279.

⁴ *Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки: Учебное пособие для студентов / Под ред. И. П. Деметьева, А. И. Патрушева. М., 2002. С. 13.*

⁵ *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтю Г.-Г. Гадамера / Пер. з нім. В. Шведа; заг. ред., вступ. ст. і ком. С. Стельмаха. К., 2006. С. 353.

Його концепція постала протягом другої половини 1930-х рр. на ґрунті переосмислення й нової ревізії історії філософії, котру він намагався досягнути з зовсім інших ракурсів і перспектив.

Передусім А. Лавджой обстоював тезу, що поняття «історія ідей» є більш вузьким і специфічним, аніж історія філософії, хоч визнавав його піскуватість і розпливчастість. Більше того, він гадав, що історія філософії як дисципліна оперує дуже високими рівнями загальності й абстрактності. Тому смисли багатьох ідей вислизують або навіть зникають із поля зору дослідників на обширах історії філософії та інших дисциплін, які порушують цю проблематику в межах своїх студій.

Зазначена аберация спонукала А. Лавджоя замислитися щодо інших способів організації матеріалу з обсягу історії ідей, порівняно з тими, котрі вживалися у студіях з історії філософії, історії етнографії, фольклору, порівняльної літератури, мовознавства тощо. Відтак він намагався змінити ракурси та масштаби висвітлення філософських візій і доктрин, зокрема пропонував відшукувати базові чи елементарні ідеї, котрі називав ідеями-одиницями.

«Існує, як я припускаю, безліч “ідей-одиниць” – це типи категорій, думки з окремих аспектів людського досвіду, приховані або очевидні припущення, священні доктрини і фрази, філософські теорії або гіпотези, узагальнення чи методологічні здогади у різних науках. Ідеї-одиниці мають тривалу історію і виявляють себе в творах авторів, що працюють в різних галузях людської історії – інтелектуальної й емоційної», – зазначав А. Лавджой у своїй знаменитій статті 1938 р.¹

Така диференціація матеріалу нав'язувала аналітичні процедури, котрі автор обережно порівнював із дослідженнями в органічній хімії². За його візією, новизна у рецепції ідей залежить від того, до якої фахової сфери чи області вони прикладаються / застосовуються.

Водночас А. Лавджой був одним із перших інтелектуалів, який зосередився на полісемантизмі вживаних слів-дефініцій, що слугують для передачі циркулюючих ідей. Більше того, він прагнув якомога точніше відтворити ті чи інші смисли, котрі продукувалися у світі ідей. Отож історичність і полісемантизм стали базовими авторськими настановами щодо висвітлення, конструювання та представлення історії ідей.

Окрім того, А. Лавджой тримався думки, що великі філософські течії чи доктрини, котрі об'єднує суфікс *-ізм*, як-от ідеалізм, романтизм, раціоналізм, трансценденталізм, прагматизм й інші, асоціюються з украй розмитими означеннями і часто-густо репрезентують не цілісні, а комплексні чи сумативні смисли. Причому автор наголошував, що, як правило, вони вживаються не для позначення якогось єдиного вчення, а здебільшого застосовуються стосовно кількох різних і навіть конфліктних між собою доктрин³. Відтак він гадав, що історію філософії доцільно репрезентувати не у вигляді доктрин і візій, а як трансформацію ідей, передусім зміну їхніх смислів і обширів, на яких вони циркулюють.

Скажімо, романтизм А. Лавджой розглядав як ідею тотальної диверсифікації, під якою переходять різноманітні напрями та течії, завдяки «безмірному помноженню жанрів і стилів»⁴. Відтак навіть сама думка про те, що можна віднайти

¹ Лавджой А. Историография идей / Пер. с англ. С. В. Хлудневой // История философии. 2005. № 12. С. 164–165.

² Его же. Великая цепь бытия: История идеи / Пер. с англ. В. Софронов-Антони. М., 2001. С. 9.

³ Там же. С. 11–12.

⁴ Там же. С. 301–302.

якесь загальноприйнятне й адекватне означення романтизму, видавалася авторові абсурдною.

На думку А. Лавджоя, оперування такими універсальними поняттями-інструментами спричиняло неабияку плутанину в історії філософії та інших дисциплінарних сферах, оскільки істотно спрощувалася чи затушовувалася доволі складна, колоритна та суперечлива палітра побутування ідей. Натомість він виокремлював ті чинники, котрі привернули його увагу до «циклічної» чи «динамічної єдності» в історії ідей. Цей своєрідний факторний аналіз доволі добре представляє авторський спосіб мислення, позаяк кидає світло на ті спонукальні чинники та мотиваційні рушії, котрі спричинилися до народження й висунення його концептуальної пропозиції.

Насамперед, А. Лавджой згадує про несвідомі, укорінені ментальні звички, котрі побутують в імпліцитному чи не зовсім експліцитному вигляді, що претендують на роль загальноновизнаних, майже аксіоматичних істин. У широкому сенсі йдеться про ідеї, котрі постали як вислід культурних, інтелектуальних і духовних явлень тієї чи іншої епохи.

Наприклад, ідея неосяжної складності універсуму за часів просвітницького раціоналізму, або суцільного сум'яття духу, властивого для інтелектуалів-романтиків. Ці ідеї в тому чи іншому вигляді побутували в текстах більшості інтелектуалів просвітницької чи романтичної культурної доби. Відтак вони з успіхом «мандрували» як очевидні, неписані положення чи настанови-приписи, котрі поділяла й сприймала більшість освічених сучасників.

Поважне місце А. Лавджой відводить «ендемічним перевагам», які він розглядав як своєрідні діалектичні мотиви, котрі майже невовимі для стороннього ока, проте справляють чималий вплив на будь-який об'єкт рефлексії. Натомість походження ще однієї групи факторів автор ототожнює з тією чи іншою філософською модою. На його думку, ці чинники сполучає «метафізичний пафос»¹.

Заразом А. Лавджой концентрував увагу на філософській семантиці, котра дозволяла виокремити засадничі фактори для великих періодів в історії думки. Приміром він стверджував, що означення «природа» лише в естетичному лексиконі XVII–XVIII ст. продукує понад 40 різноманітних смислів². Критикуючи візії прибічників прагматизму, А. Лавджой вирізняв 13 історичних форм прагматизму³.

Таким чином, історія ідей у візії А. Лавджоя постає як своєрідний історичний синтез. Цей синтез конструюється на основі аналізу понять і висловлювань, завдяки якому потрібно віднайти, точніше осягнути, ту чи іншу дію комбінації факторів або ідей-одиниць в історії думки.

Здебільшого А. Лавджой наголошував на аналітичній спрямованості його дослідницької стратегії, котра мала пояснити, як постають і поширюються нові інтелектуальні віяння. Проте він звертав увагу на метаморфози ідей, зокрема ті способи й канали, завдяки яким вони трансформуються та набувають незвичайної популярності в культурі та суспільстві.

Утім А. Лавджой на полі історії ідей виступав не тільки як прихильник аналітичних процедур, а й намагався транслювати концепти та настанови еволюціонізму

¹Лавджой А. Великая цель бытия... С. 12–18.

²Хлуднева С. В. Об очерке Артура Лавджоя «Историография идей» // История философии. 2005. № 12. С. 156.

³Хьюшер А. Указ. соч. С. 278.

до цієї фахової сфери¹. Загалом він розглядав свою концепцію як обґрунтування самобутнього типу філософсько-історичного дослідження, зокрема його особливих завдань і методів².

Врешті-решт, А. Лавджой застерігав від ряду крайнощів і небезпек, які чатують на дослідника, котрий розробляє історію ідей. Зокрема, він згадував про спокусу спрощених узагальнень або односторонніх інтерпретацій, коли окремі ідеї філософської доктрини помилково репрезентуються й оцінюються як цілісні й системні візії тощо. Крім того, американський учений звертав увагу на змішування та взаємодію ідей, які суттєво ускладнюють дослідницькі рефлексії, тлумачення, порівняння, узагальнення тощо.

Зауважимо, що А. Лавджой являв собою тип ученого, котрий працював здебільшого з фактографічним матеріалом, на підставі якого обґрунтував і висунув власну дослідницьку стратегію. Відтак він доволі скептично ставився до методологічних і теоретичних розшуків, особливо швидких й умоглядних екстраполяцій науковців-візіонерів. Натомість А. Лавджой як філософ та історик науки навіть аналізуючи концептуальні побудови прагнув апробувати й оцінити їх у розрізі конкретного матеріалу.

Насамперед американський філософ наголошував на тому, що студії з історії ідей охоплюють предметні області, як мінімум, 12 дисциплін: 1) історія філософії; 2) історія науки; 3) фольклор і деякі розділи етнографії; 4) окремі розділи історії мови, зокрема семантика; 5) історія релігійних вірувань і теологічних доктрин; 6) історія літератури; 7) «порівняльне літературознавство»; 8) історія інших гуманітарних наук, які не стосуються літератури; 9) історія економіки й економічних теорій; 10) історія освіти; 11) політична та соціальна історія; 12) історичний розділ соціології³. Причому він стверджував, що цей перелік не є вичерпним.

Таке розмаїття предметних областей і дисциплінарних площин неодмінно продукувало міждисциплінарні інтенції. Загалом А. Лавджой формулював свої спостереження та міркування доволі обережно, позаяк визнавав самостійність наукових студій у кожній із дисциплінарних сфер. Але він доволі скептично оцінював наявний діапазон дослідницьких стратегій.

«Звичайно, розділення загальної сфери інтелектуальної історії було неминучим і вельми корисним кроком. Спеціалізація, а разом із нею розвиток і вдосконалення власних методів дослідження, поза сумнівом, складають необхідні умови прогресу у всіх галузях знання, і не меншою мірою – в історичних дисциплінах. Проте подібне розділення – в тій мірі, в якій ці дисципліни співвідносяться з історіографією ідей, – є штучним прийомом, хоч, за великим рахунком, недовільним. Інакше кажучи, межі вказаних областей не відповідають реальним межах історичних явищ, що вивчаються», – підкреслював учений⁴.

Концептуальна пропозиція А. Лавджоя спиралася на численні спостереження, зроблені у процесі підготовки багатьох студій, зокрема на чималий обсяг опрацьованого матеріалу. За його візією, в історії думки у тому чи іншому вигляді простежується спільна система загальних уявлень та ідей, які свідчать про спадкоємність й історичність мисленевого процесу. Власне, звідси походить ключова вимога цієї дослідницької стратегії – виявляти найпростіші, елементарні ідеї й аналізувати їх

¹ Хлуднева С. В. Указ. соч. С. 153.

² Лавджой А. Великая цепь бытия... С. 25–26.

³ Его же. Историография идей. С. 158–159.

⁴ Там же. С. 159–160.

побутування в різних фахових і дисциплінарних сферах – філософії, психології, літературі, мистецтві, суспільно-політичній і науковій думці.

«Ідеї – це той же товар, який призначений для міжнародної торгівлі. Виникнення студій із літератури різних народів у галузі порівняльного літературознавства – яскравий приклад визнання такого розуміння ідей, що зростає. Проте вивчення того, що відбувається з ідеями, коли вони перетинають національні або мовні бар'єри, становить лише малу частку загального процесу, про який йде мова, навіть в окремому випадку історії літератури», – наголошував А. Лавджой¹.

Ця дослідницька стратегія нав'язувала міждисциплінарне спрямування для нової субдисципліни – історії ідей, а також вимагала впровадження «динамічної єдності» її методологічних засад. За великим рахунком, А. Лавджой виступав прихильником нежорсткого, проте все ж таки методологічного холізму, котрий мав сполучити відмінні фахові та дисциплінарні площини як свого роду частини «єдиної території», на якій народжуються, трансформуються, циркулюють, перехрещуються, взаємодіють і змагаються ідеї. Часом цю авторську тезу трактують як об'єднання гуманітаріїв із різних дисциплінарних світів у вигляді сполучення «м'яких» методологічних пропозицій².

«Не буде великим перебільшенням сказати, що сьогодні історія історіографії досягла рівня, на якому як ніколи раніше актуально відкривати тісні і загальні зв'язки між дисциплінами або, висловлюючись метафорично, робити активне перехресне заплелення. Дуже помилково гадати, що фаза детальної спеціалізації в цих дослідженнях є вже у минулому (хоч деякі із дисциплін, як я підозрюю, переживають етап, “коли унаслідок тривалого вживання звичайних методів культивування знижується родючість”). Проте не є помилковою теза, що спеціалізація насправді “перейшла” (як категорія гегелівської логіки) у власну опозицію і зараз підоспіла черга історичного синтезу – встановлення зв'язків і знаходження точок дотику», – підкреслював А. Лавджой³.

Таке авторське позиціонування демонструє тодішні інтегративні можливості та міждисциплінарні перспективи конституювання субдисциплінарного напрямку у царині історії ідей. Учений гадав, що міждисциплінарний підхід варто вибудовувати саме на ґрунті історичного синтезу, що дозволить виробити спільну дослідницьку стратегію.

Рівночасно А. Лавджой застерігав від крайніх виявів методологічного холізму та надмірної генералізації, пов'язаних з історією ідей. На його думку, *«розділи єдиної області, так чи інакше пов'язані із вивченням ролі ідей в історії, існують; неможливо і небажано відмовлятися від них на користь якої б там не було розпливчатої “універсальної історії”*. З другого боку, безперечно, що охочий детально розібратися в історичному матеріалі повинен брати до уваги джерела з інших, часто декількох сфер історії⁴.

Велику роль в утвердженні історії ідей як субдисципліни відіграло те поважне місце, котре посідав А. Лавджой у світі американської науки. Адже він був Президентом Американської філософської асоціації (1916–1917), Американської асоціації університетських професорів (1919) тощо. Вже 1922 р. А. Лавджой організував

¹Лавджой А. Историография идей. С. 160.

²Предисловие // Философский век. Альманах. СПб., 2001. [Вып.] 17, ч. 1: Материалы Международной конференции «История идей как методология гуманитарных исследований» (Санкт-Петербург, 27–30 сентября 2001 г.). С. 12.

³Лавджой А. Историография идей. С. 163.

⁴Там же.

Клуб історії ідей, що виказує його давнє зацікавлення цією проблематикою¹. У 1940 р. він став засновником «Journal of the History of Ideas», з якого розпочалася повноцінна та масштабна інституціоналізація інтелектуальної історії.

Вплив А. Лавджоя на становлення історії ідей як початкової фази інтелектуальної історії був настільки колосальним і масштабним, що дехто з дослідників навіть обстоював думку про своєрідну парадигму соціогуманітарного знання, пов'язану з його іменем. Звісно, із плином часу місце А. Лавджоя в історії західної соціогуманітаристики оцінюється більш виважено та критично.

Скажімо, доволі скептично сприймається його теза про ідеї-одиниці², зокрема висловлюється думка, що в такий спосіб ідея виривається чи вихоплюється з історичного контексту³. Досить неоднозначно трактуються й оцінюються методологічні вподобання та вимоги А. Лавджоя, котрі чимдалі частіше сприймаються у світлі сучасних візій і концепцій з обсягу інтелектуальної історії. Побувають застереження щодо його еволюційних настанов, які розглядаються як непослідовні чи умоглядні. Приміром, Д. Келлі навіть обстоює думку про загальну еклектичність методології А. Лавджоя⁴. Натомість інші дослідники остерігають від спрощеного сприйняття дослідницької програми А. Лавджоя⁵.

Утім попри ці зауваги й перестороги, і до сьогодні відзначають чималий і розмаїтий вплив ідей американського філософа й історика науки на процеси наукової концептуалізації, висунення й формулювання дослідницьких стратегій. Приміром, згадують про впливи А. Лавджоя на концепцію вірусів-меме англійського біолога Р. Докінза⁶. Тим паче, що як А. Лавджой, так і Р. Докінз апелює до ідей і концептів еволюціонізму, зокрема дарвінізму⁷.

У сучасній українській історіографії споглядаємо багатоманітну рецепцію спадщини А. Лавджоя. Передусім, її сприймають як «академічну історію ідей» (І. Колесник)⁸, або як первісну версію «інтелектуальної історії» у розрізі «біографії ідей» чи «історії історичної науки» (Л. Зашкільняк)⁹, а також як спробу ввести та застосувати «логіко-філософські стандарти» на ниві історієписання (О. Горенко)¹⁰. Ці думки й оцінки загалом корелюються з тлумаченнями західних науковців.

¹ Хлуднева С. В. Указ. соч. С. 152.

² Tribe K. Intellectual History as Begriffsgeschichte // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 63.

³ Бёдекер Х. Э. Размышления о методе истории понятий // История понятий, история дискурса, история менталитета: Сборник статей / Под ред. Х. Э. Бёдекера; пер. с нем. М., 2010. С. 37.

⁴ Шутова О. М. «Новые»: историзм, историография, интеллектуальная история // Шутова О. М. Историография и постмодерн: вопрос об идентичности во второй половине XX – начале XXI веков. Минск, 2007. С. 119.

⁵ Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков // Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. М., 2011. С. 329–330.

⁶ Хлуднева С. В. Указ. соч. С. 157.

⁷ Докинз Р. Эгоистичный ген / Пер. с англ. Н. О. Фомина. М., 1993. С. 22–29.

⁸ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / За ред. В. Смолія. К., 2013. С. 7.

⁹ Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2005. Вип. 1. С. 33.

¹⁰ Горенко О. М. Прагматика європейського досвіду як методологічна проблема історієписання. К., 2011. С. 85.

Однак, незважаючи на розмаїті застереження та критичні оцінки в сучасній науці, однозначно визнається роль А. Лавджоя як фундатора історії ідей у західній соціогуманітаристиці. Не випадково його монографія «Великий ланцюг буття: Історія ідей» (1936), котра з'явилася в російськомовному перекладі 2001 р., здобула статус класичної праці в царині інтелектуальної історії¹. Скажімо, Т. Кун відзначав, що його уявлення про те, якою має бути історія наукових ідей, здебільшого формувалося в річищі вищеназваної книги².

Врешті, історія ідей за версією А. Лавджоя згенерувала потужне зацікавлення до історії різних типів знання, зокрема їхнього походження, теренів циркуляції, застосування, трансформації тощо. Більше того, історія ідей спонукала вчених щораз частіше висувати засадниче питання: в який спосіб здобуто те чи інше знання?

1. 4. Криза історії ідей та конституювання інтелектуальної історії в різних академічних світах

Окрім концепції А. Лавджоя, на теренах англomовного академічного світу побутували й інші традиції конституювання інтелектуальної історії. Наприклад, інколи становлення та поширення інтелектуальної історії в західній соціогуманітаристиці пов'язують з іменем Перрі Міллера (1905–1963) та студіями з «нової історії» у полі ранньомодерної американської історії. Зокрема, роботу П. Міллера «Нове англійське мислення» (1939) навіть розглядають як першу працю з інтелектуальної історії у північноамериканській соціогуманітаристиці³.

П. Міллер, хоч і був філологом за фахом, але уславився як історик, здебільшого завдяки студіям з історії ранньої пуританської ідеології, котрі проторували шлях на поле, власне, інтелектуальної історії. Водночас П. Міллер виступав як дослідник з атеїстичним світоглядом, зокрема прагнув оцінити візії та погляди пуритан у руслі раціоналізму.

Передусім, його цікавило, як релігійні догмати співіснували з соціальною реальністю у світлі еволюційних трансформацій. Зокрема, П. Міллер категорично відкидав відомі культурні та суспільні стереотипи, в яких пуритани репрезентувалися як фанатики-ортодокси. Натомість він намагався пов'язати ідеї пуританських візій із конкретними культурними, політичними, соціальними передумовами й обставинами.

Скажімо, рефлексії П. Міллера щодо осягнення Божого задуму пуританськими авторами XVII ст. згенерували його зацікавлення як ментальними настановами, так і тими способами, завдяки яким відбувалося засвоєння, адаптація й модифікація провідних ідей, зокрема поняття «договору» між Богом і людиною.

Загалом впливи П. Міллера як провідного фахівця з історії пуритан на американську історіографію були тривкими й розмаїтими⁴. Висловлюють думку, що саме у його працях було вперше введено до наукового обігу поняття «інтелектуальна історія»⁵.

¹ Реніна Л. Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2005. Вип. 1. С. 90; *Ее же*. Інтелектуальна історія на рубежі століть. С. 327.

² Кун Т. Структура наукових революцій / Пер с англ.; сост. В. Ю. Кузнецов. М., 2003. С. 14.

³ Cuttica C. Intellectual History in the Modern University // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 36.

⁴ Цветков И. А. Американские историки. СПб., 2008. С. 118–120, 144.

⁵ Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки. С. 13.

По Другій світовій війні історія ідей суттєво розширює предметні області, зокрема до її сфери входить проблематика з обсягу соціальної, політичної, економічної та культурної історії. Утім від 1960-х рр. традиційна історія ідей за версією А. Лавджоя, котру чимдалі частіше називають «неісторичною» чи «еволюційною», втрачає популярність, а згодом зазнає масштабної кризи з огляду на поширення інших парадигматичних візрів на обширах соціогуманітаристики.

Передусім, ідеться про ідеї та концепти антропологічного повороту, котрі визрівали ще на початку ХХ ст., але повною мірою розгорнулися по Другій світовій війні. Наприклад, антропологічні інтенції й зацікавлення Е. Дюркгайма та його учнів у межах Паризької соціологічної школи, котрі студіювали первісну культуру й структуру маленьких, екзотичних, часто-густо відсталих від тодішньої сучасності суспільств, дедалі більше спонукали до масштабного переосмислення практик, власне, істориків, що особливо виявилось на початку 1960-х рр.¹

Зрештою, антропологічний поворот був чимось більшим, аніж масштабна трансформація соціогуманітарного знання, позаяк ішлося про суцільне аксіологічне переформатування самої системи координат буття західного, передусім європейського, світу. Цей поворот репрезентував становлення нової європейської людини на основі цінностей післявоєнного світу, котрі формувалися під знаком олюднення, гуманізації життя, думки, суспільства і відповідних культурних і соціальних практик.

За метафоричним означенням антропологічного повороту в царині історієписання переховувалася низка багатоманітних, динамічних, колоритних дослідницьких практик і стратегій західних інтелектуалів, які зруйнували чи суттєво модифікували старі проекти національних гранд-нарративів. Адже багатство масштабів, контекстів і ракурсів представлення історії, передусім, строкатість та мінливість культурного, соціального, національного, локально-регіонального й багатьох інших шарів сконструйованої минувшини, підважили одну з найважливіших функцій великих текстів – легітимацію політичних, ідеологічних та інших суспільних практик.

Отож від 1960-х рр. розпочинається «фаза спадку», котра у 1970-х рр. перетворюється у кризу первісних або традиційних версій історії ідей / інтелектуальної історії². Ця криза зумовлювалася різними чинниками, обставинами й впливами.

Насамперед, далось взнаки інтерналістське спрямування інтелектуальної історії, зокрема її культурне реноме як сфери чи середовища діяльності високочолих інтелектуалів, яке вона здобула майже одразу після свого первісного конституювання. На тлі культурних настроїв післявоєнного чи нового гуманізму, котрі супроводжувалися перенесенням дослідницьких інтенцій на пересічну людину, середовище та різноманітні структури її історичного життя, ореол елітаризму й апіорна налаштованість на висвітлення переважно історії великих, знакових ідей тяжіли над студіями з інтелектуальної історії. Сучасні дослідники метафорично означають цей стан як «внутрішньодисциплінарну ізоляцію» історії ідей / інтелектуальної історії³.

Водночас ученим у царині інтелектуальної історії закидали показну індиферентність до соціальних спільнот і відповідних зрізів суспільного життя. До того

¹ *Burrow J. A History of Histories. Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century. New York, 2008. P. 462–463.*

² *Cuttica C. Op. cit. P. 37.*

³ *Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 330.*

ж на тлі устремління до місцевої, локальної та регіональної історії, а також із поширенням мікроісторичних масштабів і сюжетів, які набули неабиякої популярності протягом 1960–1970-х рр., історія ідей / інтелектуальна історія видавалася занадто старомодною, принаймні «несучасною».

На заваді успішній експансії історії ідей у вигляді первісних версій А. Лавджоя, П. Міллера та їх адептів, прихильників, послідовників до інших, неангло-мовних академічних світів стали термінологічні, мовні, культурні бар'єри, опір національних пізнавальних традицій, вимог й епістемологічних взірців. У широкому сенсі інтелектуальна історія була примушена змагатися з альтернативними, принаймні конкуруючими напрямками, котрі пропонували інші способи, формати та стратегії осягнення історії ідей, часто-густо в більш широких контекстах і відмінних масштабах.

Побутували і термінологічні складнощі, позаяк історія ідей розробляла та вивчала не тільки їх змістовні сегменти, а й багатоманітні, суперечливі, сумативні і динамічні або, навпаки, індивідуалізуючі смисли. Останні сформувалися у процесі тривалої циркуляції означень, термінів, дефініцій, що потребувало гнучких, пластичних мовних засобів для їх точної й адекватної передачі. Відтак інтердисциплінарні запозичення з обсягу американської чи англомовної інтелектуальної історії сприймалися доволі складно, як мінімум, із очевидним скепсисом, оскільки повсякчас зіставлялися зі звичними стратегіями та поняттями.

За влучним висловом Роже Шарт'є, «сформулювати ті проблеми, котрі висуває перед нами інтелектуальна історія, – напевно, найскладніша річ у світі. Передусім, через термінологію. У жодній іншій області історії не уживаються терміни, такі специфічні для кожної нації і такі, котрі важко піддаються акліматизації в іншій країні, чи йде мова просто про переклад іншою мовою, чи про перенесення в іншій інтелектуальний контекст»¹.

Отож у культурному просторі низки європейських країн терміни «історія ідей» та «інтелектуальна історія» не прижилися. Цей стан речей особливо контрастує на тлі термінологічних означень політичної, економічної, соціальної історії в різних академічних світах, котрі достатньо вільно корелюються та продукують подібні смисли, а також мають прийнятні порівняльні площини.

Скажімо, у Франції історія ментальностей, котру сконструювали та репрезентували у своїх студіях кілька поколінь науковців із школи «Анналів», фактично заступила собою предметну область і дисциплінарну сферу, на яку потенційно могла претендувати інтелектуальна історія по Другій світовій війні. Тим паче, що у французькій традиції побутувала низка застережень щодо уподібнення чи безпосереднього порівняння взірців людського мислення, котрі належали до різних історичних епох.

Приміром, варто згадати про вихідний концепт Л. Леві-Брюля, пов'язаний із поняттям «колективні представлення», що виникло на теренах Паризької соціологічної школи. Адже специфіку первісного способу мислення Л. Леві-Брюль убачав у колективних уявленнях, які відіграли засадничу, ба навіть визначальну роль у житті первісної людини. Так постала його знаменита концепція про імператив-

¹ Шарт'є Р. Интеллектуальная история и история ментальностей: Двойная переоценка? / Пер. с англ. Н. Мовниной // Новое литературное обозрение. 2004. № 66. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/shart2-pr.html>

ність і суперечливість колективних уявлень за доби примітивного суспільства, котрі він охрестив «прелогічним мисленням».

На думку Л. Леві-Брюля, прикметною рисою «прелогічного мислення» є ігнорування суперечностей, які повсякчас проступають у давній міфології¹. Відтак первісна людина оперує не поняттями як смисловими одиницями, а колективними уявленнями! Натомість сучасна людина, за візією Л. Леві-Брюля, послуговується інтелектуальним чи пізнавальним типом мислення, котре вирізняється передусім логічністю, раціональністю та каузальністю.

Зауважимо, що М. Грушевський називав студію Л. Леві-Брюля про примітивне мислення, видану 1922 р., «епохальною книгою» на теренах європейської соціогуманітаристики². Та й у працях доньки М. Грушевського — Катерини термін «прелогічне мислення» вживається як один із найважливіших інструментів для студіювання примітивного суспільства³.

Зрештою, французька інтелектуальна традиція ставила в центр мислення людину та колектив / спільноту, на теренах якого розгорталися соціальні дії, культурні явища, ментальні реакції й метаморфози свідомості. Недаремно у студіях Л. Февра йдеться про систему мислення відомих діячів, інтелектуалів, а то й пересічних осіб, зокрема про властивий для них спосіб сприйняття історичного часу, в який вони мешкали. Доволі часто у працях Л. Февра акцентується увага на осмисленні впливів соціального середовища на ті чи інші ідеї, або, як формулював сам історик, на поміщенні форм мислення у певний соціальний ландшафт⁴.

Загалом Л. Февр розглядав історію як синтезуючу науку про людину, попри мінливість структур її свідомості. «Історія – наука про людину, про минуле людства, а не про речі чи явища. *Та і чи існують ідеї незалежно від людей, які їх сповідають? Адже ідеї – це всього лише одна з складових частин того розумового багажу, що складається із вражень, спогадів, читань і бесід, який носить із собою кожний із нас. Чи можна відділити ідеї від їх творців, які повсякчасно сповідають до них найбільшу пошану, безупинно їх перетворюють? Ні. Існує тільки одна історія – історія Людини, і це історія в найширшому значенні слова*», – стверджував історик⁵.

Цей пасаж доволі добре ілюструє ті настанови, котрі висувала перша генерація істориків зі школи «Анналів» до історії ідей. У метафоричному розумінні, історична людина поміщала в центр структур різної часової тривалості, а її культурні настанови та психологічні, духовні трансформації, ментальні реакції, світоглядні колізії, врешті-решт зрушення й перетворення свідомості були визначальними для висвітлення та представлення історії ідей. Не випадково один

¹ *Леві-Брюль Л.* Сверхъестественное в первобытном мышлении. Первобытная мифология. Мифический мир австралийцев и папуасов / Пер. с фр. Б. Шаревской; предисл. В. К. Никольского. М., 1937. С. 258–259.

² *Грушевський М.* Рец. на кн.: Lévy-Bruhl L. Das Denken der Naturvölker... С. 149.

³ *Грушевська К.* З примітивної культури. Розвідки і доповіді / З передм. акад. Мих. Грушевського. [К.,] 1924. С. 77–78; *Її ж.* Рец. на ст.: Lévy-Bruhl L. La numération chez les Bergdama. Africa. Journal of the international Institut of African languages and cultures. London. Vol. 2, no. 2. С. 164–173 // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. Примітивна культура та її пережитки на Україні. Соціальна преісторія. Народня творчість та її соціологічні підстави. Науковий щорічник. 1929 / За ред. К. Грушевської. [К.], 1929. Вип. 2. С. 124–125.

⁴ *Шартье Р.* Указ. соч.

⁵ *Февр Л.* Суд совести истории и историка // *Февр Л.* Бои за историю / Отв. ред. А. Я. Гуревич. М., 1991. С. 19.

із розділів класичної праці «Феодальне суспільство» М. Блока має промовисту назву – «Як тоді відчували й думали»¹.

У німецькому історієписанні певною, проте не вповні адекватною, аналогією терміна «інтелектуальна історія» було поняття-означення – *Geistesgeschichte* (нім. історія духу чи духовна історія)². Зазвичай його широке введення до наукового та культурного обігу приписують В. Дільтею, хоч це означення побутувало в німецькій думці й раніше.

Так чи інакше, проте саме історія духу посіла домінуючі позиції ще задовго до конституювання американської інтелектуальної історії, зокрема нав'язала сприйняття ідей у річищі німецької культурно-історичної традиції з виключною увагою до політичних і культурних смислів. Не випадково ще німецький філософ і історик Ернст Трельч наголошував, що найбільше впливи В. Дільтея виявилися в царині «історії духу», взаємопов'язаного з політичною історією³. Тим більше, що «історія духу» в тому чи іншому вигляді апелювала до ідей німецької цілісності на ниві політичної історії.

Вочевидь, відмінні дослідницькі стратегії, пізнавальні взірці та перспективи з обсягу американської інтелектуальної історії, французької «історії ментальностей» та німецької «історії духу» спричинилися навіть до компаративних запитів щодо можливих форматів і перспектив репрезентації історії ідей⁴. Більше того, навіть сучасні дослідники вказують на неабиякий вплив національних традицій і середовищ, зокрема у французькій і німецькій версіях, котрі зумовили конституювання особливого академічного ландшафту інтелектуальної історії⁵.

Зрештою, апогей кризи інтелектуальної історії у 1960-ті рр. виявив не тільки її вразливі місця, а й неабиякий творчий потенціал, який переховувався у природі її міждисциплінарного походження. Адже міждисциплінарна основа інтелектуальної історії згенерувала розмаїті стратегії її переосмислення та реконфігурації.

Ба більше, саме міждисциплінарність дозволила кардинально розширити та реконституювати предметні області інтелектуальної історії за рахунок акцентування на соціальних контекстах циркуляції ідей і думок. Відтак історія ідей здобула міцне соціокультурне підґрунтя, завдяки якому вже йшлося про соціальну історію ідей⁶. Недаремно один із піонерів лінгвістичного повороту Гейден Вайт обстоював думку, що інтелектуальна історія має неодмінно зважати на соціальну дійсність⁷.

Оновлення й переформатування інтелектуальної історії відбувалося не в якомусь одному річищі, а було поліваріантним. Важливу роль у цьому процесі відіграло сполучення інтерналізму й екстерналізму, котрі побутували у вигляді найрізноманітніших дослідницьких стратегій і наукових конфігурацій. Водночас студії з інтелектуальної історії поступово позбувалися ореолу виключності й елі-

¹ Блок М. Феодальне суспільство / Пер. з фр. В. Шовгуна. К., 2002. С. 88–103.

² Шартье Р. Указ. соч.

³ Трельч Э. Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории / Пер. с нем; отв. ред. и авт. послесловия Л. Т. Мильская. М., 1994. С. 415.

⁴ Schulin E. German 'Geistesgeschichte', American 'Intellectual History' and French 'Histoire des Mentalités' since 1900. A Comparison // History of European Ideas. 1981. Vol. 1, no. 3. P. 195–214.

⁵ Collini S. The Identity of Intellectual History // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 10.

⁶ Реніна Л. Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи. С. 92.

⁷ White H. The Tasks of Intellectual History // The Monist. 1969. Vol. 53, no. 4. P. 606–630.

тарності, зокрема вийшли за межі студіювання історії великих ідей. Натомість дедалі більше в дослідженнях з інтелектуальної історії порушувалися проблеми походження, трансформації ідей, думок та уявлень, котрі циркулювали у певних темпоральних зрізах і пропонували динамічну, ба навіть калейдоскопічну палітру суспільного, культурного, духовного життя.

Передусім, ідеться про виклики й новації, продуковані антропологічним поворотом (або антропологічними поворотами!), який актуалізував наукові інтенції щодо інших ракурсів минувшини, зокрема «історії знизу»¹. Відтак до історії ідей чимдалі більше адресують запити стосовно циркуляції ідей не лише в культурній атмосфері рафінованих інтелектуалів або політичних діячів, а й у відмінних середовищах різноманітних спільнот.

Прикметною рисою інтелектуальної історії стала комбінація мікро- та макро-контекстів, яка дозволила розробляти традиційні сюжети та проблеми в міждисциплінарному полі. Наприклад, саме завдяки такому сполученню й постав своерідний формат біографічного письма – інтелектуальна біографія.

Протягом 1960–1970-х рр. традиційні культурні терени циркуляції ідей, як їх означували у межах первісних візій, суттєво урізноманітнюються й диференціюються. Ця трансформація інтелектуальної історії постала в річищі загальної орієнтації на представлення історичного контексту, котрий масштабується відповідно до потреб й інструментарію дослідження. Передусім, контекстуальність як вихідна настанова щодо інтелектуальної історії поширилася в царині студій, які охоплювали предметні області з історії науки та історії політичної думки². Не випадково А. Мегілл напівіронічно називає контекст улюбленим словом істориків³, що повною мірою стосується й інтелектуальних істориків.

Заразом інтелектуальна історія відходила від «нормативних» обмежень перших концепцій з історії ідей, зокрема зверталася чимдалі частіше до соціальних контекстів їхнього побутування, що відкрило нові канали запозичення як фактографічного матеріалу, так і дослідницьких стратегій і пізнавальних взірців. Більше того, протягом 1970-х рр. постав потужний трансфер між інтелектуальною та соціальною історією. Не випадково перетворення на ниві інтелектуальної історії розгорталися на тлі тріумфу соціальної історії, котра справляла дедалі більший вплив на історію ідей⁴.

Поважну роль у цьому процесі, особливо на теренах північноамериканської соціогуманітаристики, відіграли дослідницькі практики одного з зачинателів лінгвістичного повороту Гейдена Вайта (1928–2018). Вважають, що саме ідеї лінгвістичного повороту вдихнули нове життя чи спричинилися до масштабного переформатування інтелектуальної історії⁵.

Г. Вайт пропонував розглядати візії та погляди інтелектуалів у світлі певних комбінацій трьох дослідницьких стратегій / модусів: аргументації (формізм, органіцизм, механіцизм, контекстуалізм), ідеологічного підтексту (анархізм, кон-

¹ *Рубинштейн Е. Б.* Роберт Дарнтон: «интеллектуальная история снизу» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 1999. Вып. 1. С. 266–278.

² *Collini S.* Op. cit. P. 9.

³ *Мегилл А.* Пять вопросов по интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2012. Вып. 38. С. 60.

⁴ *Reingold N.* New Directions in American Intellectual History / Eds. J. Higham, P. K. Conkin. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1979. XIX + 245 p. // *Isis*. 1982. Vol. 73, no. 1. P. 112.

⁵ *Репина Л. П.* Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 332–333.

серватизм, радикалізм, лібералізм) та побудови сюжету (роман, комедія, трагедія, сатира)¹, хоч і на досить обмеженому фактографічному матеріалі.

На його думку, конкретне сполучення зазначених модусів і становить історіографічний стиль певного історика або філософа історії². Причому автор пов'язував чотири типи стратегій пояснення з чотирма основними тропами (метафора, метонімія, синекдоха, іронія) поетичної чи фігуративної мови³.

Урешті, Г. Вайт пропонував розглядати історичний твір як «*вербальний артефакт*» у формі нарративних прозаїчних дискурсів⁴. Ця пропозиція вводила на поле інтелектуальної історії дискурсивні практики та нарративні стратегії, котрі ще більше диференціювали, урізноманітнювали, врешті-решт сегментували великі предметні області.

За влучною заувагою його опонента Г. Іггерса, новації Г. Вайта мінімізували різницю між історичним знанням, спекулятивною філософією історії та художньою літературою⁵. Більше того, Ф. Анкерсміт висловлював думку, що в концепції Г. Вайта епістемологію взагалі заступає філософія мови⁶.

Отож концепцію Г. Вайта та інші «лінгвістичні» візії історієписання дедалі частіше трактують у сенсі пошуку відповідності між певним фрагментом минувшини й тією частиною мови, яка найкраще її представляє⁷. Та, попри полярні підходи істориків щодо цієї концепції, на сьогодні навіть найзавзятіші опоненти Г. Вайта тримаються думки про різні епістемологічні статуси тексту та вважають за можливе обговорювати питання, принаймні щодо ступеня часткової автономії мови наукового дискурсу⁸.

Концептуальна пропозиція Г. Вайта не тільки згенерувала виключну увагу до «мовних протоколів» і «вербальних артефактів» у просторі інтелектуальної історії, а й запропонувала зовсім іншу палітру контекстів для студіювання ідей, концептів, думок, уявлень, поглядів, візій і т. п.

Ще одним ученим, який ініціював трансформацію американської інтелектуальної історії, зокрема спричинився до формування «нового стилю» на її обширах, був історик Домінік ЛеКапра⁹. Із його ім'ям пов'язують спроби інституціонального визначення «кордонів інтелектуальної» історії¹⁰.

¹ *Уайт Х.* Метаісторія. Историческое воображение в Европе XIX века / Пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитоновой. Екатеринбург, 2002. С. 49–50.

² Там же. С. 18.

³ Там же. С. 52.

⁴ *Уайт Х.* Ответ Иггерсу / Пер. с англ. И. В. Дубровского, М. Ю. Парамоновой // *Одиссей. Человек в истории.* 2001. Русская культура как исследовательская проблема. М., 2001. С. 155.

⁵ *Иггерс Г. Г.* История между наукой и литературой: размышления по поводу историографического подхода Хейдена Уайта / Пер. с англ. И. В. Дубровского // *Одиссей. Человек в истории.* 2001. С. 143.

⁶ *Анкерсмит Ф.* История и тропология: Взлет и падение метафоры / Пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец и др. М., 2003. С. 163.

⁷ *Кукарцева М. А.* Лингвистический поворот в историописании: эволюция, сущность и основные причины // *Вопросы философии.* 2006. № 4. С. 50.

⁸ *Гренье Ж.-И.* Размышления о «критическом повороте» // *Одиссей. Человек в истории.* 2005. М., 2005. С. 147.

⁹ *Cuttica С.* Op. cit. P. 37.

¹⁰ *Николаи Ф. В.* «Негативное возвышенное» vs «проработка прошлого» в интеллектуальной истории Д. ЛеКапры // *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Сер.: Социальные науки.* 2011. № 3. С. 124–128.

Сучасні дослідники відзначають, що Д. ЛеКапра нині посідає критичну позицію щодо новацій і пропозицій лінгвістичного повороту, хоч тривалий час позиціонувався та сприймався як один із його представників. Однак у низці праць він пропонував виразно розрізняти стратегії лінгвістичного формалізму, літературного критицизму й історичної інтерпретації.

Насамперед, Д. ЛеКапра обстоював необхідність виразної демаркації простору інтелектуальної історії від території історії культурної та історії соціальної. Причому тезу про важливість інституціоналізації як наукових шкіл, так і ідей Д. ЛеКапра запозичив, осмислив і реактуалізував на основі студювання творчої спадщини французького соціолога Е. Дюркгайма¹.

Однією із засадничих ідей Д. ЛеКапри є думка про те, що інтелектуальну історію слід розглядати як спосіб «транзитивного діалогу з минувшиною»². Такий підхід продукує динамічність представлення інструментальних метаморфоз і інституціональних кордонів у царині інтелектуальної історії, котрі якоюсь мірою синхронізуються з кардинальними метаморфозами соціогуманітарного знання. Не випадково його студії аналізуються у світлі переосмислення актуальних інституціональних меж на «території історика»³.

Суттєві перетворення на полі інтелектуальної історії 1960–1970-х рр. спричинило поширення концептів і понять з історії, філософії науки та наукознавства. Насамперед, ідеться про концептуальну пропозицію фізика і, заразом, історика й філософа науки Томаса Куна (1922–1996), котрий запропонував новий спосіб конструювання й репрезентації історії як постійної зміни парадигм «нормальної» та «революційної» науки⁴. З його пропозицією пов'язують масштабну постпозитивістську переорієнтацію в історії та філософії науки.

Концепція Т. Куна спиралася на стадіальний поділ історії науки, котрий виокремлював стадії допарадигматичної, нормальної чи парадигматичної та позапарадигматичної науки / наукової революції. У певному сенсі це була спроба переосмислити, систематизувати та пояснити конфлікти й кризи в історії науки, зокрема проаналізувати як способи їх розгортання, так і загальні наслідки та генеральні тенденції.

На думку Т. Куна, допарадигматична наука вирізняється сполученням альтернативних гіпотез і конкуруючих наукових спільнот. Зі здобуттям певною теорією провідних або домінуючих позицій у науці розпочинається формування парадигматичних взірців як оптимального способу розв'язання проблеми.

За візією Т. Куна, парадигма постає, точніше формується як сукупність знань, методів і цінностей, які поділяються членами певної наукової спільноти / співтовариства. У широкому розумінні йдеться про становлення своєрідного світобачення, властивого для спільноти / співтовариства. Утім поступово в межах парадигматичного знання дедалі частіше трапляються аномальні лакуни та випадки, які підважують статус теорії і спричиняють наукову кризу, котра призводить до стану допарадигматичної або, навпаки, позапарадигматичної науки.

¹ *Николаи Ф. В., Кобылин И. И.* Интеллектуальная история Д. ЛаКапры: контекст и метод // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2011. Вып. 34. С. 31–35.

² Там же. С. 43.

³ *Кукарцева М. А.* Край возможного, или Размышления о новой книге Д. ЛаКапры // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2011. Вып. 34. С. 45–47.

⁴ *Clark J. F. M.* Intellectual History and the History of Science // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 164–165.

Так чи інакше, проте кунівська парадигма кардинально змінила уявлення про способи, засади та терени побутування ідей, які відтоді пов'язувалися з науковою спільнотою та способами її світобачення. Тож пропозиція Т. Куна суттєво розширила діапазон контекстів, особливо макроконтекстів, в які вводилися певні ідеї, уявлення, думки, погляди, візії. Відтак світ ідей дедалі частіше розглядався чи конструювався у ціннісно-нормативному сенсі.

Загалом кунівська парадигма виявилася терміном із рухливою варіативністю сенсів і великим інструментальним потенціалом, який гнучко застосовувався на інтердисциплінарному рівні, зокрема у трансфері різних академічних світів. Більше того, концепція Т. Куна здобула чималу популярність навіть у радянському культурному просторі протягом 1970–1980-х рр., зокрема циркулювала разом із відомими візіями І. Лакатоша, С. Тулміна, П. Фейєрабенда й ін.

Урешті-решт, із кризи 1960–1970-х рр. інтелектуальна історія вийшла суттєво оновленою й переформатованою в інституціональному плані, що виявилось у становленні низки неформальних осередків – наукових шкіл на теренах британського, німецького, французького та інших академічних світів.

Одним із таких неформальних осередків стала «Кембриджська школа інтелектуальної історії» чи «Кембриджська школа історії понять». Ці означення є не само-назвами, а конвенціональними термінами, позаяк низка адептів і дехто з фундаторів зазначеної школи сприймають їх зі скепсисом або зовсім не поділяють.

Засновниками «Кембриджської школи» вважаються історики філософії Джон Покок, Квентін Скіннер і Джон Данн. Методологічні засади «Кембриджської школи» постали у процесі вивчення й осмислення політичної філософії як серії різних дискусій у ранньомодерний час в Італії, Великій Британії, Голландії та США.

Предметна область наукових зацікавлень найстаршого з фундаторів «Кембриджської школи» Дж. Покока здебільшого локалізується історією політичної філософії, проте запозичує дослідницькі стратегії з теології, політичної історії, історіографії, філології та мовознавства. У межах цих площин він сформулював і висунув міждисциплінарну дослідницьку програму, котру репрезентував як студіювання «історії політичних мов», ідіом або дискурсів. Зазвичай наголошують на множинності його методологічних засобів, які включають лінгвістичні, парадигматичні й інші пізнавальні проєкції¹.

Здебільшого Дж. Покок намагався виявити «соціо професійні ідіоми» в західній політичній культурі XV–XVIII ст., котрі спричинилися до формування відповідних риторичних норм у публічних практиках. Така дослідницька стратегія була зорієнтована на висвітлення й аналіз симетричної чи асиметричної природи політичних дискусій, в яких кожен із учасників (автор / читач / слухач) міг запропонувати іншу інтерпретацію конкретного терміна, тобто із читача чи слухача перетворитися в автора.

Запропонована дослідницька програма передбачала виокремлення й аналіз нових потрактувань традиції та оригінальних полемічних фігур, себто виявлення історичної унікальності Іншого. Відтак автономна мова, точніше вжиті ідіоми, виступала як практики «мовної гри» у світлі політичної боротьби, перебіг якої не санкціонувався безпосереднім авторитетом або насиллям².

¹ Sheppard K. J. G. A. Pocock as an Intellectual Historian // Ibid. P. 113–114.

² Велижев М., Атнашев М. «Context is king»: Джон Покок – историк политических языков // Новое литературное обозрение. 2015. № 4. С. 22–24. [Електронний ресурс] Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/323551355_Context_is_King_Dzon_Pokok_-_istorik_politiceskih_azykov

Більше того, Дж. Покок був націлений на відтворення й пояснення тої чи іншої дії, себто тієї роботи, котру автор виконував у процесі продукування цих текстів. Саме для аналізу певного авторського акту застосовувався відповідний лінгвістичний контекст¹.

Прикметною рисою Дж. Покока як ученого є те, що він являє собою надзвичайно цікавий приклад західних академічних трансферів. Адже його академічна кар'єра розгорталася у трьох різних частинах світу, хоч і сполучених англомовною культурною традицією, – Новій Зеландії, Великій Британії та США.

На відміну від Дж. Покока, К. Скіннер виступає і як історик політичної філософії, і як філософ мови та мовних дискурсів. Його вважають фундатором концепції «мовного поля»² чи «мовних актів». Водночас із Дж. Пококом його сполучає «контекстуальний метод» вивчення політичних текстів, оскільки обидва вчені поділяють тезу, що «тексти, програми, докази існують і функціонують не самі по собі, а тільки у зв'язку із смисловими структурами»³.

Утім К. Скіннер має і власні методологічні вподобання. Передусім, він розглядає не окремі тенденції чи лінії політичної думки, а концентрує увагу на ситуативних контекстах, під час яких відбувалася непередбачувана взаємна дія різних «акторів», себто учасників політичного дійства. Відтак К. Скіннер обстоює думку про певний рівень свободи авторської волі, котра дозволяє змінювати опис того чи іншого явища на політичній авансцені. Тому метаморфози політичної мови трактуються ним як політична дія.

Таким чином, у дослідницькому фокусі представників «Кембриджської школи» опинилися авторські самовияви та саморефлексії, котрі вводилися до мовних і політичних контекстів, що дозволяло з'ясувати конкретні дії учасників або «гравців» у світлі певних дебатів.

Іншою важливою методологічною новацією «Кембриджської школи» є вимога поміщати «класичні тексти» відомих мислителів у більш широкі контексти другорядних авторів. Цей компаративний пласт текстів допомагає з'ясувати авторську оригінальність риторичної стратегії конкретного діяча у світлі неписаних «правил політичної гри», чинних у певний історичний час.

З одного боку, на праці Дж. Покока і К. Скіннера помітний вплив справила концепція парадигм і наукових революцій Т. Куна, котра істотно збагатила їх дослідницькі програми⁴. З другого боку, інструментарій К. Скіннера формувався в річищі пізньої філософії мови Л. Вітгенштайна й англо-американських лінгвістичних теорій Дж. Остіна й Дж. Сьорля⁵.

Вислідом наукових студій Дж. Покока і К. Скіннера стали великі наративи про «політичні мови»⁶, котрі аналізують, висвітлюють, інтерпретують і порівнюють риторичні та політичні практики протягом кількох століть, у т. ч. у розрізі трансатлантичної традиції. Нині методологічні засади, концептуальні пропозиції

¹ Sheppard K. Op. cit. P. 115.

² Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. С. 13.

³ Бёдекер Х. Э. Размышления о методе истории. С. 13.

⁴ Велижев М., Атнашев М. Указ. соч. С. 27, 30–34.

⁵ Бёдекер Х. Э. Размышления о методе истории. С. 12.

⁶ Див., наприклад: Скіннер К. История современной политической мысли / Пер. с англ. А. Олейникова; под научн. ред. В. В. Софронова: В 2-х т. М., 2018. Т. 1: Эпоха Ренессанса. 464 с.; Его же. История современной политической мысли / Пер. с англ. А. Яковлева; под научн. ред. В. В. Софронова: В 2-х т. М., 2018. Т. 2: Эпоха Реформации. 568 с.

та дослідницький інструментарій «Кембриджської школи інтелектуальної історії» привертають дедалі більшу увагу науковців на пострадянському просторі¹.

Власна версія інтелектуальної історії, більш відома як *Begriffsgeschichte* (нім. історія понять), сформувалася й на обширах німецької соціогуманітаристики. Її засновником вважають німецького історика Райнгарта Козеллека (1923–2006). Чільне місце у конституюванні цього напрямку посів багатотомний проект *Geschichtliche Grundbegriffe* (нім. фундаментальні історичні поняття), у процесі реалізації якого було опрацьовано бл. 130 базових термінів². Здебільшого йдеться про ключові політичні та соціальні поняття, аналіз яких дозволив висвітлити з іншої перспективи знакові процеси та явища німецької історії.

Водночас становлення *Begriffsgeschichte* пов'язують із дослідженнями німецької семантології у сфері соціальної історії, що виказує міждисциплінарний характер її походження³. Загалом конституювання німецької «історії понять» відбувалося завдяки суттєвій трансформації предметного поля, зокрема переносу пріоритетів від історії політичних ідей, яка домінувала до середини ХХ ст., до історії політичної семантики.

Помітну роль у цьому переформатуванні відігравав інтердисциплінарний трансфер ідей, концептів і дослідницьких стратегій, зокрема впливи «Кембриджської школи інтелектуальної історії», передусім студій Дж. Покока і К. Скіннера. Та на відміну від більш масштабних проектів англомовних колег німецькі дослідники зосередилися на соціально-політичному перевороті, котрий стався протягом «переломного часу» – 1750–1850 рр. Саме в межах цієї дослідницької програми постала концепція історичної темпоральності Р. Козеллека, представлена як напруга чи конфлікт між «простором досвіду» та «горизонтом очікувань»⁴.

Певні компаративні паралелі нав'язує й авторське розуміння історії понять у світлі студіювання німецької соціальної історії. «*Без спільних понять не існує суспільства, насамперед політичної єдності дій. І навпаки, наші поняття ґрунтуються на суспільно-політичних системах, котрі є значно комплекснішими за своїм характером і не можуть бути узагальнені у формі простих мовних сімей, визначених певними загальними поняттями.* “Суспільство” та його “поняття” перебувають у полі напруги, якою позначені й наукові історичні дисципліни, співвідносні з ними», – наголошував Р. Козеллек⁵.

На відміну від засновників «Кембриджської школи інтелектуальної історії», котрі акцентували увагу на ситуаційних, контекстуальних і лінгвістичних ракурсах висвітлення, Р. Козеллек і його колеги зосереджували свої устремління навколо загальних, об'єднувальних понять і генералізуючих смислів. Така дослідницька стратегія була здебільшого скерована на виявлення й осягнення тих структур, у межах яких формуються поняття, зокрема шляхом синхронічного та діахронічного аналізу⁶.

¹ Кембриджская школа: теория и практика интеллектуальной истории / Сост. Т. Атнашев, М. Велижев. М., 2018. 632 с.

² Tribe K. Op. cit. P. 61–62.

³ Стельмах С. Исторична семантологія в німецькій традиції соціальної історії // Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / Пер. з нім. В. Швед; наук. ред. С. Стельмах. К., 2005. С. 7–14.

⁴ Там само. С. 11–12.

⁵ Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. С. 114.

⁶ Там само. С. 130–131.

Побутує навіть думка, що саме акцентування уваги на контекстуальній репрезентації «політичних мов» або «соціо професійних ідіом» завадило зближенню «Кембриджської школи інтелектуальної історії» та німецької «історії понять», попри зусилля прихильників такого методологічного «альянсу»¹. Вочевидь, причини невдачі цього «союзу», принаймні почасти, були зумовлені відмінними пізнавальними орієнтаціями та різними питаннями, котрі висувалися до політичних, культурних і соціальних практик минувшини.

За висловом Р. Козеллека, «гіпотеза, яку ми застосовуємо у своїй енциклопедії *“Фундаментальні історичні поняття”*, полягає в такому: мова політичного та суспільного вжитку починаючи з XVIII століття – навіть попри наскрізне вживання одних і тих самих слів – зазнала настільки серйозних змін, що спричинила появу такого поняття, як “новий час”. Коефіцієнт змін і прискорень змінює старі семантичні поля, а отже, соціальний і політичний досвід. Попереднє смислове наповнення вживаної ще й сьогодні топології слід піддати аналізу, застосувавши історичний метод, і перекласти на нашу мову. Такий підхід передбачає наявність теоретично обґрунтованої схеми співвідношень, бо подібний “переклад” має сенс лише за її наявності. Я кажу тут про те, що ми в нашій робочій групі умовно називаємо “переломний час” (“Sattelzeit”), причому я не втомлююся наголошувати на евристичному характері цього поняття, в якому озвучено перехід від передуючого новому часу до звичного нам мовного вжитку»².

Натомість методологічні настанови «Кембриджської школи» намагалися мінімізувати вплив попередніх гіпотез на студіювання різноманітних контекстів «політичних мов», оскільки дошукувалися тих чи інших виявів авторської дії, зафіксованих у мовних перетвореннях. Тим більше, що нині «Кембриджську школу» сприймають як один із варіантів «лінгвістичного повороту»³.

Цю різницю в дослідницьких стратегіях і пізнавальних взірцях доволі точно схарактеризував німецький історик Г. Е. Бедкер. На його думку, «студіювання історії понять у такому розумінні претендує на реконструкцію, наскільки це можливо, комплексного різноманіття соціальної історії у досліджуваних поняттях, себто імпліцитно – на теоретичну функцію дороговказів історичній науці. *Історіографія історії понять виходить із того, що історична дійсність не може бути вивчена виключно на основі аналізу опрацьованих текстів. Для Р. Козеллека поряд із лінгвістичними контекстами існували й соціальні реалії, які, хоч і відповідали мовним реаліям, але не повністю впливали із них. Іншими словами: для Р. Козеллека історія не розчиняється в мовних символах»*⁴.

Урешті, сучасні дослідники відзначають, що проект «фундаментальних понять» є «дуже німецьким проектом», який ґрунтується переважно на місцевих академічних традиціях. Саме тому німецька «історія понять» вперто опирається асиміляціям англомовної наукової культури⁵.

З плином часу інтелектуальна історія, хоч і у доволі своєрідному вигляді, прижилася й у французькій соціогуманітаристиці. Передусім така «акліматизація» стала можливою завдяки поширенню концептуальних пропозицій і пізнавальних

¹ Велижев М., Атнашев М. Указ. соч. С. 31; Tribe K. Op. cit. P. 63.

² Козеллек Р. Про необхідність теорії історичної науки // Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. С. 330–331.

³ Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. С. 12.

⁴ Бедкер Х. Э. Размышления о методе истории. С. 7.

⁵ Tribe K. Op. cit. P. 70.

взірців з історії та філософії науки, соціології знання, політології й нової соціальної історії. Саме ці тренди спричинилися до концептуальних пропозицій, зорієнтованих на представлення історії інтелектуалів у розрізі соціальної історії ідей, яка перевела дослідницькі інтенції на акцентування ролі соціального контексту.

За ініціативою паризького історика Ж.-Ф. Сірінеллі 1985 р. постала міждисциплінарна група з вивчення історії інтелектуалів. Новий осередок поступово торував шлях від критики традиційної «історії ідей» за ігнорування соціального середовища їхнього побутування до висунення концепцій «політичної культури» та «публічної сфери», спрямованих на пояснення багатоманітної ролі інтелектуалів у конструюванні національної ідентичності¹.

Майже одночасно розгорнулася реабілітація чи оновлення французької політичної історії, до якої доволі упереджено ставилися засновники школи «Анналів» М. Блок і Л. Февр. Цей процес відбувався за рахунок міждисциплінарного трансферу із політологією. Причому одним із ініціаторів такої ревізії був вищезгаданий Ж.-Ф. Сірінеллі².

Утім, як і на німецькому ґрунті, конституювання інтелектуальної історії у французькій гуманістиці спиралося на власні академічні традиції й пізнавальні взірці. Передусім, на думку професора Ж.-Ф. Сірінеллі, розгорнувся своєрідний симбіоз, точніше «нерозривний зворотній зв'язок – культурної історії й інтелектуальної». Причому він гадав, що поняття «культурна історія» загалом покриває царину «інтелектуальної історії», проте водночас вітав спроби французьких істориків надати останній «автономного статусу»³.

Зрештою, французька версія інтелектуальної історії постала в академічному середовищі, в якому тривалий час домінували культурно-антропологічні пізнавальні взірці та дослідницькі стратегії, котрі формували власні вектори й конфігурації міждисциплінарного сполучення. Відтак ці прикмети доволі виразно простежуються у французьких студіях з інтелектуальної історії.

Таким чином, інтердисциплінарні трансфери та міждисциплінарні мутації, котрі розгорнулися на обширах ряду академічних світів, спричинилися до конституювання і становлення різноманітних версій інтелектуальної історії як субдисципліни.

1. 5. Перші українські проєкції та візії діаспорних істориків у царині інтелектуальної історії

Інтердисциплінарні впливи та міждисциплінарні сполучення, пов'язані з формуванням повоєнної інтелектуальної історії, поступово проникали й до академічного середовища української еміграційної / діаспорної історіографії. Щоправда, цей процес був украй сповільненим і нерівномірним із багатьох причин, обставин і передумов.

На початку 1950-х рр. із трансатлантичним переїздом більшої частини українців-вигнанців добігла свого кінця славнозвісна доба *Displaced Persons* або Ді-Пі

¹ Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 331–332.

² Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія ХХ століття: Навч. посібник. Львів, 2001. С. 55–56.

³ Канинская Г. Н. Историк об историческом знании и о себе. Интервью с директором центра истории института политических наук г. Парижа профессором Ж.-Ф. Сиринелли // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2010. Вып. 30. С. 297.

(англ. переміщені особи), відома ще за званою метафорою письменника Уласа Самчука як «планета Ді-Пі». Відтак протягом 1950–1960-х рр. українська академічна спільнота на еміграції переживала період первісної чи початкової інтеграції до мультинаціонального оточення, соціо- та етнокультурних умов північноамериканського суспільства.

Цей період завершився зі створенням українсько-американських та українсько-канадських інституцій. 1968 р. були закладені кафедри української мови, літератури та історії України, об'єднані 1973 р. в Українському науковому інституті Гарвардського університету. Протягом 1975–1976 рр. конституювався Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті в Едмонтоні. Крім того, виникнули й фахово-професійні асоціації дослідників, зокрема Українське історичне товариство (1963)¹ та ін.

Водночас в українській зарубіжній історіографії з'явилася нова, здебільшого англомовна, точніше іншомовна генерація вчених, як наголошують сучасні науковці з огляду на входження її представників до різних академічних спільнот (франкомовної, німецькомовної, іспанськомовної і т. п.)². З одного боку, ця генерація зазнала не тільки впливів західної думки, а й почасті російського еміграційного історієписання, котре посідало поважні позиції в університетських центрах США³. З другого боку, українські вчені на еміграції чи в діаспорі були сильно сегментовані чи розсіяні у західному науковому світі або академічних світах низки країн.

Звісно, конституювання нових науково-дослідних інституцій, поява іншомовного покоління вчених українського походження та новітніх пізнавальних і світоглядних орієнтирів протягом 1970–1980-х рр. призвели до трансформації діаспорного історієписання. Діаспорна наука частково втрачала свій старий статус та набувала низки західних інтелектуальних й інституційних рис, але зі своєрідними українськими науковими зацікавленнями в межах мультикультурної академічної спільноти. Заразом вона репрезентувала культурні й інтелектуальні потреби мільйонних діаспорних громад українців у Сполучених Штатах та Канаді.

Проте трансформаційні процеси української науки в діаспорі впродовж 1970–1980-х рр. повною мірою так і не були завершені, позаяк політичне й ідеологічне протиборство на теренах біполярного світу перманентно підживлювало та актуалізувало травматичний досвід національно-визвольних змагань і Другої світової війни.

Отож українське зарубіжне історієписання волею-неволею виступало як ідеологічний та культурний контрагент до радянської історіографії в біполярній системі координат, що постала за часів «холодної війни». Становище «вічної» ідеологічної, культурної й інтелектуальної опозиції еміграційної / діаспорної історіографії до української радянської науки було одним із найважливіших чинників, який формував її парадигматичні взірці.

Природно, що за таких культурних передумов й ідеологічно вмотивованих обставин наукової праці пізнавальні взірці та концептуальні пропозиції з обсягу

¹ Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / Наук. ред. М. Г. Щербак. Острог, 2010. С. 104–133.

² Її ж. Українська зарубіжна історіографія: до проблеми образу // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2006. Вип. 2, ч. 1. С. 265.

³ Wynar L. Ukrainian-Russian Confrontation in Historiography. Michael Hrushevsky versus the Traditional Scheme of «Russian» History // Ukrainian Quarterly. 1974. Vol. 30, no. 1. P. 24–25.

післявоєнної інтелектуальної історії сприймалися вповільнено, нерівномірно й вибірково. Передусім, затребуваними виявилися англомовні версії та пізнавальні зразки інтелектуальної історії, позаяк провідні наукові діаспорні осередки були найтісніше пов'язані з північноамериканськими академічними світами.

Здебільшого перетікання ідей і концептів відбувалося не дуже помітно і, як правило, стосувалося персональних історій чи біографій відомих українських науковців або мислителів, які вчені з діаспори намагалися осмислити у нових контекстах. Приміром, 1958 р. правник Євген Пизюр (1917–1980), який студіював політичну філософію в Колумбійському університеті у Нью-Йорку, опублікував розвідку про концепцію академіка УАН Б. Кістяківського.

У цій статті, котра була прочитана як реферат на засіданні філософської секції Української вільної академії наук (УВАН) у США, автор намагався представити «інтелектуальний силует» Б. Кістяківського як цікавого гносеологічного критика під впливом провідних ідей неокантіанства, зокрема відомих німецьких мислителів. Причому Є. Пизюр репрезентував Б. Кістяківського як діяча, котрий змагався за соціальну трансформацію в Російській імперії на основі лібералізму й конституціоналізму. Водночас він обстоював тезу про своєрідність українства Б. Кістяківського, котре не встигло сформуватися повною мірою через його передчасну смерть¹.

Іншим українським ученим, який намагався прикласти дослідницький інструментарій і стратегії з інтелектуальної історії до студіювання української минувшини, був Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984). У 1951–1953 рр. він стажувався за програмою постдокторських студій у Колумбійському університеті², а пізніше став одним із фундаторів Канадського інституту українських студій в Едмонтоні.

Протягом 1958–1959 рр. він опублікував студію «Інтелектуальні початки нової України» в англомовній³ та україномовній версіях⁴. Заразом І. Лисяк-Рудницький запропонував нову періодизацію національного руху чи українського Відродження протягом «довгого» ХІХ ст. (від кінця ХVІІІ ст. до Першої світової війни), вибудовану переважно у світлі настанов інтелектуальної та соціальної історії.

Задум цієї статті І. Лисяка-Рудницького визрів у процесі підготовки спеціалізованого гасла «Формування української нації» для «Енциклопедії українознавства», котру він готував на пропозицію В. Кубійовича. У листі від 17 липня 1951 р. до В. Кубійовича автор доволі точно окреслив вихідну дослідницьку програму для цього невеликого чи навіть локального проекту: «Щодо методологічного підходу, то я трактував би мою тему у стилі історії ідей (“Ідеєнгешіхте”)⁵. Себто зміни політичної історії та соціально-економічні переверсткування були б узгляднені

¹ Пизюр Є. Богдан Олександрович Кістяковський (вступ до його політичної доктрини) // Українська літературна газета. Мюнхен, 1958. № 3: (березень). С. 2, 9.

² Ukrainians in North America: A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / Ed. D. M. Shtohryn. Champaign, 1975. P. 280.

³ Rudnytsky L. I. The Intellectual Origins of Modern Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1958. Vol. 6, no. 3/4. P. 1381–1405.

⁴ Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України: 1. Шляхетська доба (до 1840-х років); 2. Народницька доба (від 1840-их до 1880-их рр.); 3. Модерністична доба (від 1890-их рр. до Першої Світової Війни); 4. Погляд назад // Українська літературна газета. Мюнхен, 1959. № 2: (лютий). С. 1, 10; № 5: (травень). С. 1–2; № 6: (червень). С. 1–2.

⁵ Ideengeschichte (нім.).

(враховані. – О. Я.) тільки в тій мірі, як це необхідно для зрозуміння духового процесу: кристалізування національної свідомості в українському етнічному колективі. Натиск лежав би в аналізі збірних духових процесів, а не на індивідуальних характеристиках окремих діячів і авторів»¹.

Однак І. Лисяк-Рудницький затримав підготовку статті, котра чимдалі більше розросталася й набувала синтетичної будови та концептуального спрямування. Відтак йому не вдалося її подати до «Енциклопедії українознавства»². Натомість авторські рефлексії, зроблені у процесі роботи, відіграли поважну роль у формуванні І. Лисяка-Рудницького як історика.

Його концептуальна пропозиція ґрунтувалася на спробі оцінити становище й устремління громадських і політичних діячів українства за часів національного Відродження (свідомість, настрої, реакції, світоглядні настанови, суспільні вимоги) у світлі широких культурних, соціальних і політичних контекстів. У широкому розумінні автор намагався пояснити, як «працюють» або переломлюються конкретні дії та постаті на тлі провідних ідей епохи, точніше на інтелектуальному й культурному підмурку певної доби.

Трифазна періодизація І. Лисяка-Рудницького була незаперечною новацією в українській зарубіжній історіографії. Ця пропозиція переважно спиралася на соціальні контексти минувшини, котрі були покладені до темпоральної локалізації – «шляхетська, народницька та модерністична доба». Відзначимо, що зазначена періодизація дивовижним чином нагадує відому концепцію чеського історика і політичного теоретика М. Гроха про три стадії національних рухів у Східній і Центральній Європі³. Та найголовніше те, що конструкція І. Лисяка-Рудницького продукувала кардинальне переосмислення «довгого» ХІХ ст. в історії України.

Проблематику інтелектуальної історії І. Лисяк-Рудницький неодноразово порушував у своїх студіях. Скажімо, у передмові до праці Дж. Басараба про Переяславську угоду 1654 р.⁴ він розмірковує про значення історіографічних студій для інтелектуальної історії. На його думку, «історіографічні дослідження можуть приносити науці подвійну користь. По-перше, вони забезпечують проникливіше розуміння предмету, подаючи різні погляди попередніх дослідників. По-друге, вони роблять внесок в інтелектуальну історію, оскільки ілюструють еволюцію історичної думки й суспільних ідеологій»⁵.

Більше того, І. Лисяк-Рудницький неодноразово висловлювався супроти штучних обмежень у студіях з української інтелектуальної історії. Скажімо, він наголошував на необхідності вивчати не тільки біографії, а й творчу спадщину тих діячів українського походження, які навіть епізодично потрапляють на поле інтелектуальної історії. «У досліджах над інтелектуальною історією дореволюційної України не сміємо оминати тих учених українського походження, що працювали по російських

¹Цит. за: Коментарі // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. К., 1994. Т. 1. С. 506–507.

²Там само. С. 507.

³*Хрох М.* От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе // *Нации и национализм* / Пер. с англ. и нем. М., 2002. С. 121–145.

⁴*Basarab J.* Pereislav 1654: A Historiographical Study / An Introduction by I. L. Rudnytsky. Edmonton, 1982. 322 p.

⁵*Лисяк-Рудницький І.* Переяслав: історія і міф // *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1. С. 71.

університетах, видавали свої твори по-російськи, яких через це звичайно вважають за росіян. Назв'їм бодай кількох з них: філософи Памфіл Юркевич і Володимир Лесевич; економісти Микола Зібер, Микола Яснопольський і Михайло Туган-Барановський; соціологи Максим Ковалевський і Богдан Кістяковський; лінгвіст Олександр Потєбня; літературознавець Дмитро Овсянико-Куликовський; військовий теоретик Михайло Драгомиров. Список можна б легко продовжити», – підкреслює автор¹.

Варто наголосити, що І. Лисяк-Рудницький обстоював свою позицію спираючись на зацікавлення й устремління у сфері інтелектуальної історії. «Виринає питання, яким правом наважуємося причисляти ці “світила російської науки” до української інтелектуальної традиції. Вивчаючи життєписи цих людей, знаходимо, що хоч вони вистерігалися явної ідентифікації з українським рухом, – що могло б мати катастрофальні наслідки для їхнього професійного життя, – вони підтримували контакти з національним рухом як його “таємні прихильники”. Коли б справа обмежувалася тільки цим, їхні зв'язки з українством могли б мати щонайбільше біографічний інтерес. Але важливіша тут обставина, що *структура мислення цих учених зраджує їх український ухил, хоч часто це проявлялося невловним способом, який на перший погляд малопомітний для стороннього спостерігача*», – стверджує історик². Ця авторська акцентуація щодо структур мислення учених є показовою, позаяк вона виказує його розуміння складності, строкатості та багатшаровості контекстуальної палітри інтелектуальної історії, особливо її соціальної та культурної площин.

Привертає увагу й семантика текстів І. Лисяка-Рудницького, в якій неодноразово віднаходимо рефлексії щодо інтелектуальної історії України в найрізноманітніших контекстах. Більше того, означення «інтелектуальний» у багатоманітних варіаціях («інтелектуальне життя», «інтелектуальна еліта», «інтелектуальна сфера», «інтелектуальний фермент», «інтелектуальна традиція», «інтелектуальна біографія», «інтелектуальна творчість», «інтелектуальна енергія», «інтелектуальний формат», «інтелектуальна культура», «інтелектуальна рафінованість», «інтелектуальна спадщина», «інтелектуальна свобода», «інтелектуальні контакти», «інтелектуальні течії», «інтелектуальна праця», «інтелектуальна вартість», «інтелектуальні труднощі», «інтелектуальна чесність» та ряд ін.) побутує в його текстах не десятки, а сотні разів! Наприклад, українських дисидентів радянської доби автор однозначно називає «інтелектуальною опозицією»³ чи «інтелектуальними бунтівниками»⁴.

Зрештою, тексти І. Лисяка-Рудницького дозволяють розглядати його як історика, котрий висував розмаїті питання до історії України з виразним інтелектуальним і культурним рефреном. Але водночас вони показують його як дослідника, котрий прагнув сформулювати цікаві пропозиції стосовно її студіювання. Не випадково розвідки І. Лисяка-Рудницького перекладаються та перевидаються і до сьогодні⁵.

¹Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. Мюнхен, 1973. С. 30.

²Там само. С. 30–31.

³Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. / Відп. ред. Ф. Сисин; упоряд. Я. Грицак. К., 1994. Т. 2. С. 31, 258, 388.

⁴Там само. С. 483.

⁵Див., наприклад: Лисяк-Рудницький І. Консерватизм и национализм в украинской интеллектуальной и политической истории // Вопросы национализма. 2014. № 20. С. 57–71.

Утім впливи інтелектуальної історії простежуються в текстах й інших істориків, зокрема у студіях видатного сходознавця й директора-засновника Українського наукового інституту Гарвардського університету Омеляна Прицака (1919–2006). Останній намагався прищепити й адаптувати західні пізнавальні взірці та стандарти до студіювання як історії України зокрема, так і української соціогуманітаристики загалом.

Із цієї перспективи О. Прицак неодноразово формулював свої запити до української минувшини у світлі інтелектуальної історії. Згадаємо, приміром, його доповіді «Вступ до української інтелектуальної історії XIX ст.» та «Українська інтелектуальна історія XIX і XX ст.», виголошені 10 квітня 1976 р.¹ та між 7 і 11 серпня 1978 р.² на форумах УВАН. Заразом ці теми обговорювалися й розроблялися на семінарах Українського наукового інституту Гарвардського університету³.

Вказані доповіді, як і вищезгадана студія І. Лисяка-Рудницького, пропонували конструювати, висвітлювати та репрезентувати національну минувшину, насамперед історію суспільно-політичної думки і громадсько-суспільних рухів, із інтелектуальної та культурної перспектив.

Таким чином, протягом 1970–1980-х рр. проблематика, пов'язана з інтелектуальною історією, поступово входить до наукових студій істориків й учених-гуманітаріїв на обширах української діаспори. Відтак термін «інтелектуальна історія» чимдалі частіше циркулює в текстах різних авторів. Скажімо, про інтелектуальну історію згадується в розвідках Я. Пеленського⁴, Ф. Сисина⁵ та ін., а також у низці рецензій і бібліографічних заміток.

Своєрідним імпульсом для українських студій у царині інтелектуальної історії стала публікація спеціального випуску «Гарвардських українознавчих студій», присвяченого політичним і соціальним ідеям В. Липинського. У зазначеному випуску були вміщені статті О. Прицака⁶ й Л.-Р. Біласа⁷, в яких ідеї цього українського мислителя репрезентувалися та висвітлювалися в контекстах інтелектуальної історії.

Ба більше, у розвідці О. Прицака була подана низка вступних зауваг, які кидають світло на авторське тлумачення інтелектуальної історії, зокрема її змістовну локалізацію. На його думку, *«під інтелектуальною історією тут розуміється вивчення кодифікованої та систематизованої секулярної думки, висловленої в контексті даного суспільства в формі філософських, етичних, економічних, політичних і соціологічних теорій, а також теорій літературних і мистецьких.*

¹ *Zamsha I. Chronicle // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1973/1977. Vol. 13, no. 35/36. P. 343.*

² *Omelchenko W., Bilinsky Y. Chronicle // Ibid. 1978/1980. Vol. 14, no. 37/38. P. 306.*

³ Див., наприклад: *Pritsak O. Prolegomena to Ukrainian intellectual history: The first period, 1805–1860s // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University. Cambridge, 1976. No. 6. P. 47–52.*

⁴ *Pelenski J. The Origins of the Official Muscovite Claims to the «Kievan Inheritance» // Harvard Ukrainian Studies. 1977. Vol. 1, no. 1. P. 31.*

⁵ *Sysyn F. Peter Mohyla and the Kiev Academy in Recent Western Works: Divergent Views on Seventeenth-Century Ukrainian Culture // Ibid. 1984. Vol. 8, no. 1/2. P. 167, 182.*

⁶ *Pritsak O. Lypyns'kyj's Place in Ukrainian Intellectual History // Ibid. 1985. Vol. 9, no. 3/4. P. 245–262. Українську версію див.: Прицак О. Місце Липинського в українській інтелектуальній історії // Сучасність. 1983. № 1/2. С. 198–210.*

⁷ *Bilas L. R. The Intellectual Development of V. Lypyns'kyj: His World View and Political Activity before World War I // Harvard Ukrainian Studies. 1985. Vol. 9, no. 3/4. P. 263–286.*

Якщо так розуміти інтелектуальну історію, треба вважати, що діяльність церковників з Могиллянської Академії (17–18 сторіч) і навіть містична творчість Сковороди належать до інтелектуальної передісторії, бо вони спиралися ще на передсекулярні принципи¹.

Таке маркування інтелектуальної історії волею-неволею генерувало ідею темпоральності, котра пов'язувалася з досягненням певного ступеня наукової та суспільно-політичної думки і супутніх культурних уявлень, себто рівня зрілості чи рефлексивності. Більше того, за версією О. Прицака становлення інтелектуальної історії припадає на кінець ранньомодерної доби та початки, власне, модерної епохи. Заразом автор наголошував на контекстуальному акцентуванні, себто репрезентації ідей або інтелектуальних явищ у відповідних суспільних і культурних контекстах.

Зауважимо, що О. Прицак формулював свою думку у доволі категоричному вигляді. *«Українська інтелектуальна історія як така починається в перших десятиліттях 19 сторіччя, коли дві західні інтелектуальні течії докотилися до Російської імперії – просвічення та романтизм. Хоч прийшли вони на Україну приблизно в той самий час, вони поширилися на різних частинах української території – просвічення – в Малоросії (колишній Гетьманщині), а романтизм – на Слобідській Україні. І до кожної з тих течій пристали різні верстви української шляхти: просвічення промовляло до переконання урядовців і військовиків, тоді як романтизм став справжньою релігією для студентів», – відзначав автор².*

Зрештою, О. Прицак намагався сконструювати й окреслити традиції української суспільно-політичної думки у світлі інтелектуальної історії, передусім синхронізувавши їх із європейськими впливами пізнього просвітництва, романтизму та позитивізму. Приміром, він прагнув представити циркуляцію ідей державності від «Історії русів» до В. Липинського. На думку О. Прицака, саме цей історик і політичний мислитель після тривалого розриву увів поняття «примату української державності як передумови існування української нації» як *«предмет інтелектуальної дискусії»³.*

Ще одним українським ученим із старшого покоління науковців-емігрантів, який зазнав впливів інтелектуальної історії, був філософ, літературознавець й історик-славист Дмитро Чижевський (1894–1977). Протягом 1922–1923 рр. він студював філософію й логіку в університетах Гейдельберга та Фрайбурга, зокрема здобув чудовий вишкіл у справді-таки зіркової плеяди тогочасних європейських мислителів, як-от Е. Гуссерль, Р. Кронер, Г. Ріккерт, М. Гайдеггер, К. Ясперс та ін.

Д. Чижевський сприймав інтелектуальну історію за посередництвом переважно німецьких наукових і культурних традицій, хоч мав доволі тривалі зносини з американським академічним світом. У 1949 р. він перебрався до США, зокрема викладав історію слов'янських літератур і проводив компаративні студії у Гарвардському університеті до 1956 р. Побутує думка, що саме він був прототипом знаного літературного персонажа Пніна – ексцентричного й дивакуватого професора-холерика, котрий не зміг адаптуватися до американського стилю життя, в однойменній повісті відомого російського письменника В. Набокова⁴.

¹ Прицак О. Місце Липинського... С. 198.

² Там само. С. 198.

³ Там само. С. 209.

⁴ Вінценз А. Дмитро Чижевський // Сучасність. 1988. № 7/8. С. 113.

За великим рахунком, Д. Чижевський сприймав історію ідей на перехресті кількох німецьких культурних і наукових традицій: *Geistesgeschichte* (нім. історія духу), *Kulturwissenschaften* (нім. гуманітарні науки) та *Weltanschauungsphilosophie* (нім. філософія світоглядів, ідеологічна філософія). Водночас він був ученим, який мав великі фахові зацікавлення як з історії філософії, так і з історії літератури та культури. Більше того, історія філософії й історія літератури розглядалися Д. Чижевським як своєрідні площини духовності слов'янських народів / націй¹. Відтак авторська рецепція історії ідей / інтелектуальної історії мала промовисто означений духовний і культурний рефрен.

Варто згадати й про студії Д. Чижевського з порівняльного літературознавства², котрі хоч-не-хоч мусили спричинити авторські зацікавлення дослідницькими практиками та стратегіями, що побутували в північноамериканському академічному світі. Такі наукові інтенції нав'язували компаративні запити до культурної та духовної історії, котрі поширилися і на історію ідей.

Отож, з одного боку, рефлексії й уваги Д. Чижевського в царині інтелектуальної історії мали відвертий інтерпретаційний ухил, оскільки сформувалися на полі німецької соціогуманітаристики. З другого боку, історія ідей в авторській репрезентації зазвичай окреслювала, щонайменше, кілька порівняльних перспектив, як у сенсі поширення певних культурних трансферів, так і в розрізі специфіки, особливостей тої чи іншої рецепції.

Врешті, Д. Чижевський як дослідник на полі інтелектуальної історії вирізнявся надзвичайно влучним і проникливим нюансуванням подробиць та деталей, а також своєрідним масштабуванням минувшини за стилями чи культурними епохами, котрі дозволяли досягнути більш масштабні процеси та явища.

Розмах ерудиції, неймовірна працездатність та оригінальні повороти мислення Д. Чижевського, котрий вільно володів багатьма європейськими мовами, вражали сучасників. Як згадували О. Прицак та І. Шевченко, кишені Д. Чижевського «завжди надималися від чистих карточок, на котрих примудрявся робити записи за будь-якої нагоди – навіть провадячи розмову з гостем»³.

Мабуть, саме в цій здатності Д. Чижевського до перманентного локального культурного рефлексування, передусім скерованого на розмаїті подробиці та пошуки духовних смислів, які в чомусь нагадують поміщення ідей до певного контексту на ниві американської інтелектуальної історії, слід дошукуватися первісних засад його дослідницької стратегії. Крім того, як учений Д. Чижевський вирізнявся чудовим розумінням, ба навіть інтуїтивним відчуттям німецьких академічних традицій. Скажімо він розглядав «інтелектуальну сферу», пов'язану із «системою німецького ідеалізму», як таку, що не можливо досягнути без почувань і волі⁴.

¹ Лісовий В. Європейська філософія та інтелектуальна культура у дослідженнях Дмитра Чижевського // *Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. / Під загальною ред. В. Лісового. К., 2005. Т. 3: Філософія життя у Людовіта Шугра. Філософська славістика. С. VIII, XV.*

² Див., наприклад: *Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур у двох книгах / Передм. М. Наєнка. К., 2005. 288 с.*

³ Прицак О., Шевченко І. Пам'яті Дмитра Чижевського (23 березня 1894 р. – 18 квітня 1977 р.) // *Філософська і соціологічна думка. 1990. № 10. С. 91.*

⁴ *Чижевський Д. Гегель у Росії / Пер. з російської Ю. Бадзя // Чижевський Д. Філософські твори: У 4 т. / Під загальною ред. В. Лісового. К., 2005. Т. 4: Гегель у Росії. Гегель і французька революція. Гегель і Ніцше. С. 167.*

Водночас авторська рецепція інтелектуального світу здебільшого забарвлена у відповідний мисленневий або світоглядний колір із наголосом на емоційно-чуттєвих аспектах. Приміром, показовим є пасаж Д. Чижевського, в якому він розмірковує про філософську систему Г.-В. Гегеля, зокрема зазначає: «мислення для нього – тільки різновид досвіду, інтелектуальне споглядання, спрямоване на предмет, на істинне буття. Таке споглядання, інтуїція можливі лише тому, що людина і світ – тільки моменти абсолютної Ідеї, і, отже, людина може стикнутися з абсолютним буттям, мати його в свідомості. Звідси, звичайно, не випливає, що знання про Абсолютне доступне кожному і відразу. Воно досягається шляхом поступового заглиблення в сферу Абсолютного. Процес цього заглиблення і є діалектика. Раціоналістичне розуміння гегелівських “ідей”, “поняття” і “мислення” треба відкинути. Логіка Гегеля – не “абстрактна” логіка, а онтологія. Природа для нього – втілена в просторі і часів»¹.

Ще яскравіше рефлексії Д. Чижевського простежуються у сфері історії літератури, особливо тоді, коли його устремління скеровані на те, щоб досягнути інтелектуальну сутність певних явищ або постатей, переходять на поле культури та духовності. Наприклад, аналізуючи природу російського інтелектуального життя, котре спричинилося до появи радикальних візій і настроїв і негативних реакцій на них у творчості Ф. Достоєвського, насамперед на прикладі його літературних героїв, автор наголошує: «і в Ставрогін ми відзначили його інтелектуальну силу за відсутності живого зв'язку з конкретністю (пор. III), і Йван – типовий інтелектуаліст. Але і Ставрогін, і Йван Карамазов можливі лише на ґрунті російського “просвітництва”, і Достоєвським у зв'язок з ним і поставлені. Російське просвітництво XIX століття з його універсальним раціоналізмом, переконанням у здатності розуму осягти всю дійсність і навіть створити нову й кращу дійсність, було тим основним у російському житті, проти чого борювався Достоєвський. Раціоналізація естетичної сфери – зведення краси до корисності (статті проти Добролюбова, «Бесы», I, 28, 420 та ін.), раціоналізація сфери етичної – раціональна аргументація замість безпосереднього почуття»².

Таким чином, Д. Чижевський осмислює російський нігілізм і антинігілістичну традицію російської літератури як явища інтелектуального життя, проте водночас розглядає, трактує й аналізує їх як культурні та духовні феномени. Не випадково цього українського славіста вважали одним із найбільших фахівців із *Russische Geistesgeschichte* (нім. російська духовна історія)³.

Ба більше, Д. Чижевський прагнув досягнути культурну й інтелектуальну сутність тієї чи іншої історичної доби. Відтак у його текстах побутує ціла низка розумувань щодо «духу часу», котрі продукували тезу про культурну й інтелектуальну єдність історичної епохи.

У розвідці 1948 р., присвяченій бароковому століттю в українській духовній історії, Д. Чижевський відзначав: «XVII сторіччя – і не лише в історії України – не проста хронологічна рамка для певних повільних процесів розвитку та раптових

¹ Чижевський Д. Гегель у Росії. С. 302.

² Чижевський Д. До проблеми двійника у Достоєвського // Чижевський Д. Філософські твори. Т. 3. С. 374.

³ Кравців Б. 80-річчя проф. Д. Чижевського // Сучасність. 1974. № 4. С. 39; Антонович М. Лист до редакції // Сучасність. 1988. № 12. С. 122–123. Див. також: Tschizewskij D. Russian Intellectual History / Translated J. C. Osborne; ed. M. P. Rice. Ann Arbor, 1978. 283 p.

катастрофічних подій. І ті, й ті вирости на певному ґрунті, в межах певного суцільного культурного стилю, і ті, і ті овіяні тим самим “духом часу”; окремі події та окремі діячі XVII сторіччя мають між собою більше спільного, ніж події чи представники майже всіх інших часів української політичної та культурної історії»¹.

Зауважимо, що ця ідея певною мірою перегукується зі спостереженнями І. Лисяка-Рудницького щодо «довгого» XIX ст., хоч і спирається на інші історичні ретроспекції та методологічні підстави.

Вочевидь, коло діаспорних істориків й учених-гуманітаріїв, які прагнули перевести концептуальні пропозиції та дослідницькі стратегії в царину інтелектуальної історії, було суттєво ширшим, ніж окреслене вище коло осіб. Почасти про це свідчать й інші спроби актуалізувати студії з історії ідей / інтелектуальної історії.

Скажімо, дослідницька програма, намічена О. Прицаком на початку 1980-х рр., хоч і з низкою суттєвих змін, була реалізована 1996 р. у вигляді англосовієтської антології текстів XVIII–XX ст. до інтелектуальної історії України.

До цієї антології ввійшло 42 тексти: витяги із творів Ф. Прокоповича, С. Дівовича, Г. Полетики, Г. Сковороди, «Історії русів», М. Гоголя, М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, П. Юркевича, М. Драгоманова, С. Качали, О. Потебні, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, І. Франка, М. Міхновського, Б. Кістяківського, М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка, Д. Донцова, М. Скрипника, М. Рудницької², О. Назарука, Петра Полтави (П. Федуна), Є. Маланюка, І. Дзюби, а також Конституція 1710 р. П. Орлика, Четвертий Універсал Української Центральної Ради (9/22 січня 1918 р.), маніфест ОУН (грудень 1940 р.), Декларація Всеукраїнської Національної Ради (22 квітня 1944 р.), витяги із партійних тез 1954 р. до 300-річчя «возз’єднання» України з Росією, програма народного руху за перебудову (9 вересня 1989 р.), маніфест української інтелігенції 1995 р., витяги з проекту конституції України, розробленого конституційною комісією³.

Відзначимо, що своєрідним орієнтиром для зазначеного проекту була англосовієтська антологія текстів із російської інтелектуальної історії⁴, про що згадують укладачі збірки 1996 р.⁵ Відтак антологія з української інтелектуальної історії позиціонувалася як збірка текстів, які добиралися відповідно до значущості тих ідей, які причинилися до дальшого перебігу історичних подій⁶. Водночас упорядники обстоювали думку, що осмислення історії ідей не лише згенерує переоцінку української минувшини, а й виявить нові смисли національної ідентичності⁷.

Утім незважаючи на різноманітні і доволі цікаві експерименти та рефлексії, на зламі 1980–1990-х рр. інтелектуальна історія України лише окреслилася як перспективна субдисциплінарна сфера і предметна область для майбутніх студій.

¹ Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України // Арка. 1948. № 3/4. С. 8–9.

² Мати українського історика Івана Лисяка-Рудницького.

³ Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995 / Eds. R. Lindheim and G. S. N. Luckyj. Toronto; Buffalo; London, 1996. XI, 420 p.

⁴ Raeff M. Russian Intellectual History: An Anthology. With an introduction by I. Berlin. N. J., 1978. X, 404 p.

⁵ Lindheim R., Luckyj G. S. N. Preface // Towards an Intellectual History of Ukraine... P. XI.

⁶ Introduction // Ibid. P. 3.

⁷ Ibid. P. 50.

1. 6. Інтелектуальна історія на теренах глобалізму та за доби постмодернізму. На пострадянському просторі: українські проблеми та перспективи

Доба глобалізму стрімко і, водночас, якимось непомітно ввірвалася до 1990-х рр. на зламі радянської та пострадянської епох.

Із одного боку, вона нав'язала нечувану темпоральну синхронізацію людського буття, пов'язавши в єдиному глобальному просторі напрочуд строкаті й розмаїті спільноти. Відтак де-факто в єдиному темпоральному полі сполучилися зовсім різні пласти соціокультурного буття і суб'єктивного часу, котрі репрезентовані судом шаріату та міжнародних космічних місій, джихадам і генетичними дослідженнями, кастовим поділом і тотальним космополітизмом, первісними ритуалами аборигенів та цифровими практиками і віртуальними уявленнями користувачів усевітньої мережі тощо.

Натомість, із іншого боку, глобалізм ще сильніше окреслив мозаїчність, фрагментарність, сегментованість, а найбільше кричущу нерівність буття планетарного світу загалом і конкретної людини зокрема. Тим паче, що ситуація постмодерну не тільки продукувала позірну єдність суб'єктивних темпоральних вимірів, а й запропонувала привабливі моделі калейдоскопічної, масованої стилізації життєвих сценаріїв, дослідницьких стратегій, пізнавальних взірців, ментальних настанов і світоглядних орієнтирів.

Таким чином, постмодерністське гасло – *можливо все* згенерувало як безмежну креативність мислення, так і небачену досі тотальність руйнівних устремлінь під знаком нестримної деконструкції чи інших новомодних культурних й інтелектуальних шат, які повністю розчинили межу між реальним та ілюзорним.

Нові культурні віяння проступили й на ниві інтелектуальної історії. Приміром, за висловом канадського історика Алана Мегілла (вихідця із провінційного Саскачевану), саме космополітизм й універсальність інтелектуальної історії стали визначальними підставами для його фахового вибору, попри філософські й економічні зацікавлення¹. До того ж інтелектуальна історія останніх десятиліть продемонструвала численні взірці вдалої інтервенції до найрізноманітніших дисциплінарних сфер і предметних областей.

Отож сучасну інтелектуальну історію в англomовному світі репрезентують як наукову царину, пов'язану з історією успіху. Побутує навіть думка, що нині складно віднайти предмет, який не був би представлений у світлі інтелектуальної історії, як-от історія споживання, техніки, емоцій, почувань, ментальностей, думок, уявлень, вражень, політики, філософії, лінгвістики, мистецтва, літератури, моралі, етики, міжнародних відносин, економіки, математики, фізики, природознавства, бізнесу, менеджменту і навіть історії їжі, людоїдства, сексуальності та тіла².

Зауважимо, що навіть вибірковий перелік сучасних наукових часописів, який репрезентує студії з інтелектуальної історії, є очевидним свідченням цього успіху: «Lychnos. An annual for history of ideas and science» (від 1936), «Journal of the History of Ideas» (від 1940), «Intellectual History Newsletter» (1979–2002), «History of European Ideas» (від 1980), «Slagmark – tidsskrift for idéhistorie» (від 1983),

¹ Мегілл А. Пять вопросов по интеллектуальной истории. С. 54–56.

² Young B. Introduction // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 1–2.

«Intellectual History Review» (від 1996), «The European Legacy» (від 1996), «Redescriptions» (від 1997), «History of Intellectual Culture» (від 2001), «Partial Answers. Journal of Literature and the History of Ideas» (від 2003), «Modern Intellectual History» (від 2004), «Contributions» (від 2005), «Ideas in History» (від 2006), «Zeitschrift für Ideengeschichte» (від 2007), «Journal of Interdisciplinary History of Ideas» (від 2012) та ін.¹

Передусім, причини такого тріумфу вбачають у міждисциплінарній природі інтелектуальної історії, котра дозволила гнучко трансформуватися до потреб і вимог відмінних дисциплінарних сфер та предметних областей. Більше того, інтелектуальну історію сприймають як *«особливу область у межах історичної дисципліни»* і, разом, як щось надто широке, практично безмежне, що дуже складно ідентифікувати та локалізувати². Відтак нині інтелектуальну історію навіть трактують як *«жанр, практикований у різних гуманітарних дисциплінах»* (А. Мегілл)³ або як *«спосіб (чи способи) цілісного розгляду минулого людства»* (Д. Келлі)⁴.

Кардинальні метаморфози споглядаємо й у новому субдисциплінарному маркуванні, котре остаточно заступило традиційну історію ідей та утвердилося наприкінці ХХ ст., – інтелектуальна історія. На думку Л. Репіної, така *«зміна пріоритетів у самоідентифікації з “історії ідей” на “інтелектуальну історію” позначила істотні зміни в предметі і методі, хоч одночасно вона сповістила про заявку на новий статус у системі історичних субдисциплін. Як і у випадку з іншими областями історичного знання (наприклад, такими, як “економічна історія” або “політична історія”), термін «інтелектуальна історія», звичайно, вказує не на особливу якість того, що виходить з-під пера вченого, який її розробляє (або вважає, що розробляє), а на те, що фокус дослідження спрямований на конкретний аспект або сферу людської діяльності»*⁵.

Ба більше, нині йдеться про максимальне розширення простору інтелектуальної історії, котрий визначається розмаїтими міждисциплінарними сполученнями. Причому конкуруючі парадигми соціогуманітарного знання доволі органічно вписуються в різноманітні міждисциплінарні конфігурації, котрі ще донедавна здавалися неможливими і навіть апіорі немислимими. Водночас побутують масштабні та різноманітні методологічні / епістемологічні новації, котрі подаються з підсиленою семантичною акцентуацією, зокрема з додатком транс-часового епітету – «нова» / «новий», як-от «нова історична наука», «нова соціальна історія», «нова культурна історія», «нова економічна історія», «нова біографічна історія», «нова родинна історія» і т. п.⁶

Саме в цьому річищі розгорнулося конституювання «нової інтелектуальної історії», котра зосередилася на студіюванні історичного наративу та репрезентації /

¹ Bibliography of Intellectual History Methodologies / Compiled by M. Thorup (August 2013) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?q=Bibliography+of+Intellectual+History+Methodologies+%2F+Compiled+by+M.+Thorup&oq=Bibliography+of+Intellectual+History+Methodologies+%2F+Compiled+by+M.+Thorup&aqs=chrome..69i57j1352j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

² Мегілл А. Указ. соч. С. 72.

³ Там же. С. 69.

⁴ Репіна Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 340.

⁵ Там же. С. 326.

⁶ Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса, 2017. С. 14.

трансляції авторського тексту читацькій аудиторії. Зазвичай її становлення пов'язують із постструктуралістськими трансформаціями чи деструктуралістськими стратегіями, котрі асоціюються з ідеєю про відносну автономію текстів щодо соціальних і культурних контекстів їхнього вжитку¹.

У певному розумінні «нова інтелектуальна історія» постала як багатоманітна реакція на домінування від 1970-х рр. соціальних контекстів у студіях із інтелектуальної історії. Таким чином, відбувся перенос акцентів із аналізу вислідів творчості на висвітлення самого пізнавального процесу, зокрема розмаїтих середовищ, комунікацій, взаємодії тощо.

Ці субдисциплінарні метаморфози оцінюються по-різному. За виразом Г. Звереві, «текст автора репрезентує не кінцевий результат творчої діяльності, а відкритий, мінливий *простір культурного* (вербального або невербального) *повідомлення*. Цей простір виражений особливими культурними знаками, символами, образами й обумовлений сутнісними *властивостями культурного буття, автора тексту, читача* (курсив Г. Звереві. – О. Я.)². Відтак продукується чи створюється культурна реальність як продукт інтерсуб'єктивної взаємодії автора, читача та всіх учасників інтелектуальної комунікації.

Незважаючи на доволі складну взаємодію й конкуренцію з більш традиційними версіями інтелектуальної історії, наприклад із соціально-інтелектуальною історією, спрямованою на вивчення соціокультурних передумов, організаційних підоснов і середовищ пізнавальної діяльності, філософськими варіаціями, зорієнтованими на циркуляцію й рецепцію ідей, думок, уявлень, «нова інтелектуальна історія» доволі швидко захопила різні предметні області та дисциплінарні сфери³.

Звичайно, «нова інтелектуальна історія» по-різному сприймалася й сприймається у різних академічних світах. На відміну від російського історієписання в західній соціогуманітаристиці чимдалі більше побутує думка, що постструктуралістські новації не змогли перевернути чи заперечити норми й стандарти історичного письма. Відтак епістемологічна напруга від деструктуралістських експериментів істотно спала, хоч вони ще лишаються для інтелектуальних істориків джерелом як тривоги, так і натхнення⁴.

Ще один конкуруючий проект, метафорично означений як «нова культурно-інтелектуальна історія», пов'язаний із інтегральним синтезом або симбіозом інтелектуальної та культурної минувшини. У широкому сенсі йдеться про низку концептуальних пропозицій у царині інтелектуальної та культурної історії, націлених на багатовимірне розкриття суб'єктивності як певної цілісності. Прикметною рисою цього багаторівневого синтезу є те, що його розглядають як вислід сполучення й осягнення всіх інтелектуальних процесів у різноманітних площинах культури⁵.

¹ Baring E. Intellectual History and Poststructuralism // A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden, 2016. P. 48.

² Зверева Г. И. Реальность и исторический нарратив: проблемы саморефлексии новой интеллектуальной истории // Одиссей. Человек в истории. 1996. Ремесло историка на исходе XX века. М., 1996. С. 13.

³ *Ее же*. Онтология новой интеллектуальной истории // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. 1996. № 3. С. 183–199; *Ее же*. Понятие новизны в «новой интеллектуальной истории» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 45–54; *Ее же*. Новая интеллектуальная история // Культурология. Энциклопедия: В 2 т. Сер.: «Summa culturologiae» / Гл. ред. С. Я. Левит. М., 2007. С. 54–57; та ін.

⁴ Baring E. Op. cit. P. 59.

⁵ Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 338–343.

На думку І. Колесник, «культурно-інтелектуальна історія має розмаїту «предметну територію», або напрями (жанри)»¹. Крім того, вирізняють «дисциплінарну інтелектуальну історію», котра «поглинає історію таких самодостатніх сфер знання, як історія філософії, науки, літератури, мистецтва, природничих наук, політичної, естетичної думки, історії історичної науки, картини світу, наукового світогляду, релігійної свідомості та врівнень»².

Зрештою, інтелектуальна історія продемонструвала не тільки тенденції нестримної тотальності і майже безмежної експансії, а й специфічну сегментацію та акцентуацію на окремих предметних областях. Наприклад, ідеться про різноманітні версії інтелектуальних біографій³, конструкцій спільнот / співтовариств / колективів інтелектуалів, наукових асоціацій і товариств як своєрідних форм культурного й наукового буття, численних проєкцій схолярної ідентичності тощо.

Та, попри кардинальні розбіжності між різними концепціями /візіями / версіями / варіаціями / стратегіями інтелектуальної, «нової інтелектуальної історії» чи «нової культурно-інтелектуальної історії» на пострадянському просторі, їх незримо об'єднує спільний універсалістський тренд невпинного розширення.

Саме під гаслом максимальності, всеохопності, чи то пак «всєідності», розпочалася інтердисциплінарна інтервенція інтелектуальної історії на пострадянських обширах. Наприклад, на теренах російського історієписання ідея тотальності інтелектуальної історії була представлена у вигляді тези про «студіювання всіх видів творчої діяльності людини, включно з її умовами, формами та результатами»⁴. Ця ідея потрапила на плідючий ґрунт і дала потужне зростання.

Від 1998 р. під маркою Центру інтелектуальної історії Інституту загальної історії РАН, очолюваного Л. Рєпіною, видається альманах «Диалог со временем». 6 грудня 1999 р. була проведена конференція, присвячена сучасному стану інтелектуальної історії⁵, котра започаткувала систематичну розробку проблем інтелектуальної історії.

Протягом 2000-х рр. альманах «Диалог со временем» здобув реноме одного з найповажніших російських історичних журналів (на кінець 2018 р. видано 64 випуски). У листопаді 2001 р. було створено Російське товариство інтелектуальної історії, котре нині має дослідницькі осередки у 36 регіонах Російської Федерації⁶. Таким чином, протягом 2000-х рр. до студій у «жанрі» інтелектуальної історії тою чи іншою мірою долучилося чимало дослідників із відмінною фаховою спеціалізацією, науковими зацікавленнями та дисциплінарною належністю.

Утім проблеми інтелектуальної історії розробляються і в інших російських наукових осередках, зокрема на теренах «Нового літературного обозрения» – журналу історії та теорії літератури, котрий видається від 1992 р., і однойменного

¹ Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції» // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2005. Вип. 1. С. 41.

² Там само.

³ Нейман А. М. Биография в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2002. Вып. 8: Персональная история и интеллектуальная биография. С. 11–31.

⁴ Рєпина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков. С. 334–335.

⁵ Зверева В. В. Интеллектуальная история сегодня // Новая и новейшая история. 2000. № 5. С. 249–251.

⁶ Российское общество интеллектуальной истории [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://roii.ru/about>

видавництва. Власне, фахова спеціалізація цього часопису нав'язала представлення інтелектуальної історії з перспективи історії літератури та літературознавства¹, а також згенерувала потужні зацікавлення концепціями і стратегіями «Кембриджської школи інтелектуальної історії».

Звісно, розширення російського простору інтелектуальної історії не було збавлено і певних супутніх домішок, як-от відверто споживацьких настроїв або утилітарних устремлінь, пов'язаних із опануванням чергової пізнавальної «моди» чи банальними бажаннями перелити «старе вино» у «нові міхи» тощо.

Та найголовнішим є те, що студії з інтелектуальної історії спричинилися до суттєвого переформатування горизонту концептуальних пропозицій російської соціогуманітаристики в багатьох дисциплінарних сферах, як-от історія історіографії, історія суспільної думки, історія філософії, історія та філософія науки, історія літератури, історія культури, історія мовознавства та ін., яке метафорично нарекли новітньою «дослідницькою індустрією»².

Незважаючи на спільну пострадянську минувшину, конституювання новітньої української історіографії згенерувало власний горизонт проблем, передумов, обставин і викликів, які суттєво позначилися на рецепції інтелектуальної історії. На межі 1980–1990-х рр. швидкоплинна й гостра криза радянського образу минувшини висунула питання про «капітальний ремонт» або повний демонтаж офіційної історичної науки. Вислідом цих культурних і політичних процесів стала досить парадоксальна ситуація, котру можна означити як падіння «китайського муру» в культурній царині напередодні державно-політичної дезінтеграції СРСР.

Водночас творення державних інститутів на пострадянському просторі призвело до висунення розмаїтих соціо- та етнокультурних запитів, адресованих академічній спільноті, котрі швидко актуалізували та піднесли легітимізаційну функцію історичної науки. Передусім, ідеться про освячення чи легітимізацію України як держави / країни в інтелектуальному, культурному, інформаційному та ідеологічному сенсі: витоки національно-державної атрибутики й символіки, походження народу / нації, межі історичної території, героїчні епохи, знакові, переломні події, провідники-засновники (батьки-фундатори) держави і т. п.

Домінуючий культурний вектор української історіографії 1990-х рр. було спрямовано на «перевідкриття» забороненої спадщини чи «репресованих праць», які інтенсивно перевидавалися та вводилися до наукового обігу. Зокрема, публікувалися як класичні праці з обсягу української історії (В. Антонович, Д. Багалій, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, В. Липинський, І. Крип'якевич, М. Костомаров, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Д. Яворницький та ін.), так і перекладні студії зарубіжних україністів (Г. Грабович, А. Жуковський, З.-Є. Когут, І. Лисяк-Рудницький, П. Магочий, О. Прицак, Ф. Сисин, О. Субтельний, Р. Шпорлюк та ін.).

¹ Див., наприклад: *Зенкин С.* Русская теория и интеллектуальная история – 2 (заметки о теории, 16) // Новое литературное обозрение. 2007. № 87. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/87/ze41.html>; *Его же.* Русская теория и интеллектуальная история – 3 (Заметки о теории, 25) // Новое литературное обозрение. 2011. № 111. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/111/ze38.html>

² *Дмитриев А. Н.* Контекст и метод: (Предварительные соображения об одной становящейся исследовательской индустрии) // Новое литературное обозрение. 2004. № 66. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/dmitr1-pr.html>

Саме на цій хвилі відбувається перше досить побіжне ознайомлення з концептами інтелектуальної історії за посередництвом діаспорних авторів. Приміром публікація праць, зокрема видання двотомника історичних студій І. Лисяка-Рудницького, спричинила ряд рефлексій і спроб переосмислити структуру та місце XIX ст. в історії України¹. Заразом поширилися пропозиції діаспорних дослідників (Л.-Р. Біласа, О. Прицака та ін.) щодо студіювання спадщини В. Липинського на полі інтелектуальної історії.

Таке ознайомлення здебільшого було спорадичним і ситуативним, оскільки хвиля перевидань нав'язала самобутню «романтизацію» української минувшини, зокрема нове захоплення її просторово-часовим колоритом. Отож магістральним референсом в українській історіографії 1990-х рр. стають проблеми та сюжети, пов'язані з поррахунками навколо старих державницьких і народницьких концепцій, а також візій про історичні, неісторичні чи «неповні» («некомплектні») нації. У певному вигляді ці дискусії актуалізували й транслювали концепції примордіалістів (традиціоналістів) і конструктивістів (модерністів) до української соціогуманітаристики.

Однак на межі 1990–2000-х рр. в українському історієписанні шириться критика легітимації чи «націоналізації» пострадянських візій історії України. Остання була тісно пов'язана з впливами західної думки, а також із відповідною політикою знання, як-от відкриття відділень міжнародних фондів, грантова підтримка, програми стажування й обміну науковців Fulbright, IREX, ACCELS, British Council й ін. У цьому річищі розгорнулося поширення антропологічних, цивілізаційних, мультикультурних та постмодерністських епістемологічних пропозицій і стратегій представлення минувшини.

Поважну, ба навіть ключову роль у поширенні ідей, концептів, стратегій і пізнавальних взірців з інтелектуальної історії відіграла ініціатива професора І. Колесник започаткувати методологічний семінар в Інституті історії України НАН України в січні 2006 р. У межах цього проекту було засновано альманах теорії та історії історичної науки «Ейдос» (головний редактор академік В. Смолій, відповідальний редактор І. Колесник), який із того часу систематично публікує розвідки та матеріали з інтелектуальної історії.

Відтоді, за висловом І. Колесник, розпочалася «стадія самоідентифікації, самоусвідомлення» інтелектуальної історії в українській історіографії, котра адсорбувала як власні традиції вивчення історії думок та ідей, так і засвоювала інтердисциплінарні і міждисциплінарні новації. На її думку, українські традиції з історії ідей сягають часів «старокиївських книжників, церковних полемістів та літераторів XVI–XVII ст. до модерних професорів й вчених мужів Київського бароко, Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Лоського, Д. Чижевського, М. Грушевського, І. Лисяка-Рудницького»².

З огляду на ці орієнтири і традиції й було сформовано програму серії методологічних семінарів, скерованих на ознайомлення, представлення та осмислення провідних трендів, новацій і пропозицій сучасної соціогуманітаристики, передусім у царині інтелектуальної історії.

¹ *Хміль І. С.* Деякі проблеми історії України крізь призму бачення І. Лисяка-Рудницького. К., 1993. 18 с.; *Колесник І. І.* Українська історіографія в контексті національного відродження України: спроба періодизації // Харківський історіографічний збірник. Харків, 1995. Вип. 1: Історія і теорія історичної науки та освіти. С. 23–32 та ін.

² *Колесник І.* Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції». С. 44.

Нині традиція проведення методологічних семінарів в Інституті історії України НАН України вже сягнула десятирічного терміну. Більше того, цей фаховий майданчик відіграє помітну роль в академічному житті. Тим паче, що до методологічного семінару залучається не тільки більш-менш усталене коло учасників із різних регіонів України, а й нові дослідники, зокрема молоді науковці. Відтак семінар став своєрідною лабораторією в Інституті історії України НАН України, в якій представлено практично всі генерації сучасних українських істориків.

Протягом 2006–2017 рр. було проведено дев'ять методологічних семінарів: перший – «Нова українська історіографія: образи, методи, напрями» (17 січня 2006 р.); другий – «Нова історіографічна культура та український гранд-нарратив» (24 квітня 2007 р.); третій – «Історична наука в Україні як історія інтелектуальних співтовариств» (25 листопада 2008 р.); четвертий – «Історія науки як історія понять» (15 квітня 2010 р.); п'ятий – «Поворот до матеріального: нові горизонти історичної науки» (21 жовтня 2011 р.); шостий – «Ментальні мапи як інструментарій історика» (20 листопада 2012 р.); сьомий – «Проект людського “Я”: тіло, життя, історія» (20 травня 2014 р.); восьмий – «Історик та Влада: наукові школи, генерації, співтовариства» (8 жовтня 2015 р.); дев'ятий – «Глобальна історія, національні нарративи та професія історика з перспективи теорії й практики» (19 жовтня 2017 р.).

Більшість доповідей і повідомлень, виголошених на методологічних семінарах, опублікована в альманасі теорії та історії історичної науки «Ейдос», який видає Інститут історії України НАН України. Станом на грудень 2018 р. опубліковано 9 випусків альманаху, котрий здобув чималу популярність поміж українських істориків¹.

Розгорнулися й масштабні творчі експерименти на ниві українського історієписання, котрі тою чи іншою мірою були генеровані дослідницькими стратегіями та практиками з інтелектуальної історії. З-поміж них варто відзначити студію І. Колесник, присвячену салонно-гуртковому способу життя М. Гоголя, котрий висвітлюється на основі «мережевих мап» – численних і різноманітних зв'язків у культурному середовищі Санкт-Петербурга, Москви та України².

Ще в одній великій праці І. Колесник – «Українська історіографія: концептуальна історія» (К., 2013) подана авторська візія щодо конструювання та представлення понятійного тезаурусу сучасної української історіографії. Наріжною чи засадною ідеєю цієї студії є теза про репрезентацію інтелектуальних і комунікативних контекстів мови історика як специфічної й навіть унікальної «мовної особистості»³.

Зауважимо, що проєктивна пропозиція авторки обіймає 35 базових понять, які мають численні й розгалужені похідні означення. Вони структуровані за п'ятьма основними блоками: 1) історіографічні поняття («історіографічний факт», «історіографічна ситуація» та ін.); 2) наукознавчі терміни та дефініції з обсягу соціології

¹ Всі випуски альманаху «Ейдос» розміщено у вільному доступі на сайті Інституту історії України НАН України. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=JUJ_all_rik&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=I=&S21COLORTERMS=0&S21STR=eidos

² Колесник І. Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій. Монографія / Наук. ред. В. Смолій. К., 2009. 596 с.

³ *Її ж.* Українська історіографія: Концептуальна історія. С. 26–27.

та філософії науки («образ науки», «стереотип», «рефлексія»); 3) культурологічні категорії («ідентичність», «історична свідомість», «ментальність»); 4) постмодерністські концепти, як-от «нарратив», «деконструкція», «дискурс», «інтертекстуальність» і т. п.; 5) загальні категорії соціогуманітаристики – «інтелектуальне співтовариство», «кар'єра», «культурна пам'ять», «ментальні мапи», «міждисциплінарність», «поворот» та ін.

Загалом ідеться про поняття з відмінним «родовим» походженням: від терміна «рефлексія», котрим інтенсивно послуговувався англійський філософ і політик XVII ст. Дж. Локк, до «дискурсу» – одного з найвідоміших конструктів постмодерністських дослідницьких стратегій, який зазвичай пов'язують зі славнозвісними постатями французького інтелектуала М. Фуко й російського філософа М. Бахтіна. До того ж частина термінів (історіографічних, наукознавчих, почасти культурологічних) досить інтенсивно циркулювала ще на обширах радянської соціогуманітаристики 1950–1970-х рр. Натомість постмодерністські новації та загальні категорії гуманітарних і суспільних дисциплін увійшли до широкого наукового обігу здебільшого протягом 1990–2000-х рр.

Отож тезаурус, запропонований І. Колесник, хоч і видається доволі строкатим і сегментованим, принаймні на перший погляд, але подається як цілісна, хоч і неоднорідна, пропозиція, ба навіть як своєрідна палітра різноманітних способів представлення сучасного українського історієписання. У широкому сенсі такий підхід не тільки нав'язує певні інструментальні можливості, дослідницькі стратегії, а й продукує низку культурознавчих, онтологічних, аксіологічних смислів на ниві української інтелектуальної історії.

Помітно розширився й загальний діапазон студій в українській історіографії, в яких порушується різноманітна проблематика з інтелектуальної історії. Приміром, слід відзначити праці, присвячені «новій інтелектуальній історії»¹, проблемам соціальної комунікації², інтелектуальної біографії³ тощо.

Крім того, ширяться спроби представити життєві та персональні історії знаних учених, діячів, письменників у світлі інтелектуальної біографії, зокрема поміж херсонських істориків. Скажімо, під керівництвом професора В. Андрєєва було виконано та успішно захищено ряд дисертаційних студій у цьому жанрі. Деякі з них були опубліковані як монографії⁴.

¹ Колесников К. Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2005. Вип. 1. С. 46–60.

² Приходько Я. Текст як факт соціальної комунікації (джерелознавство в системі інтелектуальної історії) // Там само. С. 77–82.

³ Андрєєв В. М. Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) // Український історичний журнал. 2007. № 4. С. 102–122; Його ж. «Інтелектуальна біографія» історика: експлікація поняття // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2011. Вип. 5. С. 333–341; Його ж. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. Дн., 2012. 476 с; Ващенко В. Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К., 2009. Вип. 4. С. 475–486; Кононенко В. П. Інтелектуальна біографія Павла Полуботка: обстоювання традиції «модернізаційною» риторикою (до 350-річчя Павла Полуботка) // Український історичний журнал. 2010. № 4. С. 39–59 та ін.

⁴ Див., наприклад: Капарулін Ю. Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.). Херсон, 2014. 236 с.; Михайленко Г. Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика. Херсон, 2014. 312 с.

Вочевидь, сприйняття та засвоєння ідей і концептів інтелектуальної історії в сучасному українському історієписанні має свою палітру проблем і викликів. Передусім, варто взяти до уваги потужні культурні розриви, особливо на теренах ХХ ст., та їх непросте осмислення, завуальоване змагання традиційних і сучасних практик, багатоманітну, суперечливу рецепцію нових стратегій і концептуальних пропозицій як нав'язливих виявів чергової методологічної «моди» або, навпаки, у вигляді некритичного прозелітського захоплення, котре відводить їм роль універсальних пізнавальних «відмичок» на полі Клію тощо. Проте незаперечним здобутком інтелектуальної історії є те, що ряд проблем, приміром конструювання українського гранд-нарративу, сьогодні сприймаються зовсім інакше, ніж на початку 2000-х рр.

* * *

Сучасні перспективи інтелектуальної історії видаються неоднозначними, зокрема в західних академічних світах. Тим паче, коли згадати про її міждисциплінарну природу, інтердисциплінарні трансфери та багатоманітні субдисциплінарні розгалуження, як-от «нова інтелектуальна історія», «нова культурно-інтелектуальна історія» та ряд філософських, літературних, мовознавчих, культурологічних і наукознавчих концептуальних проєкцій.

З одного боку, вражаюча історія успіху, ба навіть нестримного тріумфу інтелектуальної історії як субдисципліни у вигляді розмаїтих конфігурацій протягом кількох останніх десятиліть справила потужний вплив на новітні тренди соціогуманітарного знання. Відтак нині інтелектуальна історія охопила настільки велику «територію» соціогуманітаристики, що здається майже неминучим її зворотний відкат або відступ, принаймні суттєва обмежувальна локалізація осередків на завойованому ландшафті.

Почасти про це свідчать метафоричні означення інтелектуальної історії як субдисципліни (універсального наукового жанру, способу осягнення культури та суспільства), що пов'язують її з відмінними ритмами циркуляції від нестримного розширення до раптового звуження своєї «території». Адже цей ритм репрезентують у контексті чергування розривів і спадкоємності¹, властивих для будь-якої дисциплінарної та субдисциплінарної історії.

З другого боку, хвиля постмодерністських експериментів, лінгвістичних і нарративних концепцій згенерувала настільки тривку реакцію, що споглядаємо самотутнє та несподіване оновлення / переформатування / реконфігурацію багатьох традиційних пізнавальних взірців і дослідницьких стратегій. Не випадково чимдалі частіше йдеться про неосцієнтизм, неопрагматизм і низку інших трендів із приставкою *-нео*.

Більше того, вчені-гуманітарії, зокрема науковці, котрі позиціонують себе як інтелектуальні історики, дедалі більше обстоюють думку про методологічні крайнощі й епістемологічні ліміти, себто пропонують виразні пізнавальні обмеження щодо вживання нарративних стратегій². Так чи інакше, проте постмодерністські

¹ *Екштут С. А.* Пространство интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М., 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 20–21.

² *Megill A.* Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice / With contributions by S. Shepard and P. Nonenberger. Chicago; London, 2007. P. 71–73.

часи з їх наскрізною та неписаною пізнавальною настановою-конвенцією «можливо все» добігають свого кінця.

Вочевидь, ці тенденції неминуче ініціюють великий перегляд пізнавальних перспектив і можливостей у царині інтелектуальної історії. Проте недавня минувшина інтелектуальної історії як субдисципліни свідчить, що вона має неабиякий міждисциплінарний потенціал для свого оновлення та переформатування, котрі можуть подивувати як її прихильників й адептів, так і скептиків і критиків.

Утім на пострадянських теренах, особливо в українському культурному просторі, перспективи інтелектуальної історії на сьогодні видаються розмаїтими й обнадійливими. Адже інтелектуальна історія пропонує дивовижне багатство субдисциплінарних конфігурацій, концепцій, дослідницьких стратегій і пізнавальних взірців. Надзвичайна сегментованість і строкатість української соціогуманітаристики потенційно є доволі плодючим підсонням для засвоєння, адаптації та переосмислення різноманітних версій інтелектуальної історії, котрим можуть перешкодити хіба що екстремальні соціокультурні трансформації і політичні метаморфози.

Насамкінець відзначимо, що наш огляд інтелектуальної історії як історії субдисципліни в жодному разі не претендує на повноту та репрезентативність, а тільки почасти висвітлює найважливіші тенденції і переломні віхи як в українському історієписанні, так і в інших академічних спільнотах.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ДО РОЗДІЛУ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ»

Теорія та методологія

1. Кембриджская школа: теория и практика интеллектуальной истории / Сост. Т. Атнашев, М. Велижев. М.: Новое литературное обозрение, 2018. 632 с.
2. Колесник І. Українська історіографія: Концептуальна історія / За ред. В. Смоля. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. 516 с.
3. Лавджой А. Великая цепь бытия: История идеи / Пер. с англ. В. Софронов-Антони. М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. 372, [1] с.
4. Лавджой А. Историография идей / Пер. с англ. С. В. Хлудневой // История философии. 2005. № 12. С. 158–168.
5. Ливайн Дж. М. Интеллектуальная история как история / Пер. с англ. А. Ю. Серegiной // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 14. С. 37–51.
6. Мегилл А. Глобализация и история идей / Пер. с англ. А. Ю. Серegiной // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 14. С. 11–20.
7. Мегилл А. О глобальной истории идей // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2013. Вып. 42. С. 5–22.
8. Мегилл А. Пять вопросов по интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2012. Вып. 38. С. 54–81.
9. Шартье Р. Интеллектуальная история и история ментальностей: Двойная переоценка? / Пер. с англ. Н. Мовниной // Новое литературное обозрение. 2004. № 66. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/shart2-pr.html>
10. A Companion to Intellectual History / Eds. R. Whatmore, B. W. Young. Malden: Wiley-Blackwell, 2016. XV, 456 p.
11. Baumer F. L. Intellectual History and Its Problems // The Journal of Modern History. 1949. Vol. 21, no. 3. P. 191–203.
12. Bevir M. The Logic of the History of Ideas. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1999. 351 p.
13. History of Ideas: Canon and Variations / Ed. D. R. Kelley. Rochester: University of Rochester Press, 1990. XII, 338 p.
14. Intellectual History: Five Questions/ Eds. M. H. Jeppesen, F. Stjernfelt, and M. Thorup. Copenhagen: Automatic Press, 2013. 184 p.
15. Kelley D. R. Horizons of Intellectual History // Journal of the History of Ideas. 1987. Vol. 48, no. 1. P. 143–169.
16. Kelley D. R. Intellectual History and Cultural History: the Inside and the Outside // History of the Human Sciences. 2002. Vol. 15, no. 2. P. 1–19.
17. Kramer L. Intellectual History and Philosophy // Modern Intellectual History. 2004. Vol. 1, no. 1. P. 81–95.
18. Lovejoy A. O. Essays in the History of Ideas. New York: Capricorn Books, 1960. XV, 359 p.
19. Lovejoy A. Reflections on the History of Ideas // Journal of the History of Ideas. 1940. Vol. 1, no.1. P. 3–23.
20. Schulin E. German 'Geistesgeschichte', American 'Intellectual History' and French 'Histoire des Mentalités' since 1900. A Comparison // History of European Ideas. 1981. Vol. 1, no. 3. P. 195–214.
21. Skinner Q. Meaning and Understanding in the History of Ideas // History and Theory. 1969. Vol. 8, no. 1. P. 3–53.
22. White H. The Tasks of Intellectual History // The Monist. 1969. Vol. 53, no. 4. P. 606–630.

Історія субдисципліни

23. Андреев А. Л. Интеллектуальное поле истории // Высшее образование в России. 2013. № 8/9. С. 133–144.
24. Бабинцев В. А., Высокова В. В. Вавилонская башня интеллектуальной истории // Imagines Mundi: альманах исследований всеобщей истории XVI–XX вв. Сер.: Интеллектуальная история. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2006. Вып. 2. С. 5–10.
25. Брандист К. Необходимость интеллектуальной истории / Пер. с англ. Н. Мовниной // Новое литературное обозрение. 2006. № 79. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/79/bra4.html>
26. Булыгина Т. А. А. С. Лаппо-Данилевский об истории идей и интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2014. Вып. 46. С. 54–62.
27. Велижев М., Атнашев М. «Context is king»: Джон Покок – историк политических языков // Новое литературное обозрение. 2015. № 4. С. 21–44. [Электронный ресурс] Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/323551355_Kontext_is_King_Dzon_Pokok_-_istorik_politiceskih_azykov
28. Верменич Я. Історія ідей та криза історизму // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 24–27.
29. Высокова В. В. Интеллектуальная история – территория историка // Imagines Mundi: альманах исследований всеобщей истории XVI–XX вв. Сер.: Интеллектуальная история. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2004. Вып. 1. С. 41–52.
30. Высокова В. В. Интеллектуальное пространство истории в XIX – начале XX века // Историческая наука на рубеже веков. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000. С. 380–383.
31. Высокова В. В. История когнитивная / история интеллектуальная: различия и точки соприкосновения // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2013. Т. 4, вып. 2. С. 14.
32. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 28–35.
33. Зверева В. В. Интеллектуальная история сегодня // Новая и новейшая история. 2000. № 5. С. 249–251.
34. Зверева Г. И. Культура исторической профессии на рубеже XXI века: вызов «новой интеллектуальной истории» // Труды по культурной антропологии: памяти Г. А. Ткаченко. М.: Муравей, 2002. С. 128–138.
35. Зверева Г. И. Онтология новой интеллектуальной истории // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. 1996. № 3. С. 183–199.
36. Зверева Г. И. Реальность и исторический нарратив: проблемы саморефлексии новой интеллектуальной истории // Одиссей. Человек в истории. 1996. Ремесло историка на исходе XX века. М.: Coda, 1996. С. 11–24.
37. Зенкин С. Русская теория и интеллектуальная история – 2 (заметки о теории, 16) // Новое литературное обозрение. 2007. № 87. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2007/87/ze41.html>
38. Зенкин С. Русская теория и интеллектуальная история – 3 (Заметки о теории, 25) // Новое литературное обозрение. 2011. № 111. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2011/111/ze38.html>
39. Канинская Г. Н. Историк об историческом знании и о себе. Интервью с директором центра истории института политических наук г. Парижа профессором Ж.-Ф. Сиринолли // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2010. Вып. 30. С. 291–304.
40. Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції» // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 36–45.
41. Колесник И. И. «Очарование вещами» как поворот в интеллектуальной истории // Электронный научно-образовательный журнал «История». 2013. № 2. С. 13.

42. Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 227–245.
43. Колесников К. Історіографічний постмодернізм: нова інтелектуальна історія // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 46–60.
44. Корзун В. П. А. С. Лаппо-Данилевский: К вопросу о генезисе интеллектуальной истории // Мир историка. Историографический сборник. Омск: Изд-во Омского гос. ун-та, 2014. Вип. 9. С. 17–40.
45. Корзун В. П. А. С. Лаппо-Данилевский: первые опыты интеллектуальной истории в российской гуманитаристике // Клио. 2013. № 12. С. 77–82.
46. Мягков Г. П., Недашковская Н. И. История гуманитарных наук в парадигме интеллектуальной истории: Учебно-методическое пособие для студентов-историков. Казань: Казанский (Приволжский) федеральный ун-т, 2015. 93 с.
47. Ноздринов В. В. Перспективы интеллектуальной истории в рамках новых направлений историографии // Научная мысль Кавказа. 2017. № 1. С. 87–90.
48. Орнатская Л. А., Лузина Т. И. Историзм и история идей // Философский век. Альманах. СПб.: Институт человека РАН, Санкт-Петербургское отделение; Санкт-Петербургский центр истории идей, 2001. [Вып.] 17, ч. 1: материалы Международной конференции «История идей как методология гуманитарных исследований» (Санкт-Петербург, 27–30 сентября 2001 г.). С. 191–194.
49. Попова Т. Историография и интеллектуальная история: симбиоз, диалог, оппозиция, ассимиляция..? (поговорим о наболевшем или утоли мои печали) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 138–163.
50. Репина Л. П. Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории // Одиссей. Человек в истории. 1996. Ремесло историка на исходе XX века. М.: Coda, 1996. С. 25–38.
51. Репина Л. П. Интеллектуальная история в современной России: институциональные структуры и исследовательские поля // Пути России. Современное интеллектуальное пространство: [материалы симпозиума] / Под общ. ред. М. Г. Пугачевой, В. С. Вахштайна. М.: Университетская книга, 2009. С. 81–93.
52. Репина Л. П. Интеллектуальная история на рубеже веков // Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. М.: Кругъ, 2011. С. 325–366.
53. Репина Л. П. Интеллектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 89–106.
54. Репина Л. П. Интеллектуальная история сегодня: проблемы и перспективы // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2000. Вип. 1. С. 5–13.
55. Репина Л. П. Современная историческая культура и интеллектуальная история // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2001. Вип. 6. С. 5–10.
56. Репина Л. П. Что такое интеллектуальная история? // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 1999. Вип. 1. С. 5–12.
57. Савицкий Е. Е. Проблема контекста в интеллектуальной истории, 1940–2000 // Мир Клио. Сб. статей в честь Л. П. Репиной / Под общей ред. А. Г. Суприянович. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2007. С. 334–348.
58. Селунская Н. А. Интеллектуальная история, история концептов, италянистика // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2008. Вип. 22. С. 16–33.
59. Хлуднева С. В. Об очерке Артура Лавджоя «Историография идей» // История философии. 2005. № 12. С. 152–157.
60. ШUTOва О. М. «Новые»: историзм, историография, интеллектуальная история // ШUTOва О. М. Историография и постмодерн: вопрос об идентичности во второй половине XX – начале XXI веков. Минск: б.и., 2007. С. 119–168.

61. *Brett A.* What Is Intellectual History Now? // What Is History Now? / Ed. D. Cannadine. London: Palgrave, 2002. P. 113–131.
62. *Diggins J. P.* Arthur O. Lovejoy and the Challenge of Intellectual History // Journal of the History of Ideas. 2006. Vol. 67, no. 1. P. 181–208
63. *Dunn J.* The Identity of the History of Ideas // Philosophy. 1968. Vol. 43, no. 164. P. 85–104.
64. *Ekirch A. A.* American Intellectual History: the Development of the Discipline. Washington: American Historical Association, 1973. 43 p.
65. *Grafton A.* The History of Ideas: Precept and Practice, 1950–2000 and Beyond // Journal of the History of Ideas. 2006. Vol. 67, no. 1. P. 1–32.
66. *Jacoby R.* A New Intellectual History? // The American Historical Review. 1992. Vol. 97, no. 2. P. 405–424.
67. *LaCapra D.* Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language. Ithaca: Cornell University Press, 1983. 350 p.
68. Modern European Intellectual History: Reappraisals and New Perspectives / Eds. D. LaCapra and S. L. Kaplan. Ithaca: Cornell University Press, 1982. 317 p.
69. *Van Gelderen M.* Between Cambridge and Heidelberg: Concepts, Languages and Images in Intellectual History // History of Concepts: Comparative Perspective / Eds. I. Hampsher-Monk, K. Tilmans, and F. Van Vree. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998. P. 227–238.

Термінологія та інструментарій

70. *Бачинин В. А.* Социология интеллектуальной истории: конструкция и деконструкция Огюста Конта // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2010. Вып. 30. С. 275–290.
71. *Высокова В. В., Краева Т. В.* Интеллектуальная история: метод и перспективы // Известия Уральского федерального университета. Сер. 2: Гуманитарные науки. 2005. № 39. С. 292–296.
72. *Гладышев А. В.* «Новая Энциклопедия» Сен-Симона: разрывы и преемственность интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 84–99.
73. *Дмитриев А. Н.* Контекст и метод: (Предварительные соображения об одной становящейся исследовательской индустрии) // Новое литературное обозрение. 2004. № 66. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/66/dmitr1-pr.html>
74. *Зверева Г. И.* Понятие новизны в «новой интеллектуальной истории» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 45–54.
75. *Козеллек Р.* Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу / Пер. з нім. В. Швед; наук. ред. С. Стельмах. К.: Дух і літера, 2005. 380 с.
76. *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтею Г.-Г. Гадамера / Пер. з нім. В. Швед; заг. ред., вступ. ст. і ком. С. Стельмаха. К.: Дух і літера, 2006. 435 с.
77. *Коновалова Н. А., Метель О. В.* История идей против истории научных сообществ: две модели построения историографического исследования // Омский научный вестник. 2011. № 3. С. 28–31.
78. *Лаптева М. П.* Интеллектуальная интуиция как элемент интеллектуальной биографии // Историческая наука и образование в России и на Западе: судьбы историков и научных школ / Отв. ред. Л. П. Репина. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2012. С. 58–61.
79. *Лаптева М. П.* Интеллектуальная история в учебном процессе // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2004. Вып. 11. С. 372–374.
80. *Митюрева Д. С.* Теория рецепции и ее применение в области интеллектуальной истории // История и историческая память. 2016. Т. 13/14. С. 20–27.
81. *Николаи Ф. В.* «Негативное возвышенное» vs «проработка прошлого» в интеллектуальной истории Д. ЛаКапры // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Сер.: Социальные науки. 2011. № 3. С. 124–128.
82. *Николаи Ф. В., Кобылин И. И.* Интеллектуальная история Д. ЛаКапры: контекст и метод // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2011. Вып. 34. С. 31–44.

83. *Пигалев А. И.* Разрыв в интеллектуальной истории как смена модели всеобщности: (христианство на фоне истории философии) // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 26–44.
  84. *Поршнева О. С.* Возможности междисциплинарного похода в реализации задач интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 15. С. 210–222.
  85. *Приходько Я.* Текст як факт соціальної комунікації (джерелознавство в системі інтелектуальної історії) // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 1. С. 77–82.
  86. *Репина Л. П.* Историческая биография и интеллектуальная история // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 437–464.
  87. *Репина Л. П.* Контексты интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2008. Вып. 25. С. 5–11.
  88. *Репина Л. П.* Опыт междисциплинарного взаимодействия и задачи интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 15. С. 5–14.
  89. *Репина Л. П.* От личностного до глобального: еще раз о пространстве интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 14. С. 5–10.
  90. *Рубинштейн Е. Б.* Роберт Дарнтон: «интеллектуальная история снизу» // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 1999. Вып. 1. С. 266–278.
  91. *Русакова О. Ф.* Методологические стратегии в современных исторических исследованиях: школа «Анналов» и «новая интеллектуальная история» // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН. 2001. № 2. С. 17–48.
  92. *Чен Синь.* Интеллектуальная история в контексте глобализации / Пер. с англ. А. Ю. Сергиной // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 14. С. 21–36.
  93. *Экштут С. А.* Пространство интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2001. Вып. 4: Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории. С. 12–25.
  94. *Bevir M.* The Errors of Linguistic Contextualism // History and Theory. 1992. Vol. 31, no.3. P. 276–298.
  95. *Gilbert F.* Intellectual history: its aims and methods. Boston: American Academy of Arts and Sciences, 1971. 18 p.
  96. *Greene J. C.* Objectives and Methods in Intellectual History // Mississippi Valley Historical Review. 1957. Vol. 44, no. 1. P. 58–74 .
  97. *The History of Ideas: An Introduction to Method / Ed. P. King.* London: Croom Helm; Totowa, N. J.: Barnes & Noble Books, 1983. 334 p.
  98. *Keene E.* International intellectual history and International Relations: contexts, canons and mediocrities // International Relations. 2017. Vol. 31. P. 341–356.
  99. *LaCapra D.* Intellectual History and Its Ways // The American Historical Review. 1992. Vol. 97, no. 2. P. 425–439.
  100. *LaCapra D.* Rethinking Intellectual History and Reading Texts // History and Theory. 1980. Vol. 19, no. 3. P. 245–276.
  101. *Pagden A.* Review: Rethinking the Linguistic Turn: Current Anxieties in Intellectual History // Journal of the History of Ideas. 1988. Vol. 49, no. 3. P. 519–529.
  102. *Pocock J. G. A.* Working on Ideas in Time (1971) // Pocock J. G. A. Political Thought and History: Essays on Theory and Method. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2009. P. 20–32.
- Інтелектуальні біографії, нариси та проєкції**
103. *Алеврас Н. Н.* Диссертационная история ученого как событие интеллектуальной биографии российских историков XIX века // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2015. Вып. 50. С. 218–241.

104. *Алипов П. А.* Жанр интеллектуальной биографии в современной российской историографии // Будущее нашего прошлого. Материалы Всероссийской научн. конф. (РГГУ, 15–16 июня 2011 г.) / Отв. ред. А. П. Логунов. М.: РГГУ, 2011. С. 7–20.
105. *Андреев В. М.* Віктор Петров: інтелектуальна біографія: Автореф. дис. ... д.і.н.: 07.00.06 / Інститут історії України НАН України. К., 2013. 40 с.
106. *Андреев В. М.* Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого: Монографія. Дн.: Герда, 2012. 476 с.
107. *Андреев В. М.* Віктор Петров: «скіфський сюжет» інтелектуальної біографії // Український історичний журнал. 2010. № 2. С. 190–202.
108. *Андреев В. М.* Дмитро Дорошенко: «перший» чи «другий» в українській історіографії першої половини ХХ ст.? (Досвід вивчення інтелектуальної біографії історика) // Український історичний журнал. 2007. № 4. С. 102–122.
109. *Андреев В.* «Інтелектуальна біографія» історика: експлікація поняття // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 5. С. 333–341.
110. *Базанов М. А.* Интеллектуальная биография: контуры нового жанра в российской и украинской историографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2016. Вып. 55. С. 221–234.
111. *Будзар М.* Ідентичність як механізм конструювання соціальних практик особистості: до створення «інтелектуальної біографії» Григорія Галагана // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2014/2015. Вип. 8. С. 233–246.
112. *Бузук Л. Г.* Забытый русский философ: интеллектуальная биография Е. В. де Роберти // Вестник Московского государственного областного университета. Сер.: Философские науки. 2008. № 4. С. 106–113.
113. *Ващенко В.* Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 4. С. 475–486.
114. *Волгогонова О. Д.* Н. А. Бердяев: интеллектуальная биография. М.: Изд-во МГУ, 2001. 112 с.
115. *Воробьева О. В.* А. Дж. Тойнби: на пути к постижению истории: очерк интеллектуальной биографии // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; Ком-Книга, 2006. Вып. 17. С. 115–169.
116. *Гвоздецкая Н. Ю.* Интеллектуальная история в лицах: семь портретов мыслителей средневековья и Возрождения / Под общ. ред. И. В. Кривушина, Н. В. Ревякиной. Иваново: Иван. гос. ун-т, 1996. 118, [1] с.
117. *Гладкова И. В.* Георгий Челпанов: интеллектуальная биография и философия. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2005. 137, [2] с.
118. *Добров П. В., Гедьо А. В., Медовкіна Л. Ю.* Костянтин Васильович Харлампович (1870–1932 рр.): інтелектуальна біографія історика. Донецьк: Донбас, 2011. 300 с.
119. *Емельянов Б. В.* Борис Чичерин: интеллектуальная биография и политическая философия. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. 108 с.
120. *Емельянов Б. В.* Русский философ Николай Грот. Опыт интеллектуальной биографии // Вестник Нижневартковского государственного гуманитарного университета. 2010. № 2. С. 19–24.
121. *Казаков С. О.* К интеллектуальной биографии Эрнста Юнгера // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2008. Вып. 24. С. 352–364.
122. *Кара-Мурза А. А.* Интеллектуальные портреты: Очерки о русских политических мыслителях XIX–XX вв. М.: Институт философии РАН, 2006. 180 с.
123. *Кара-Мурза, А. А.* Интеллектуальные портреты: Очерки о русских мыслителях XIX–XX вв. М.: Институт философии РАН, 2009. Вып. 2. 155 с.
124. *Капарулін Ю.* Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.). Херсон: Гельветика, 2014. 236 с.
125. *Колесник І. І.* Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика // Український історичний журнал. 2005. № 1. С. 178–192.

126. Кононенко В. П. Интеллектуальна біографія Павла Полуботка: обстоювання традиції «модернізаційно» риторикою (до 350-річчя Павла Полуботка) // Український історичний журнал. 2010. № 4. С. 39–59.
127. Крюков И. В. Карл Менгер в интеллектуальном пространстве Австрии (60-е гг. XIX – начало XX вв.) // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2010. Вып. 32. С. 142–157.
128. Кцюева С. Г. Исторические и социально-политические взгляды Карла Ясперса в контексте интеллектуальной истории // Ритмы истории: Сб. научных трудов / Под ред. проф. В. Х. Тменова. Владикавказ: Сев.-Осет. гос. ун-т, 2004. С. 180–187.
129. Кцюева С. Г. Личность ученого в историческом контексте: опыт интеллектуальной биографии Карла Ясперса: Дис. д.и.н.: 07.00.03 / Сев.-Осет. гос. ун-т. Владикавказ, 2016. 880 с.
130. Левченко В. В. Сергей Леонидович Рубинштейн: грани интеллектуальной биографии одесского периода (1910–1920-е гг.) // Вісник Одеського національного університету. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2012. Т. 17, № 2. С. 109–123.
131. Мещерякова А. О. Создатель русской триады: интеллектуальная биография С. С. Уварова // Вопросы истории консерватизма. 2015. № 1. С. 132–143.
132. Минаков А. Ю. А. С. Стурдза: интеллектуальная биография православного мыслителя // Христианское чтение. 2016. № 1. С. 176–194.
133. Мирзаханов В. С. Свидетель и активный участник: этюды интеллектуальных биографий // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2001. Вып. 5: Историческая биография и персональная история. С. 187–197.
134. Михайленко Г. Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика. Херсон: Гельветика, 2014. 312 с.
135. Михайленко Г. Рецензування як складова інтелектуальної біографії Олександра Лотоцького // Scriptorium Nostrum. 2014. № 1. С. 51–69.
136. Мочкин А. Н. Фридрих Ницше: интеллектуальная биография. М.: Институт философии РАН, 2005. 248 с.
137. Нейман А. М. Биография в истории экономической мысли и опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2002. Вып. 8: Персональная история и интеллектуальная биография. С. 11–31.
138. Нейман А. М. Биография в истории экономической мысли: опыт интеллектуальной биографии Дж. М. Кейнса // История через личность: историческая биография сегодня / Под ред. Л. П. Репиной. М.: Квадрига, 2005. С. 330–368.
139. Николаи Ф. В. Два тела короля и два лица президента Дж. Буша: интеллектуальная история как топология политического // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, УРСС, 2011. Вып. 37. С. 351–357.
140. Петрик А. М. Андрій Яковлів: інтелектуальна біографія: Дис. ...к.і.н.: 07.00.06 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2016. 240 с.
141. Петрик А. М. Публіцистичний аспект інтелектуальної спадщини А. Яковліва // Молодий вчений. 2016. № 4. С. 313–318.
142. Попова Т. Н. Персональная история VS интеллектуальная биография, биоисториография: подходы и понятия // Человек в истории и культуре: мемориальный сб. материалов и исследований в память лауреата Гос. премии Украины, акад. РАЕН, проф. Владимира Никифоровича Станко. Одесса: СМІЛ, 2012. С. 540–563.
143. Прицак О. Місце Липинського в українській інтелектуальній історії // Сучасність. 1983. № 1/2. С. 198–210.
144. Расков Д. Е. Кем был Н. И. Зибер? Контекст интеллектуальной биографии // Вопросы экономики. 2018. № 4. С. 111–128.
145. Репина Л. П. Персональная история и интеллектуальная биография // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2002. Вып. 8: Персональная история и интеллектуальная биография. С. 5–10.
146. Саезянова Г. Д. Жан-Клод Шмитт: интеллектуальная биография историка // Ученые записки Казанского университета. Сер.: Гуманитарные науки. 2014. Т. 156, № 3. С. 258–266.

147. Силка О. З., Синявська Л. І. Інтелектуальний простір Хрисанфа Ящуржинського (1852–1923 р.) // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 179–188.
148. Сироткин И. Е. Мир как живое движение: интеллектуальная биография Николая Бернштейна / Отв. ред. А. Г. Асмолов. М.: Когито-Центр, 2018. 251 с.
149. Солодухин Д. В. Наука как жизнетворчество. Заметки на полях интеллектуальной биографии В. И. Вернадского // Человек. 2013. № 6. С. 139–146.
150. Суздаль М. М. Микола Цертелєв: дослід інтелектуальної біографії: Автореф. дис. ... к.і.н.: 07.00.06 / Інститут історії України НАН України. К., 2015. 20 с.
151. Хатунцев С. В. Константин Леонтьев: Интеллектуальная биография, 1850–1874 гг. СПб.: Алетейя, 2007. 208 с.
152. Шестаков В. П. Интеллектуальная биография Эрнста Гомбриха. М.: РГГУ, 2006. 148, [1] с.
153. Щедрина Т. Г. «Я пишу как эхо другого...». Очерки интеллектуальной биографии Густава Шпета. М.: Прогресс-Традиция, 2004. 448 с.
154. Bilas L. R. The Intellectual Development of V. Lypyns'kyj: His World View and Political Activity before World War I // Harvard Ukrainian Studies. 1985. Vol. 9, no. 3/4. P. 263–286.
155. Gaukroger S. Descartes: An Intellectual Biography. Oxford: Oxford University Press, 1995. XIV, 499 p.
156. Gonzblez J. An Intellectual Biography of N. A. Rozhkov: life in a bell jar. Leiden; Boston: Brill, 2017. XVI, 379 p.
157. Johnston B. V. Pitirim A. Sorokin: An Intellectual Biography. Lawrence: University press of Kansas, 1995. XII, 380 p.
158. Pritsak O. Lypyns'kyj's Place in Ukrainian Intellectual History // Harvard Ukrainian Studies. 1985. Vol. 9, no. 3/4. P. 245–262.
159. Vivanti C. Niccolo Machiavelli: An Intellectual Biography / Translated S. MacMichael. Princeton: Princeton University Press, [2013]. XVII, 261 p.

Міждисциплінарні та інтердисциплінарні студії

160. Балакин В. С. Интеллектуальная история науки: проблема и перспективы исследования // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Сер.: Социально-гуманитарные науки. 2008. № 6. С. 7–10.
161. Газизуллин Н. Ф. От истории доктрин к истории идей // Проблемы современной экономики. 2014. № 2. С. 394–395.
162. Ивин А. А. Интеллектуальный консенсус исторической эпохи // Познание в социальном контексте / Отв. ред. В. А. Лекторский, И. Т. Касавин; научн. ред. В. Н. Порус. М.: Институт философии РАН, 1994. С. 80–105.
163. Идеи и люди: интеллектуальная культура Европы в новое время / Под ред. Л. П. Репиной. М.: Аквилон, 2014. 848 с.
164. Касавин И. Т., Порус В. Н. Философия науки в России: от интеллектуальной истории к современной институционализации // Эпистемология и философия науки. 2016. Т. 48, № 2. С. 6–17.
165. Кокшаров В. А. Многополярный мир и плюральная модерность: К вопросу о политических задачах интеллектуальной истории // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2: Гуманитарные науки. 2010. № 4. С. 198–205.
166. Колесник И. И. Интеллектуальное сообщество: сетевой анализ // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2008. Вып. 25. С. 55–86.
167. Колесник І. Гоголь. Мережі культурно-інтелектуальних комунікацій. Монографія / Наук. ред. В. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2009. 596 с.
168. Колесник І. І. Гоголь у культурно-інтелектуальній історії України: міфи та стереотипи. (До 200-річчя Миколи Гоголя) // Український історичний журнал. 2009. № 2. С. 135–160.
169. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимації культурної історії України. ХІХ століття // Український історичний журнал. 2008. № 1. С. 169–193.
170. Майдачевский Д. Я. Плюрализм подходов в историографии экономической науки: интеллектуальная история // Историко-экономические исследования. 2011. Т. 12, № 3. С. 5–15.

171. Малахов А. И. Основания интеллектуальной культуры человечества: история зарождения натуралистического мышления: Монография. М.: Концепт, 2010. 131 с.
172. Мартынов Д. Е. Интеллектуальная история, синология, история философии и конфуцианство // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2014. Вып. 47. С. 224–239.
173. Нисбет Р. Прогресс: история идеи / Пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова, Г. Сапова. М.: Институт распространения информации по социальным и экономическим наукам, 2007. 557 с.
174. Петрова М. С. Re, non verbis: о взаимодействии гуманитарного знания и интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2015. Вып. 53. С. 359–364.
175. Репина Л. П. Интеллектуальная культура как маркер исторической эпохи // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2008. Вып. 22. С. 5–15.
176. Репина Л. П., Бобкова М. С. Общество интеллектуальной истории: опыт междисциплинарного сотрудничества // Россия и современный мир. 2006. № 1. С. 211–213.
177. Робинсон Д. Н. Интеллектуальная история психологии / Пер. с англ. М. К. Тимофеева. М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2005. 567 с.
178. Розов Н. С. Социологическая теория и мировая интеллектуальная история: «социология философий» Рэндалла Коллинза // Социологический журнал. 2001. № 4. С. 87–89.
179. Чеканцева З. А. История ментальностей и интеллектуальный пейзаж XX века // Мир историка: историографический сборник. Омск: Изд-во Ом. гос. ун-та, 2011. Вып. 7. С. 370–381.
180. Щербакова А. И. Художественно-эстетическая деятельность в пространстве интеллектуальной истории // Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. 2015. № 21. С. 38–43.
181. Эткин Д. Содом и Психея. Очерки интеллектуальной истории Серебряного века. М.: ИЦ-Гарант, 1996. 412 с.
182. Higham J. Intellectual History and Its Neighbors // Journal of the History of Ideas. 1954. Vol. 15, no. 3. P. 339–347.
183. Jordan S. R. The Logic of the History of Ideas and the Study of Comparative Political Theory // Journal of the History of Ideas. 2012. Vol. 73, no. 4. P. 627–641.
184. Mandelbaum M. The History of Ideas, Intellectual History, and the History of Philosophy // History and Theory. 1965. Vol. 5. P. 33–66.

Огляди з історії ідей та інтелектуальної історії

185. Джонстон У. Австрийский Ренессанс. Интеллектуальная и социальная история Австро-Венгрии 1848–1938 гг. М.: Московская школа политических исследований, 2004. 640 с.
186. Леонтьева О. Б. Властители дум: интеллектуальная история России от Великих реформ до революции 1917 года: Учеб. пособие. Самара: Самар. гос. ун-т, 2000. 214 с.
187. Литвин В. М. Образы Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) / За ред. В. А. Смолія. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. 52 с.
188. Маловичко С. И., Мухомудинов А. А., Реснянский С. И. Интеллектуальная история России: курс лекций. М.: БОС, 2018. 374 с.
189. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України: 1. Шляхетська доба (до 1840-х років); 2. Народницька доба (від 1840-их до 1880-их рр.); 3. Модерністична доба (від 1890-их рр. до Першої Світової Війни); 4. Погляд назад // Українська літературна газета. Мюнхен, 1959. № 2: (лютий). С. 1, 10; № 5:(травень). С. 1–2; № 6: (червень). С. 1–2.
190. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм и национализм в украинской интеллектуальной и политической истории // Вопросы национализма. 2014. № 20. С. 57–71.
191. Самарцева Е. И. Grosso Modo. Интеллектуальная история России // Интеллигенция и мир. 2003. № 1. С. 29–34.
192. Симаков В. И. Принятие учения Демокрита на Руси, или Введение в русскую интеллектуальную историю (интеллектологию). Хабаровск: Б. и., 1996. 311, [2] с.

193. *Скиннер К.* История современной политической мысли / Пер. с англ. А. Олейникова; под научн. ред. В. В. Софронова: В 2-х т. М.: Изд. дом. «Дело» РАНХиГС, 2018. Т. 1: Эпоха Ренессанса. 464 с.
194. *Скиннер К.* История современной политической мысли / Пер. с англ. А. Яковлева; под научн. ред. В. В. Софронова: В 2-х т. М.: Изд. дом. «Дело» РАНХиГС, 2018. Т. 2: Эпоха Реформации. 568 с.
195. *Сэдживик М.* Наперекор современному миру: традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века / Пер. с англ. М. Маршака и А. Лазарева. М.: Новое литературное обозрение, 2014. 527, [1] с.
196. *Тернер Ф. М.* Европейская интеллектуальная история от Руссо до Ницше / Под ред. Р. Лофтхауса; пер. с англ. Т. О. Новиковой. М.: Кучково поле, 2016. 384 с.
197. *Шестаков В. П.* Интеллектуальная история Кембриджа. М.: РИК, 2004. 203 с.
198. *Экитум С. А.* Битвы за храм Мнемозины: Очерки интеллектуальной истории. СПб.: Алетейя, 2003. 316, [3] с.
199. *Global Intellectual History* / Eds. S. Moyn, A. Sartori. New York: Columbia University Press, [2013]. VI, 342 p.
200. *Pritsak O.* Prolegomena to Ukrainian intellectual history: The first period, 1805–1860s // Minutes of the Seminar in Ukrainian Studies held at Harvard University. Cambridge, 1976. No. 6. P. 47–52.
201. *Rethinking Modern European Intellectual History* / Eds. D. M. McMahon, S. Moyn. Oxford; New York: Oxford University Press, [2014]. 317 p.
202. *Rudnytsky L. I.* The Intellectual Origins of Modern Ukraine // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1958. Vol. 6, no. 3/4. P. 1381–1405.
203. *Tschizewskij D.* Russian Intellectual History / Translated J .C. Osborne; ed. M. P. Rice. Ann Arbor: Ardis, 1978. 283 p.

Проблемно-тематичні студії

204. *Аржаных Т. Ф.* «Литературный аристократизм» как философско-политическая идея российской интеллектуальной истории XIX века // Верхневолжский филологический вестник. 2016. № 1. С. 113–117.
205. *Вольф С. П.* Конституционные проекты декабристов сквозь призму подхода новой культурно-интеллектуальной истории // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. 2014. № 11/1. С. 40–42.
206. *Горенко О. М.* Еволюція марксистської теоретичної традиції як об'єкт інтелектуальної історії // Український історичний журнал. 2013. № 2. С. 136–153.
207. *Дзюба О. М.* Інтелектуальне співтовариство українців у Петербурзі 1760–1780-х рр.: «свої – чужі» // Український історичний журнал. 2011. № 5. С. 44–60.
208. *Ермаченко И. О.* Мир и война, «свои» и «чужие»: аспекты интеллектуальной истории // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2009. Вып. 29. С. 5–14.
209. *Жукова О. А.* К интеллектуальной истории русского европеизма // Философские науки. 2014. № 1. С. 103–115.
210. *Зайцев О.* Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії. К.: Критика, 2013. 488 с.
211. Інтелектуальна історія та духовна спадщина України XIX ст.: Зб. наук. пр. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2017. 207 с.
212. *Кирчанов М. В.* Интеллектуальная история белорусского национализма: (краткий очерк) / Под редакцией А. Е. Тараса. Смоленск: Книжный клуб «Посох», 2011. 210, [1] с.
213. *Киселева М. С.* Как возможна история идей (на примере древнерусской книжности)? // Философский век. Альманах. СПб.: Институт человека РАН, Санкт-Петербургское отделение; Санкт-Петербургский центр истории идей, 2001. [Вып.] 17, ч. 1: материалы Международной конференции «История идей как методология гуманитарных исследований» (Санкт-Петербург, 27–30 сентября 2001 г.). С. 200–205.

214. Кузоро К. А. Интеллектуальная история как подход к изучению церковной исторической науки второй половины XIX – первой четверти XX в. (к постановке проблемы) // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2015. № 5, ч. 2. С. 95–97.
215. Медведева О. О. Американский мультикультурализм: интеллектуальная история и социально-политический контекст / Под научн. ред. М. Пономарева. М.: Дело, 2016. 442, [1] с.
216. Мусеев Д. С. Интеллектуальная история итальянского фашизма. Современные подходы // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2016. Вып. 55. С. 194–207.
217. Правда. Дискурсы справедливости в русской интеллектуальной истории / Под ред. Н. С. Плотникова. М.: Ключ-С, 2011. 368 с.
218. Степанова А. С. Идея истории как событие античности // Философский век. Альманах. СПб.: Институт человека РАН, Санкт-Петербургское отделение; Санкт-Петербургский центр истории идей, 2001. [Вып.] 17, ч. 1: материалы Международной конференции «История идей как методология гуманитарных исследований» (Санкт-Петербург, 27–30 сентября 2001 г.). С. 195–199.
219. Хапаева Д. Время космополитизма. Очерки интеллектуальной истории. СПб.: Звезда, 2002. 272 с.
220. Шестаков В. П. Русские в британских университетах: опыт интеллектуальной истории и культурного обмена. СПб.: Нестор-История, 2009. 302 с.
221. Asenbaum H. A History of Ideas in Russia's Perestroika // Socialist History. 2012. Vol. 42. P. 1–23
222. Kerber L. K. Toward An Intellectual History of Women: Essays. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1997. XII, 333 p.
223. O'Brien P. The Saviours: An Intellectual History of the Left in Australia. Richmond: Drummond, 1977. XIII, 210 с

Наукові форуми

224. Актуальные проблемы интеллектуальной истории и гуманитарного знания в XXI веке: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (8 нояб. 2016 г.) / Под ред. С. В. Демидова и др. Рязань: Созвездие, 2016. 104 с.
225. Интеллектуальный язык эпохи: История идей, история слов [Материалы конференции, Москва, 16–17 февр. 2009 г.] / Отв. ред. С. Н. Зенкин. М.: Новое литературное обозрение, 2011. 192 с.
226. История идей и история общества: Материалы VII Всероссийской научной конференции (Нижевартовск, 9–10 апр. 2009 г.). Нижевартовск: Изд-во Нижеварт. гуманит. ун-та, 2009. 416 с.
227. История идей и история общества: Материалы VIII Всероссийской научной конференции (Нижевартовск, 15–16 апр. 2010 г.) / Отв. ред. В. Н. Ерохин. Нижевартовск: Изд-во Нижеварт. гуманит. ун-та, 2010. 315 с.
228. История идей и история общества: Материалы IX Всероссийской научной конференции (Нижевартовск, 14–15 апр. 2011 г.) / Отв. ред. В. Н. Ерохин. Нижевартовск: Изд-во Нижеварт. гуманит. ун-та, 2011. 383 с.
229. Культура, наука, образование: проблемы и перспективы: материалы Всероссийской научно-практической конференции (Нижевартовск, 7–8 февр. 2012 г.) / Отв. ред. А. В. Коричко, В. Н. Ерохин, Я. Г. Солодкин. Нижевартовск: Изд-во Нижеварт. гуманит. ун-та, 2012. Ч. I: История идей и история общества. Отечественная история. 511 с.
230. Периодическая печать как источник интеллектуальной истории: материалы Международной научной конференции (Пятигорск, 28–30 апр. 2006 г.). Пятигорск: Пятигорский гос. лингвистический ун-т, 2006. 399 с.
231. Преемственность и разрывы в интеллектуальной истории: Материалы научн. конф. (Москва, 20–22 нояб. 2000 г.). М.: Институт всеобщей истории РАН, 2000. 301 с.
232. Русская интеллектуальная революция 1910–1930-х годов: материалы Международной конференции (Москва, Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ, 30–31 октября 2014 г.). М.: Новое литературное обозрение, 2016. 224 с.

233. *NewDirections in American Intellectual History (Wingspread Conference, 1977, Racine, Wis.)* / Eds. J. Higham and P. K. Conkin. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1979. XIX, 245 p.

Словники та довідники

234. *Шнайдер У. И.* Словарь интеллектуальной истории: презентация проекта / Пер. А. Ю. Сергиной // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС; КомКнига, 2005. Вып. 14. С. 52–65.
235. *The Oxford Encyclopedia of American Cultural and Intellectual History* / Editors in Chief J. S. Rubin, S. E. Casper. Oxford; New York: Oxford University Press, 2013. 1550 p.

Словникові та довідкові статті

236. *Зверева Г. И.* Новая интеллектуальная история // Культурология. Энциклопедия: В 2 т. Сер.: «Summa culturologiae» / Гл. ред. С. Я. Левит. М.: Политическая энциклопедия, 2007. С. 54–57.
237. *Маловичко С. И.* Интеллектуальная история. Понятия и категории. Вспомогательный проект портала «Хронос». [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://ponjatija.ru/node/10584>
238. *Маловичко С. И.* Интеллектуальная история // Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / Отв. ред. А. О. Чубарьян. М.: Аквилон, 2014. С. 135–137.
239. *Посохов С.* Интеллектуальна історія // Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / За ред. С. І. Посохова. Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 62–65.

Збірки текстів

240. *Raeff M.* Russian Intellectual History: An Anthology. With an introduction by I. Berlin. N. J.: Humanities Press, 1978. X, 404 p.
241. *Towards an Intellectual History of Ukraine: An Anthology of Ukrainian Thought from 1710 to 1995* / Eds. R. Lindheim and G. S. N. Luckyj. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press; Shevchenko Scientific Society, 1996. XI, 420 p.

Огляди та рецензії

242. *Зверева Г. И.* «Большая» интеллектуальная история: текст и историографическая норма [о кн. И. М. Савельевой и А. В. Полетаева «История и время: в поисках утраченного» (М., 1997)] // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: УРСС, 2001. Вып. 3. С. 334–338.
243. *Иванова Т. Н.* Интеллектуальная история как компонент исторического образования. Рец. на кн.: Леонтьева О. Б. Интеллектуальная история России XIX – начала XX в. Самара: Изд-во «Самарский университет», 2012 // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2013. Вып. 45. С. 369–373.
244. *Копылов И. А.* Интеллектуальные традиции: актуальные задачи и способы их разрешения. Рец. на кн.: Интеллектуальные традиции Античности и Средних веков (исследования и переводы) / Сост. и общ. ред. М. С. Петровой. М.: Кругъ, 2010. 736 с. // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2010. Вып. 32. С. 353–359.
245. *Кукарцева М. А.* Край возможного, или Размышления о новой книге Д. ЛаКапры // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М.: Институт всеобщей истории РАН, 2011. Вып. 34. С. 45–60.
246. *Склокин В. В.* Рец. на кн.: *Rethinking Modern European Intellectual History* / Ed. by D. M. McMahon and S. Moyn. Oxford: Oxford University Press, 2014. 305 p. // Харківський історіографічний збірник. Харків, 2014. Вип. 13. С. 321–323.
247. *Reingold N.* *New Directions in American Intellectual History* / Eds. J. Higham, P. K. Conkin. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1979. XIX + 245 p. // *Isis*. 1982. Vol. 73, no. 1. P. 112.

ЗМІСТ

Субдисциплінарна історія як експериментальний формат конструювання та представлення історії історієписання (Вступні уваги)	3
--	---

Олексій Ясь. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ІСТОРІЯ

1.1. Предтечі історії ідей в українській і російській історіографії другої половини XIX ст. Від ідеалістично-романтичної «палітри суб'єктивності» до позитивістської «скриньки думок»	6
1.2. Ідеї-інструменти на зорі становлення некласичної соціогуманітаристики. Неокантіанська проекція О. Лаппо-Данилевського та неоромантична концептуалізація В. Липинського	11
1.3. Дослідницька стратегія А. Лавджоя: ідеї-одиниці, методологічний холізм і міждисциплінарність. Народження історії ідей та її розмаїта рецепція	22
1.4. Криза історії ідей та конституювання інтелектуальної історії в різних академічних світах.	28
1.5. Перші українські проєкції та візії діаспорних істориків у царині інтелектуальної історії.	40
1.6. Інтелектуальна історія на теренах глобалізму та за доби постмодернізму. На пострадянському просторі: українські проблеми та перспективи	50

Олександр Удод. ІСТОРІЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Трансформація соціальних функцій історичної науки на початку XXI ст.	60
2.2. Історія в сучасному інформаційному просторі України	62
2.3. Проблем «подолання історії»	69
2.4. Статус історичних джерел в інструменталізованій історії.	77
2.5. Образи істориків у сучасному інформаційному просторі України (М. С. Грушевський і М. І. Костомаров)	84
2.6. Історик як публічний інтелектуал	95
2.7. «Український історичний журнал» як інтелектуальний майданчик (проблеми історичної дидактики).	101
2.8. Медійна історія та європейський вибір України	113

Ольга Ковалевська. ВІЗУАЛЬНІ СТУДІЇ

3.1. Визначення місця візуальних студій у сучасній соціогуманітаристиці	119
3.2. Історичні передумови формування напряму	125
3.3. Візуальний поворот та зміст візуальних студій	133
3.4. Проблема формування «мови» візуальних студій	138
3.5. Дослідницький інструментарій та організація творчої лабораторії дослідника	151
3.6. «Відкриття» та «глухі кути» візуальних студій.	157
3.7. Вплив візуально-історичних досліджень на історичну дидактику.	166

Ярослава Верменич. РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

4.1. Національна, регіональна, локальна історія: точки дотику й розмежувань	185
4.2. Історична урбаністика: теоретико-методологічний ресурс	199
4.3. Історична лімологія: проблеми концептуалізації	211
4.4. Ретроспективне дослідження територіального устрою	220

Вибрана бібліографія до розділу «Інтелектуальна історія»	235
Вибрана бібліографія до розділу «Історія в інформаційному суспільстві»	247
Вибрана бібліографія до розділу «Візуальні студії»	249
Вибрана бібліографія до розділу «Регіональна історія»	261

Іменний покажчик	276
Предметно-тематичний покажчик	282
Географічний покажчик	285

Наукове видання

УДОД Олександр
ВЕРМЕНИЧ Ярослава
КОВАЛЕВСЬКА Ольга
ЯСЬ Олексій

**НАРИСИ З СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІЄПИСАННЯ:
СУБДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ**

Колективна монографія

На обкладинці вміщено репродукцію картини Сальвадора Далі
«Дезінтеграція постійності пам'яті»

Відповідальна за випуск *Наталка Пазюра*
Обкладинка, макет і художнє оформлення *Тетяни Куш*
Комп'ютерна верстка *Олени Білохвост*
Коректор *Алла Кравченко*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 24,8.
Тираж 400 пр. Вид. № 1979.
Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано на ТОВ «Виробничо-торгівельне об'єднання
“Типографія від “А” до “Я”»,
вул. Борщагівська, 143-Б, кв. 2, м. Київ, 03056.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 2775 від 23.02.2007.